

EVROPSKA *revija*

NAUČNI ČASOPIS EVROPSKOG UNIVERZITETA BRČKO DISTRIKTA

ISSN 2303-8020

UDK: 0/9

GODINA II, VOL 2
BR. 2 (4), 2016.

OGLEDI

MLADEN RADULOVIĆ, POGLED SAVREMENE FEMINISTIČKE KRITIKE
NA LIK GERTRUDE U ŠEKSPIROVOM HAMLETU

IZUDIN ŠARIĆ, ULOGA ODNOSA S JAVNOŠĆU MUP-A TUZLANSKOG
KANTONA U FEBRUARSKIM DEMONSTRACIJAMA U TUZLI

НЕМАЊА БУКИЋ, ИДЕНТИТЕТ И МОЋ

ХАДЗЫМАТ ГЕОРГИЕВИЧ ДЗАНАЙТЫ,
АЛАНОФОБИЯ – СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ЭТНОФОБИИ

ПИТЕР Л. КАЛЕРО, СОЦИОЛОГИЈА СОПСТВА

EVROPSKI UNIVERZITET
BRČKO DISTRIKT
BOSNA I HERCEGOVINA

EUROPEAN UNIVERSITY
BRČKO DISTRICT
BOSNIA AND HERZEGOVINA

EVROPSKA REVIJA

ISSN 2303-8020

UDK: 0/9

Godina II, vol II

Br.2 (4), 2016.

**EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKTA
BRČKO, 2016.**

EVROPSKA REVIJA

Izdavač: Evropski univerzitet Brčko distrikta

Adresa: Bijeljinska cesta br. 72 - 74, Brčko

Telefon: +387 49/590-605

E-mail:

www.evropskiuniverzitet-brcko.com

ISSN 2303-8020

UDK: 0/9

Broj 2 (4)/2016. God. II, vol. II

Glavni i odgovorni urednici

Zoran Milošević

Redakcioni odbor

Mirko Kulić, Rudika Gmajnić, Nedeljko Stanković, Halid Žigić, Anka Bulatović, Drago Tešanović,
Zoran Milošević

Sekretar odbora

Albina Abidović

Savet časopisa

Igor Bogorodicki (Ruska Federacija), Kiril Ševčenko (Bjelorusija), Ahmad Gašamoglu (Azerbejdžan), Danilo Kapaso (Italija), Panagopulos Aleksios (Grčka), Ištvan Laszlo Gal (Mađarska), Zdravko Ebling (Hrvatska), akademik Kadrija Hodžić (Bosna i Hercegovine), Akademik Pantelija Dakić (Bosna i Hercegovine), Akademik Branislava Peruničić (SAD), i Nermina Hadžigrahić (Bosna i Hercegovina)

Prelom

Markos, Banja Luka

Časopis izlazi dva puta godišnje

Štampa – Markos, Banja Luka

Tiraž: 200 primeraka

Radove objavljene u ovom časopisu nije dozvoljeno preštamovati, bilo u cjelini, bilo u dijelovima, bez izričite saglasnosti izdavača. Ocjene iznesene u člancima lični su stavovi njihovih pisaca i ne izražavaju mišljenje niti uredništva, niti ustanova u kojima su autori zaposleni.

EVROPSKA revija

S A D R Ź A J

<i>Uvodnik</i>	5
----------------------	---

O G L E D I

Mladen Radulović, POGLED SAVREMENE FEMINISTIČKE KRITIKE NA LIK GERTRUDE U ŠEKSPIROVOM <i>HAMLETU</i>	9
Izudin Šarić, ULOGA ODNOSA S JAVNOŠĆU MUP-a TUZLANSKOG KANTONA U FEBRUARSKIM DEMONSTRACIJAMA U TUZLI	27
Немања Ђукић, ИДЕНТИТЕТ И МОЋ	39
Хадзымат Георгиевич Дзанайты, АЛАНОФОБИЯ – СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ЭТНОФОБИИ	50
Питер Л. Калеро, СОЦИОЛОГИЈА СОПСТВА	58

S T U D I Ј E

Muharem Selimović, UPRAVLJANJE PROMJENAMA U PRAVOSUDNIM INSTITUCIJAMA BOSNE I HERCEGOVINE I OSVRT NA UPOREDNO PRAVO	73
Jovan Stojanović, ZALOŽNO PRAVO SUI GENERIS GRAĐANSKOG PRAVA	85
Enid Pašalić, HISTORIJSKI RAZVOJ SAVREMENOG INSTITUTA PRAVA GRAĐENJA U EVROPSKO-KONTINENTALNOM PRAVNOM SISTEMU	94
Вадим Иванович Павлов, ВИЗАНТИЙСКОЕ КАНОНИЧЕСКОЕ ПРАВО В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПУТЕЙ РЕЦЕПЦИИ РИМСКОГО ПРАВА НА РУСИ	116
Miroslav Baljak, Miro Maksimović, BOSNA I HERCEGOVINA NA PUTU KA EVROPSKOJ UNIJI	126
Izet Z. Banda, NEOPHODNOST PROMJENA U REVIZIJI U ZEMLJAMA U TRANZICIJI	134
Damir Ahmić, Branimir Mikić, Adem Prljević, KARAKTERISTIKE VODSTVENE USPJEŠNOSTI KAO ELEMENAT EFEKTIVNOG UPRAVLJANJA U SPORTSKIM KLUBOVIMA	141

OSVRTI, PRIKAZI, RECENZIJЕ

A. Н. Стацкевич, ИНТЕРНЕТ И ДЕГРАДАЦИЈА МОЗГА	149
Зоран Милошевић, НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ У ДРУШТВУ ПРИВИЛЕГОВАНИХ	153

Uvodnik

Četvrti broj „Evropske revije“ donosi novinu. Naime, Senat univerziteta je doneo odluku o „razdvajanju“ zdravstvenih i tehničkih nauka i njihovo „delegiranje“ u Tuzlu, gde „bratski“ univerzitet, „Evropski univerzitet ' Kallos'“, preuzima dalju brigu o ovim naukama, dok društvene ostaju „Evropskoj reviji“. Glavni urednik tuzlanskog časopisa je prof. dr Rudika Gmajnić. Kolegi Gmajniću i Redakciji želimo da uspešno vode časopis i ostvare misiju, koju su planirali.

Ovaj broj „Revije“ donosi nove radove iz društvenih nauka, nekoliko prevoda zanimljivih autora, ka i osvrt na problem (ne)čitavanja, odnosno razrešenja pitanja kako se čitaju članci sa interneta.

Nadamo se da će i ovaj broj biti citatibilan, kao i prethodni.

Takođe, pozivam kolege da dostave radove za sledeći broj „Revije“, koji će, prema planu, izaći iz štampe u martu.

Na kraju, *da se izvinim autorima čije sam radove izgubio*, usled sloma sistema kompjutera. Problem je što su izgubljene i kontakt adrese, te nismo mogli da im se obratimo i zamolimo da ponovo pošalju radove. Nadam se da će se posle ovoga javiti i da ćemo grešku ispraviti u narednom broju.

Zoran Milošević
5. septembar 2016. godine

O G L E D I

Mladen Radulović, POGLED SAVREMENE FEMINISTIČKE KRITIKE
NA LIK GERTRUDE U ŠEKSPIROVOM *HAMLETU*

Izudin Šarić, ULOGA ODNOSA S JAVNOŠĆU MUP-a TUZLANSKOG KANTONA U
FEBRUARSKIM DEMONSTRACIJAMA U TUZLI

Немања Ђукић, ИДЕНТИТЕТ И МОЋ

Хадзымат Георгиевич Дзанайты, АЛАНОФОБИЯ – СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ЭТНОФОБИИ

Питер Л. Калеро, СОЦИОЛОГИЈА СОПСТВА

Mladen Radulović
Visoka Poslovno Tehnička Škola - Doboj
Bosna i Hercegovina

POGLED SAVREMENE FEMINISTIČKE KRITIKE NA LIK GERTRUDE U ŠEKSPIROVOM *HAMLETU*

Sažetak

Ovaj rad je posvećen raspravi o tome da li Gertrudina veza sa Klaudijem ima obilježja incestuoznog karaktera i da li je to pravilan način na koji bi mi, kao pristalice savremene feminističke kritike, trebali da je posmatramo. Prvo poglavlje ovog rada raspravlja o Gertrudinoj vjernosti. Ukratko, razmatramo shvatanja renesansnog društva o udovicama i ponovnoj udaji, i koji su potencijalni razlozi zbog kojih bi tadašnje društvo moglo osuditi udovicu za nevjerstvo prema pokojnom mužu udajom za novog supruga. U vezi sa tim, ispitaćemo i ključne dijelove tragedije koji ukazuju na mogućnost Gertrudinog nevjerstva ili odvrćaju od pomisli na Gertrudinu preljubu dok je kralj Hamlet bio još živ. U narednom poglavlju analiziramo Gertrudinu ponovnu udaju u odnosu na Hamletovo odbačeno nasljedstvo i pitanje da li se Gertruda udala za Klaudija samo zato da bi Hamletu uskratila tron. Raspravljamo o tome da li je Gertruda prešla period žalovanja koji je u ono doba bio zakonski propisan za udovice i da li postoji mogućnost da bi ona to mogla namjerno uraditi kako bi princu Hamletu uskratila prijesto. U trećem poglavlju obrađujemo temu straha od ženskih, majčinskih i seksualnih kvaliteta kraljice Gertrude. Istražujemo Hamletovu grozničavu zainteresovanost za seksualnost njegove majke i strah od života bez oca koji bi ga štitio u dominantno majčinskom svijetu. Poslednje poglavlje nam otkriva podijeljenu Gertrudu, onu koja je lišena svake seksualne dominacije i izdaje, i onu koja je ispunjena željom da istovremeno ugoditi sinu, a i budućem mužu. U nastojanju da bude žena kakvom su je obojica zamišljali, ona polako gubi samu sebe, dok značaj njenog lika polako počinje da se dezintegriše i doživljava tragičan epilog.

Ključne riječi: Gertruda, Hamlet, preljuba, izdaja, seksualna moć

Mladen Radulović
College of Business and Technical Education Doboj
Bosnia and Herzegovina

VIEWPOINT OF CONTEMPORARY FEMINIST CRITICISM ON THE CHARACTER OF GERTRUDE IN SHAKESPEARE'S *HAMLET*

Abstract

This paper is dedicated to the discussion of whether Gertrude's relationship with Claudius has the characteristics of an incestuous nature and whether it is a proper manner in which we, as supporters of contemporary feminist criticism, should observe this relationship. The first chapter of this paper discusses Gertrude's fidelity. In brief, we consider perceptions of the Renaissance society on widows and remarriages after their husbands's death, and which are the potential reasons why society of that time could condemn a widow for infidelity to late husband by marrying to a new husband. In this regard, we will examine the

key parts of the tragedy which indicate possibility of Gertrude's infidelity or reject the thought of Gertrude's adultery while King Hamlet was still alive. In the following chapter we analyze Gertrude's remarriage in relation to Hamlet's discarded legacy and question whether Gertrude married Claudius only to deny Hamlet's right to the throne. We discuss whether Gertrude violated her mourning period which at that time was legally stipulated for widows and whether there was a possibility that she could do that on purpose in order to deny the throne to Prince Hamlet. The third chapter deals with the fear of female, maternal and sexual qualities of Queen Gertrude. We explore Hamlet's hectic interest in the sexuality of his mother and the fear of life without father to protect him in the dominant maternal world. The last chapter reveals divided Gertrude, the one that is deprived of any sexual domination and betrayal, and the one that is filled with the desire to simultaneously please both her son and her future husband. In an effort to be the kind of woman they both envisioned, she slowly loses herself, and the importance of her character slowly begins to disintegrate and experiences a tragic epilogue.

Key words: *Gertrude, Hamlet, adultery, betrayal, sexual power*

1. Uvod

Lik kraljice Gertrude izgovara znatno manje teksta od muških likova u *Hamletu*, ali bez obzira na to, Hamlet nikako ne uspijeva da odagna njeno prisustvo i njen uticaj u svemu što on govori i čini, pa makar ona i ne bila direktno i svjesno odgovorna za takvo sinovljevo ponašanje. Uznemiren zbog „prenagljenog“ braka svoje majke, Hamlet provodi cijelu predstavu pokušavajući da se pomiri sa onim što on smatra incestuoznim, grešnim ponašanjem. U tom procesu, Gertruda u Hamletovim očima postaje oličenje bluda i svega onog što je grešno kod žena. Zapanjen majčinim odvratnim i buntovnim ponašanjem, Hamlet pokušava da natjera Gertrudu da poštuje ograničenja svog pola. Na kraju, publika nikada ne sazna Gertrudine prave namjere, dok je mi možemo posmatrati samo kroz oči muškaraca koje je voljela. U cilju otkrivanja toga da li je uspjela da nadiđe barijere svog pola ili nije, moramo ići dalje od procjene koju su pred nas iznijeli njen sin i njeni muževi (Hamletov otac i Klaudije), kako bismo procijenili njen pravi karakter.

2. Incestuozna preljubnica: Gertrudin praroditeljski grijeh

U drugoj sceni prvog čina, novo krunisani Klaudije svečano stupa na dvor sa „junačke zemlje naše udovicom naslje-

dnicom“ (čin1, scena2) pored sebe. Njegovo i Gertrudino prvo zvanično pojavljivanje, kao muža i žene, izgleda kao izraz njihove međusobne ljubavi i divljenja jednog prema drugom. U stvari, cijela ova scena podsjeća na sliku jednog pravog malog raja. Međutim, kako svaki raj mora imati svoju posrnulu Evu, čiji je grijeh razlog što je Adam pao iz raja i što on više ne može da pronađe spokoj u ovozemaljskom svijetu, tako i Elsinor mora imati svoju Gertrudu koja je u očima ondašnje publike, zavodnica, preljubnica i razlog zbog koga je duh njenog prethodnog supruga, kralja Hamleta, zarobljen u čistilištu i „osuđen da noću luta, a danju u ognju glada i žedni“ (čin 1, scena 5). Iako današnja publika možda ne bi napravila ovu korelaciju, elizabetanska publika bi sa lakoćom prihvatila percepciju Gertrude kao izdajnice, ili bi čak i pretjerivala u negativnom opisu Gertrude, nazvavši njen brak sa Klaudijem incestuoznim.

U Šekspirovo doba, udovice su se nalazile u prilično nezgodnom položaju u društvu. Bile su podsticane da se ponovo udaju kada bi od toga imali koristi preostali muški članovi porodice, kao što je, na primjer, slučaj u pitanjima koja se tiču nasljedstva. Nasuprot tome, od udovica se često očekivalo da ostanu vjerne i odane svojim pokojnim muževima u spomen na njih. Naravno, ovakva očekivanja ne bi

uvijek bila ispunjena. Na ponovne udaje udovica gledalo se sa neodobravanjem, dok su muškarci udovice smatrali ozbiljnom (moralnom) prijetnjom: Udovištvo je bilo problematično ne samo iz razloga što bi supruga, kao slabiji član bračne zajednice, mogla da nadživi svog muža, već i zato što bi se ona mogla ponovo udati i tako, neki bi rekli, iako sa zakašnjenjem, iznevjeriti svog pokojnog muža. Kao posljedica toga, udovice koje bi se ponovo udale bi podlijevale preziru javnosti dobijajući atribuciju *pohotnih udovica*.¹ Dakle, čak i u smrti, muškarci su još uvijek htjeli da ostanu superioran pol.

Šekspir mora da je bio pod uticajem društvenog uvjerenja toga tipa, jer govori o čednosti udovica nekoliko puta u svojim komadima: Od neke trideset i jedne udovice u Šekspirovim djelima, deset se preuda. [...], dok šest ili sedam, ako uključimo i Regan iz *Kralja Lira*, umre. Dvije ubiju njihovi muževi [...] a dvije umru od sopstvene ruke.¹ Nije puka slučajnost da se, u Šekspirovim komadima, situacije oko preudaje udovica uobičajeno loše završe. Možda je on bio svjestan da tadašnja publika ne bi prihvatila drugačija dramska razrješenja. Međutim, u slučaju udovice Gertrude, njena ishitrena preudaja nije jedina stvar zbog koje bi se elizabetanska publika mogla gnušati i zbog koje bi joj bila sumnjiva; već i zbog činjenice da bi njena preudaja za brata pokojnog joj muža za Šekspirovu publiku mogla biti incestuozna. Savremeni čitaoci bi čak mogli imati problem sa razumijevanjem dubine Hamletovog gnjeva:

Pa ipak niko ko čita prvi monolog u tekstu Drugog Kvarto izdanja [...] ne može ni za trenutak posumnjati da je Šekspir ovdje želio da izvuče puni dramski kapital iz Gertrudinog kršenja crkvenog zakona, i da je od svoje publike očekivao da na to gleda sa tolikim gnušanjem sa kolikim su se Atinjani gnušali grijeha Sofoklovog Edipa, koji bi trebali smatrati lakšim jer je učinjen nesvjesno.¹

Međutim, iako je bilo trenutaka u istoriji kada se podsticala preudaja udovica

za braću njihovih pokojnih muževa (levirat- institucija bračnog prava, po kojoj se brat mora oženiti udovicom umrloga, ukoliko on nije imao djece, kako bi se osigurao nastavak njegove loze), vjerska zajednica elizabetanskog doba je žestoko propovijedala protiv toga. Hamletov bijes na majku počiva na biblijskom načelu da muž i žena ulaskom u brak postaju jedno tijelo. U ovom kontekstu, Gertrudina incestuozna veza sa Klaudijem oskrnavljuje krv, kako mlađeg, tako i starijeg Hamleta.

Za Hamleta koji je očigledno pristalica prethodno navedenog biblijskog načela i koji je već dovoljno potresen majčini novim brakom, brzina kojom Gertruda stupa u brak sa Klaudijem nakon smrti njegovog oca predstavlja dodatni udarac. Kada Horacio kaže princu Hamletu da je došao da vidi pogreb njegovog (Hamletovog) oca, Hamlet svojim odgovorom priznaje bolnu istinu: „Došo si, mislim, na svadbu moje majke? [...] Na svadbeni su sto hladni kolači s daće izneseni.“ (čin1, scena2) Ukoliko Hamlet ne pretjeruje, i ukoliko je hrana sa sahrane još uvijek jestiva za svadbeno slavlje, onda on i ne pravi pretjeranu dramu oko kratkog vremena koje je prošlo između ova dva događaja. Na samom početku zbivanja, upravo je majčin ishitren brak ono što muči princa. Pogotovo što je on više odrastao pod majčinim nego pod očevim uticajem, koji se često posvećivao borbama u dalekim zemljama. U najmanju ruku, Hamlet se osjeća zapostavljenim. On je vjerovatno očekivao da će mu majka posvetiti posebnu pažnju nakon očeve smrti i tugovati zajedno sa njim. Nikad nije zamišljao da bi neki drugi čovjek, a kamoli njegov stric, mogao tako brzo da joj skrene pažnju sa njega.

Zapravo, brz i, po Hamletovom shvatanju, incestuozan brak njegove majke je nešto što muči Hamleta još mnogo prije nego što vidi duha svog oca i sazna istinu o Klaudiju. Kratak je u odgovorima Klaudiju o svom raspoloženju, a u svojim odgovorima majci on je otvoreno uvredljiv, jer je, prema njegovom mišljenju, Gertruda

isuviše spokojna u vezi sa smrću kralja Hamleta. Naime, Gertruda govori princu Hamletu da prihvati očevu smrt kao dio života:

„Nemoj neprestano oborena oka tražiti dičnog oca po prašini.

Ti znaš: opšta stvar je, da sve živo mre kroz prirodu u vječnost prelaze.“ (čin 1, scena 2)

Kada se Hamlet nevoljko složi sa njom, ona dovodi u pitanje njegovu iskrenost: „Pa kad je to, što tebi tako čudno izgleda?“ (čin 1, scena 2) Kakvo čudno pitanje? Kako da ga očeva smrt ne pogađa i kako da ona ne bude nešto bolno za njega? Hamlet joj odmah uzvraća obraćajući joj se sa „dobra majko“, što bi u njegovom slučaju značilo maćeho, naglašavajući novonastalu distancu između njih. Njeno odsustvo žalosti, zajedno sa porukom duha, učiniće da Hamlet posumnja i u gore stvari kada je u pitanju ona nego što je to njeno srce od kamena.

Kada Hamlet ugleda duha njegovog oca, on je razumljivo preplavljen brojnim emocijama. On saznaje o umješanosti Klaudija u smrt njegovog oca, o nečemu što je on već i mogao da pretpostavi, ali ga duh ostavlja i da razmišlja o nejasnoj izjavi u vezi sa njegovom majkom koja kao da ga je iznenadila. Kralj Hamlet upozorava na Klaudija kao na „preljubnu, rodoskrvnu zvijer“ (čin 1, scena 5) i nastavlja da napominje na njegove zavodničke moći: „O proklet bio um i dar što zna zvesti tako!“ (čin 1, scena 5) Duh kao da želi da naglasi da je Klaudije bio sposoban da zavede Gertrudu, što bi je na taj način učinilo nevinim posmatračem. Ali pažljivim dodavanjem riječi „preljubna“, duh sada otvara vrata mogućnosti nevjerstva žene, i to dok je on, kralj Hamlet još bio živ. Duh stigmatizuje Klaudija kao preljubnika, čime čin nevjerstva pripisuje i njegovom partneru u grijehu. Nasuprot tome, naređenje duha kralja Hamleta sinu da poštedi majku bi moglo biti naznaka njene nevinosti ili tihog oprostaja. Međutim, on se isto tako obraća Hamletu riječima: „Pusti nebu i

onom trnju što joj je u grudima neka je tišti i bode.“ (čin 1, scena 5) Ova izjava sugeriše to da je duh kralja Hamleta jednostavno više zaokupljen traženjem izvršenja osвете nad Klaudijem, te da će biti zadovoljan i sa tim da Gertruda plati za svoje grijehе nakon smrti.

Nije isključena mogućnost da su Gertruda i Klaudije bili u vezi i prije smrti kralja Hamleta, ali ta mogućnost ne može biti sa sigurnošću potvrđena. Kao opravdanje potencijalne veze Gertrude i Klaudija prije smrti kralja Hamleta, možemo iznijeti i pretpostavku da se Gertruda osjećala zapostavljenom tokom muževljevih dugih odsustava na bojnim poljima, pa je bila donekle primorana da nježnost i utjehu potraži u društvu njegovog brata. Samim tim, nije isključeno da su se u takvim okolnostima mogla razviti Gertrudina osjećanja prema Klaudiju, te da bi bilo moguće da ona podlegne njegovim zavodničkim moćima:

Njegovi laskavi govori upućeni njoj svjedoče da on nije zaboravio način i umiljavajuće riječi kojima se topi žensko srce. [...] Tokom predstave Klaudije ne pokazuje ništa drugo do ljubavi prema Gertrudi [...] možda je njegova ljubav prema njoj imala podjednaku važnost, kao i njegova žudnja za krutom.¹

Međutim, vjerovatnoća da su Klaudije i Gertruda dijelili intimno prijateljstvo, barem u početku, a što bi na neki način i objasnilo njihov iznenadni brak, za feminističku kritiku predstavlja još jedan od mnogobrojnih perfidnih i podmuklih načina da se renesansnoj ženi pokaže gdje je „njeno“ mjesto u patrijarhalnom društvu elizabetanskog doba. Naime, patrijarhalno društvo elizabetanskog doba, nastoji da nametne mišljenje kako su žene prirodno osjetljivije i *slabije* od muškaraca, sklone tome da budu lakše zavedene, i da kao takve ne zaslužuju ravnopravan položaj u društvu, što je posmatrano iz našeg ugla,

kao savremene publike, i ugla feminističke kritike za svaku osudu.

Pomenuta riječ „preljubna“ kralja Hamleta se isto tako može tumačiti na različite načine. Duhova aluzija na Klaudija kao *preljubnu zvijer* proširuje značenje preljube, kao što je to uobičajeno u biblijskim spisima, na blud i razvrat uopšte.¹ Indiciju za to pronalazimo u tome da bi kralj Hamlet mogao smatrati kako je njegova žena počinila preljubu iz prostog razloga što nije bila čedna i čestita nakon njegove smrti. Kao što smo već imali priliku da saznamo, tokom elizabetanskog doba udovice su bile podsticane da ostanu same nakon smrti svojih muževa, u čast sjećanja na njih. U stvari, kada uzmemo u obzir to da se u šesnaestom vijeku pojam „preljube“ isto tako mogao odnositi na nevjerstvo udovice, onda možemo bolje razumjeti prirodu Gertrudine krivice. Iako nama, kao savremenoj publici, nema ništa čudno u tome da se udovice ponovo udaju, u Šekspirovo vrijeme se to smatralo sramotnim i činom nepoštovanja institucije braka. Bez obzira na to da li je Gertruda imala seksualne odnose sa Klaudijem ili ne, publika Šekspirovog doba bi je svejedno smatrala pokvarenom.

Znajući da riječ preljuba ne mora označavati vezu seksualne prirode, postaje nam lakše da uskladimo govor duha sa pantomimom koju Hamlet postavlja nešto kasnije u predstavi. Očigledno je da je Gertrudina reakcija na glumicu koja predstavlja kraljicu u *Mišolovci*, predstavi koju je Hamlet postavio kako bi razotkrio Gertrudinu preljubu, dobar pokazatelj da ona i Klaudije nisu imali intimne odnose za života kralja Hamleta. Hamlet, koji tvrdi kako postavlja predstavu da bi dokazao Klaudijevu krivicu: „Ja ću paziti na njegov pogled, prozirat do srži.“ (čin 2, scena 2) - bavi se više dokazivanjem majčine vjernosti pokojnom ocu. Tokom pantomime, Hamlet nije prikovao svoj pogled za Klaudija, kao što je ranije obećao. Umjesto toga, on cijelo vrijeme posmatra Gertrudu. Hamletove opaske Ofeliji takođe otkrivaju njegovu pravu namjeru: „Pogledajte kako

veselo izgleda moja majka, a moj otac je umro nema ni dva sata“ (čin 3., scena 2.) - što nam govori da je Hamlet već unaprijed odredio svoju metu, te da koristi predstavu ne samo da bi otkrio da li je njegova majka bila vjerna njegovom ocu, nego i da bi je podsjetio, kroz riječi glumice koja tumači kraljicu, na njeno nemoralno i neprihvatljivo ponašanje.

Hamlet je osmislio *Mišolovku* da bi objelodanio Klaudijeve ubilačke namjere, ali ona takođe omogućava da se otkrije „savjest kraljice“. Riječi glumačke kraljice potvrđuju uvjerenje tadašnjeg društva o udovicama, konstantno aludirajući na to da bi bilo poželjno da Gertruda ostane čedna:

„Prokleta ako uzmem drugog muža; koja ubi prvog, drugom ruku pruža. [.....]

Drugi brak još samo niska korist sprema, al' ljubav u njemu svog udje-la nema.

Ovoga mrtvog muža drugi put ubijam kad se oko drugog u postelji svijam.“ (čin 3, scena 2)

Misleći kako će upravo ove reči biti dovoljni da dokažu ili opovrgnu Gertrudino saučesništvo, kako u ubistvu kralja Hamleta, tako i u njenom sopstvenom nevjerstvu, princ Hamlet je lukavo pita: „Kako vam se, gospođo, dopada ova stvar?“ (čin 3, scena 2) Gertruda mu, ne sumnjajući ništa, potpuno ravnodušno odgovara istom mjerom: „Čini mi se da ta gospa suviše obećava.“ (čin 3, scena 2) Važno je napomenuti da Gertruda ni u jednom trenutku ne osjeća potrebu da bježi, niti da izbjegava Hamletov prodorni pogled. Ona očigledno ne osjeća krivicu, budući da nije svjesna toga da bi situacija u predstavi trebala da prikaže njenog prvog muža i Klaudija: *Mišolovka* je uporišna tačka u odbrani Gertrudine nevinosti. Ova nijema predstava dramatizuje događaje koji oslobađaju Gertrudu krivice za preljubu u modernom smislu riječi.¹ Nesvjesno, Gertruda je uvjerila Hamleta da, iako je „nevjerna“ uspomeni na njenog poko-

jnog muža, nije počinila preljubu dok je bio živ, niti je bila saučesnik u njegovom ubistvu. Uprkos tome, njen brak sa djeve-rom označava buntovnu crtu njenog karaktera, te pokazuje njenu spremnost da ide protiv pravila društva.

3. Kraljičina izdaja princa

Iako je opšte prihvaćeno da Hamlet prezire svoju majku zbog njene grešne udaje, političke posljedice Gertrudinog braka sa Klaudijem, te kako je njihova bračna zajednica zauvijek promijenila Hamletovu profesionalnu budućnost, takođe su važne. Nije *majka* Gertruda, već *kraljica* Gertruda donijela svjesnu odluku koja će raspršiti Hamletove nade za prijestolom. Često zanemarujemo kolika je važnost njene uloge kao kraljice, te joj pripisujemo osobine nevažne svojine koja mijenja svog vlasnika. Njeno prvo javno zajedničko pojavljivanje sa Klaudijem kao da u središte pažnje stavlja njegovu važnost, dok njoj daje tek sporednu ulogu žene koja je ništa drugo do divan ukras svoga muža. U ovom trenutku u predstavi se često formira pogrešno mišljenje da je *kraljica*

kriva, ili barem beznadežno slaba; [...] da je, budući da je kolebljive volje, dozvolila sebi da bude zavedena, i time se pokazala krhkom i nestalnom, [...]. Sa druge strane, za tradicionalniji um, Kraljica jednostavno sprovodi isključivo pravo koje ima, tako da njena svjesno donesena odluka rezultira ustoličenjem njenog drugog muškarca: Kraljica zaista udiše život kruni.¹

Mada nam Šekspir ne daje apsolutni dokaz, on nam nagovještava mogućnost da je upravo Gertruda ona koja cijelo vrijeme ima vlast u svojim rukama, i da je ona, a ne Klaudije, kriva što Hamlet nije naslijedio svog oca na prijestolu. U stvari, predstava se ozbiljno bavi temom nasljednog prava: Aluzije se dotiču vrlo širokog opsega pravnih stvari, od tačaka

koje su opšte poznate zemljoposjednicima i stranama u sporu do tehničkih finesa koje samo advokati mogu uvidjeti, ali im je svima zajednička tema razbaštinjenje i kako do njega može doći.¹

Dokaz Gertrudine autonomnosti (samostalnosti) se može pronaći u uvodnim riječima koje joj Klaudije posvećuje. Riječima „udovica nasljednica“ se često pridaje značenje tek puke partnerke ili udružene vladarke, ali postoji dobar razlog da se tehnički značaj ovih riječi shvati veoma ozbiljno. Sporazum kojim se ženi ostavlja posjed s isključivim pravom doživotnog uživanja nakon muževe smrti je zasigurno predstavljao ozbiljnu prijetnju nasljednicima udovičinog pokojnog suprug. Govoreći o Gertrudi kao o „udovici nasljednici“, mnogi kritičari vjeruju da je Klaudije tim riječima želio da učini da se ona osjeti uključenom u čin njegovog krunicanja. Međutim, pravno gledano, ove riječi nam omogućavaju da Gertrudu vidimo u potpuno novom svjetlu i otvaraju mogućnost da se Hamlet ne gnuša svoje majke zbog njenog navodno incestuoznog braka, već zbog onoga što mu je taj brak uskratilo. Naime, izraz *udovica nasljednica* se bez problema uklapa i usmjerava našu pažnju ka znatno širem obrascu pravnih aluzija. Kao grupa, one otvaraju vrata malo vjerovatnim, ali pravno značajnim činjenica koje otkrivaju da se Gertruda nalazi u procesu uništavanja Hamletovih očekivanja značajnog nasljedstva. S obzirom na to da nije više siromašni partner, pravni termin Gertrudinog naziva pokazuje njenu značajnu moć u odnosu na njeno kraljevstvo, njenog novog muža, i njenog nezadovoljnog sina.

Skoro na samom početku, upoznajemo se sa tenzijama oko nasljeđivanja i posjedovanja zemlje preko Fortinbrasovog slučaja, koji „zapečaćenim jednim ugovorom, i ovjerenim na način viteški, pobjedniku daje, sem života svog, sve zemlje kojima bješe vladao.“ (čin 1, scena 1) Naime, mladi Fortinbras ostaje bez ičega u borbi sa kraljem Hamletom, suočavajući se sa istom neizvjesnom i nejasnom buduć-

nošću kao i princ Hamlet. Na prvi pogled, Hamlet možda ne izgleda razočaran time što je izgubio prijesto od Klaudija, a samim tim i nasljedstvo, ali na kraju tragedije, kada nabraja brojne načine na koje mu je Klaudije nanio nepravdu, on među njih ubacuje i činjenicu da se njegov stric „međ presto i međ njegove (Hamletove) nade uguro.“ (čin 5, scena 2) Naravno, njegov stric ne bi mogao uraditi to da njegova majka nije pristala da se uda za njega. Dakle, svu krivicu bi ponovo, ukoliko bi površno analizirali njen lik, mogli prebaciti na Gertrudu.

Možda je, pak, Gertruda imala vrlo malo veze sa Klaudijevim kraljevanjem. Pošto je Klaudije bio mlađi kraljev brat, on nije imao mogućnost sticanja imovine (vlasništva) sve dok je Hamlet živ. Bez kraljevstva, Klaudije teško da je mogao imati pravo nasljedstvo. Dvor je, pak, možda više simpatizovao Klaudija i predao mu vlast u ruke, jer su smatrali da ju je on više zaslužio od njegovog nećaka. Vrlo je vjerovatno da je Hamlet previđen zato što su ga smatrali premladim, brzopletim i nezrelim. Moguće je da su kneževi izbornici danskog dvora vjerovali da je Klaudije snažan čovjek i da bi ga trebali postaviti za kralja da uguši rastuću prijetnju iz Norveške. Možda su zanemarili Hamleta, ne samo zato što je bio daleko u Vitenbergu, već i zato što su ga smatrali premladim i nedokazanim u ratovanju da bi postao njihov vladar. Osim toga, Hamletov otac nikad ne pominje da bi Hamlet mogao izgubiti nasljedstvo i kraljevstvo. Čini se kao da bi kralj Hamlet bio podjednako ogorčen sinovljevom ukradenom budućnošću, kao što bi bio i Klaudijevim brakom sa Gertrudom. Ali treba imati u vidu da, izuzev kratkog osvrta u petom činu, Hamlet nikada otvoreno ne pominje svoje izgubljeno nasljedstvo. Možda su obojica odlučili da ne načinju tu temu, jer su znali da princ Hamlet nikada neće biti uzet u obzir za kraljevanje, ili su obojica smatrali tu nepravdu isuviše očitom da bi joj pridavali ikakvu posebnu pažnju. Moguće je da duh kralja Hamleta nije pomenuo pri-

ncu Hamletu izgubljeno nasljedstvo, jer ga je već prethodno podstakao da ne povrijedi majku ili da gaji bilo kakva loša osjećanja prema njoj.

Doduše, pitanje nasljedstva bi objasnilo Hamletovo uporno insistiranje na, po njegovom mišljenju, neprimjerenoj hitrosti majke da uđe u novi brak. U elizabetanska vremena, postojali su dani izolacije i žalovanja udovice, period vremena koji nije mogao biti duži od četrdeset dana, tokom kojeg bi udovici bilo dopušteno da boravi u domu njenog pokojnog muža, prije nego što bi morala da ode na sopstvenu zemlju koja bi joj kao udovici bila zavještana. Kao što je navedeno u *Velikoj povelji slo-boda*:

Udovica će odmah i bez ikakvih poteškoća dobiti svoj bračni udio i zaostavštinu: neće morati da daje išta za svoj udovički dio zaostavštine, niti za svoj bračni udio, niti za ukupnu zaostavštinu koju su ona i muž posjedovali na dan njegove smrti; i može ostati u kući pokojnog muža četrdeset dana nakon njegove smrti, a za to vrijeme će joj udovički dio zaostavštine biti dodijeljen.¹

Istina je da Hamlet ne može da nam da informaciju o tačnom datumu očeve smrti i majčine ponovne udaje, ali znamo da je Horacio rekao Hamletu kako je Gertrudino novi brak „došao ubrzo“ nakon sahrane kralja Hamleta (čin 1, scena 2). Takođe, prije njegovog susreta sa Horaciom, Hamlet primjećuje sam za sebe: „Za jedan mjesec! [...] ona (Gertruda) se udala!“ (čin 1, scena 2) Moramo se zapitati šta je motivisalo Gertrudu da se ponovo uda prije isteka četrdesetodnevnog perioda žalovanja. Da li je moguće da je ona zavidjela svom sinu na nasljedstvu, pa je odlučila da nasljedstvo preda Klaudiju?

Čak iako su Gertrudine namjere bile potpuno bezazlene, a sumnja u njenu krivicu bez osnove, ne možemo poreći posljedice njenih postupaka. Ukoliko je prekršila period žalovanja prije udaje za Kla-

udija, Hamlet bi naslijedio Elsinor i ostatak njegovog dvotrećinskog udjela za četrdeset dana, ili ranije ako bi se ona preselila na posjed koji joj je kao udovici zavještano prije isteka tog roka. Nakon očeve smrti, Hamlet je vjerovatno očekivao majčin odlazak. On se možda vratio na dvor pod prvobitnim utiskom da će je poslati na njen udovički posjed. Umjesto toga, Gertruda se odmah preudala. I to ne za bilo kog plemića, nego baš za novog kralja; koji je već imao u šaci dvor na Elsinoru, a samim tim ga i posjedovao u trenutku vjenčanja. Ne samo da se Hamlet mora nositi sa šokom zbog majčine preudaje, nego mora i prihvatiti istinu da ga je ta udaja koštala nasljedstva.

Oba muška lika (Hamlet i Klaudije) su prepušteni, bar na prvi pogled, na milost i nemilost *kraljice* Gertrude. Da je kojim slučajem odbila da se uda za Klaudija, on možda ne bi bio logičan izbor za kralja, čak iako je Hamlet smatran premlađim da bi ispunio vladarsku dužnost. Kada razmotrimo sve zakonitosti njene situacije, mogli bismo pretpostaviti da se ona namjerno udala unutar roka od četrdeset dana s namjerom da uskrati Hamletu kraljevstvo. Šta je mogao biti njen motiv da zanemari svog sina u korist djevera? Logičan odgovor bi bio da su ona i Klaudije imali intimnu vezu prije smrti kralja Hamleta i željela je da njen ljubavnik ostane pored nje. Možda je čak i imala neke veze sa ubistvom njenog muža. Sve navedeno, još jednom govori u prilog površnoj percepciji Gertrude kao preljubnice. Hamlet je možda, ogorčen gubitkom nasljedstva, prenaglio sa ovim istim zaključcima, što bi lako objasnilo njegov bijes na majku.

4. Gertrudina majčinska i seksualna zloba

Ponovo se vraćamo na temu renesansnog straha od svega što je žensko i ženstveno. Čini se da princu Hamletu više smeta sama ideja seksualnosti njegove majke, nego njen brak sa njegovim stricem. Kada se Hamlet u sceni iza zavjese suoči

sa svojom majkom, on joj ne zamijera toliko na hitrini kojom je stupila u novi brak, već su njegove misli više obuzete slikama i načinom na koji on zamišlja Gertudu u bračnoj postelji sa Klaudijem:

„U smrdljivom znoju živjeti postelje masne,
sladiti se tu, i pariti u svinjcu poganom...“ (čin 3, scena 4)

Kasnije, u istoj sceni, on ide toliko daleko da čak traži od nje da se suzdrži od intimnih odnosa sa Klaudijem: „Prigrll'te vrlinu, ako je nemate. [...] Uzdržite se noćas, pa će tad idućeg puta biti vam već lakše.“ (čin 3, scena 4) Tokom ovog dijela tragedije, Hamleta preplave i obuzmu vizuelne slike njegove majke u bračnoj postelji sa njegovim stricem.

Posmatrano kroz prizmu feminističke kritike, lik Gertrude kao seksualnog bića ima funkciju žrtve – Gertruda je predmet osude Hamleta i njegovog oca zbog svog navodnog seksualnog prijestupa, dok se na Gertrudinu seksualnost gleda kao na uzrok tragičnog ishoda i psihološkog stanja Hamleta. Ovakav stav, bar prema našem mišljenju, potiče iz nastojanja patrijarhalnog društva elizabetanskog doba da ženama pripiše urođenu grešnost koju one nose u sebi i da na taj način stvori svijest kako su žene nedostojne da budu jednake i ravnopravne sa muškarcima.

Gertruda je naravno šokirana i zgranuta sinovljevim verbalnim napadom, te ga u više navrata moli da prestane sa njegovim optužbama: „O, ne govori više; riječi te ko noževi mi prodiru u sluh. Hamlete slatki, dosta!“ (čin 3, scena 4) Hamlet je isto tako optužuje da je učestvovala u ubistvu kralja Hamleta: „Da, krvav čin, i skoro tako rdav o, dobra majko, ko ubiti kralja pa udati se za brata njegovog.“ (čin 3, scena 4) Šokirana i zburnjena, Gertruda ne može da povjeruje u ono što je čula: „Ko ubiti kralja?“ (čin 3, scena 4) Ovo pokazuje da je Hamlet zapravo neutažno opsjednut njenim novim brakom, pa je i nastavak njihovog razgo-

vora u sceni koja se odigrava većinom „iza zavjese“ zaokupljen Gertrudinom seksualnošću. Po prvi put Gertruda izgleda slabo i iscrpljeno. Ona poslušno pita svog sina: „Šta da radim?“ (čin 3, scena 4) ,nadajući se da će tako umiriti njegov bijes. Hamlet je i dalje preplavljen mislima o njoj i Klaudiju u krevetu, pokušavajući da joj kaže da ne otkriva Klaudiju informacije koje je saznala:

„Samo ne ovo što vas molih ja,
neka vas opet naduveni kralj
u postelju vuče i za obraz štipa, i
naziva svojim mišem;
pustite ga da za par smradnih
polju-baca svojih,
il' prstima vas milujući kletim po
vratu, sazna tajnu;“ (čin 3, scena 4)

Moglo bi se pretpostaviti da je Hamlet mogao naći lakši način da kaže Gertrudi da čuti o onome što je čula od njega. Međutim, on u tom trenutku biva potpuno obuzet slikom svoje majke u onome što je prema njegovom mišljenju incestuozna postelja. Čini se da mu je manje bitno što se ona u njoj nalazi upravo sa Klaudijem; dovoljno ga muči sama pomisao da ona ima seksualne odnose sa nekim.

Scena iza zavjese je od suštinskog značaja za razumijevanje Gertrudinog karaktera, i to iz mnogobrojnih razloga, ali je najkorisnija jer nam daje uvid u dubinu Hamletove zaokupljenosti seksualnim identitetom njegove majke. Pomisao na seksualnu moć njegove majke je Hamletu krajnje odbojna, zato što je njen glavni zločin njena potencijalno nekontrolisana seksualnost; seksualnost koja je predmet njihovog (Hamletovog i Duhovog) moralnog gnušanja, gađenja koje je toliko intenzivno koliko i negativna osjećanja prema ubici Klaudiju. Ipak, iako je Hamlet ispunjen mislima o njegovoj majci u seksualnim situacijama, tragedija govori vrlo malo u korist ideje o Gertrudinim pretpostavljenim seksualnim apetitima. Mada Hamlet i Duh skreću pažnju na njenu seksualnost, Gertruda koju mi vidimo nije sa-

svim ista Gertruda koju oni vide. A kada posmatramo nju samu, zanemarujući za trenutak njihovo viđenje, onda smo više skloni mišljenju da je ona konfuzna i pometena, nego da je aktivno zla i pretjerano seksualno zaokupljena; čak je i njena čuvena senzualnost manje očigledna od njene istovremene, ali konfliktna brige za novog muža i njenog sina.¹

Bez obzira na to, u Hametovom umu, Gertruda preuzima na sebe ličnost promiskuitetne žene bez morala i moralnih ograničenja. Hamletov monolog na početku tragedije istinski izražava ogromno gađenje nad tijelom njegove majke: „Neoplijevljen vrt to je, gdje korov, gdje bilje otrovno i ružno sasvim je ovladalo njim.“ (čin 1, scena 2) Hamletovo poređenje majčinog tijela sa neoplijevljenim vrtom lako može preusmjeriti čitaoca na priču o rajskom vrtu, i grešnoj, lakovjernoj Evi. Nažalost, takvo tumačenje dovodi do toga da je Gertruda upoređena sa ženom koja je svojom nepromišljenošću narušila sve što je stvoreno. Evin grijeh je, međutim, bio taj što je nagovorila Adama na grijeh, dok Gertrudin grijeh seže i mnogo dublje od toga: ona je imala seksualne odnose sa muškarcem koji nije njen muž. Ili su bar neki mislili tako. O ženskoj senzualnosti bi se tada moglo govoriti ne samo kao o izvoru ženske privlačnosti, već i kao o zamci koja dovodi do grijeha, uništenja i vječnog prokletstva. U svakom slučaju, aluzija na rajski vrt nam ukazuje na ograničenu ulogu žena; one su ili čedne svetiце, ili drolje koje sa sobom nose buru nevolja:

U onoj mjeri u kojoj monolog izražava Hamletovu zamisao tijela njegove majke kao ograđenog, nedavno narušenog vrta, on implicira i postojanje nekada netaknutog vrta; alternative koje upravljaju Hamletovim imaginacijama tijela njegove majke su nam vrlo dobro poznate alternative svetiце i kurve, zatvorenog i otvorenog, potpuno nevinnog i potpuno grešnog tijela.¹

U stvari, čini se kao da se Hamlet sjeća izražene seksualnosti svoje majke još mnogo prije nego što se Klaudije oženio njom. Hamletove primjedbe o braku kralja Hamleta i Gertrude bi nas mogle navesti da povjerujemo u to kako je Hamlet u svojoj glavi stvorio sliku kraljice kao žene nezajažljivog seksualnog apetita koji je postojao i prije očeve smrti: „A ona mu je bila odana, ko da je glad joj rasla hranjenjem.“ (čin 1, scena 2) Razlog zbog koga je Hamlet stvorio takvu sliku leži u strahu od majke (a posebno njene seksualnosti) i borbi da se muški identitet sina oslobodi „zagađenog“ majčinog tijela iz koga je potekao. Samim tim, patrijarhalni odnosi moći će se ponovo uspostaviti, a Gertruda će kao predstavница ženskog pola i dalje biti u podređenom položaju u odnosu na Hamleta kao predstavnika muškog pola.

Ali Hamletu, očigledno, ne smeta majčina seksualnost sve dok ona ne nađe novog muža. Nakon što stupi u brak sa Klaudijem, Hamlet doživljava Gertrudu kao ženu koja je van kontrole, koja je moralno neodgovorna i koju je, bar prema njegovom mišljenju, lako seksualno uzbuditi. Hamlet čvrsto vjeruje da je njegova majka raspuštena žena kojoj je potreban konstantan nadzor prije nego što još jednom seksualno posrne: jer je Gertrudin seksualni apetit uvijek sam po sebi zastrašujući, uvijek potencijalno van kontrole; i kao što slika neopljevljenog vrta implicira, uvijek će mu biti potreban vrtlar da vodi računa o njegovom pretjeranom bujanju.¹

Kako Hamlet vidi muškarce koji učestvuju u Gertrudinoj navodno divljoj ekstazi? Zar i oni nisu moralno nepodobni i skloni tome da njima upravljaju njihove tjelesne želje, a ne njihov razum? Sudeći po Hamletu, očigledno da nisu. Hamlet se prema Klaudiju odnosi prvenstveno kao prema ubici svog oca; činjenica da je Klaudije ljubavnik njegove majke je samo još jedna dodatna uvreda na prethodno pomenutu ranu koju mu je Klaudije nanio. Pošto je kralj Hamlet mrtav, princ Hamlet ga za taj grijeh ne može kriviti. Štaviše, kralj Hamlet predstavlja primjer nevinog muš-

kog autoriteta, kojeg je u prokletstvo od-vuklo grešno ponašanje njegove žene: Postojanje Gertrudinog seksualnog apetita ugrožava sliku očeve bogolike kontrole; i u njegovom odsustvu, Gertrudin apetit bjesni, otkrivajući svoj potencijal za proždrljivošću koji je cijelo vrijeme i postojao u njoj. Bez njegovog oca, Hamlet je ostavljen nezaštićen u Gertrudinom divljem vrtu, izložen njenim zavodničkim moćima: smrt njegovog oca baca Hamleta na dohvrat proždrljive majke, budeći sve strahove povezane sa primarnom vezom majke i djeteta. Ovakva, gotovo ženomrzačka percepcija Gertrude, budući da dolazi od strane Hamleta, veoma lako utiče na čitaočev sud i navodi ga na pogrešne i nepotpune zaključke kada je ona u pitanju.

Osim toga, duh njegovog oca je možda dodatno raspalio Hamletovu uznemirenu maštu i strah zbog majčinog seksualnog identiteta. Duh podstiče Hamleta da ubije Klaudija i poštedi Gertrudu, ali on takođe traži od Hamleta da „ne dopusti da kraljevska postelja Danske bude ležište za blud i sramno rodoskrvnenje.“ (čin 1, scena 5) Postavljajući značaj Gertrudine seksualnosti rame uz rame sa Klaudijevom izdajom, duh govori Hamletu da je Gertrudina seksualna želja podjednako pokvarena i kažnjiva kao i Klaudijev zločin. Zaista, duh provodi više vremena insistirajući na temi Gertrudine seksualnosti, nego na Klaudijevim ubilačkim planovima. Kraljev duh nehotično uvjerava Hamleta da osveta Klaudiju nije Hamletov glavni prioritet, već se, umjesto toga, pretjerano bavi Gertrudinim iskupljenjem. Duhova preokupacija Gertrudinom seksualnošću postaje i Hamletova preokupacija, te on postaje opsjednut majčinim ponašanjem u spavaćoj sobi. Nakon kratke posjete duha njegovog oca, Hamlet će ostatak tragedije provesti pokušavajući da rastavi majku od njene seksualnosti, na taj način eliminišući njenu ulogu podatne supruge.

Kao što je ranije pomenuto, Gertruda ne uspeva da svojim riječima i postupcima prikaže osobine ličnosti koje joj muškarci u drami pripisuju. U stvari, ona

ima problem da uopšte formira jasno izraženu ličnost i karakter. Ali jedna stvar vezana za nju je sigurna: Ona nikad ne odaje sliku žene koja je sklona stalnim seksualnim uzbuđenjima, ili žene koja gaji u sebi osjećaj krivice zbog njenih seksualnih ispada. Na početku tragedije, ona na najbolji način ispoljava ulogu majke. Gertruda zna šta muči njenog sina: „Sumnjam da je našo drugi (uzrok i izvor rastrojnosti), sem glavnoga: smrt očevu i naš prenatrpani brak.“ (čin 2, scena 2) i želi da on ostane blizu nje - ona kaže: „Nemoj da tvoja mati, Hamlete, zaludu moli; preklinjem te, ostaj sa nama, ne-moj ići u Viteberg.“ (čin 1, scena 2) Ako je za bilo šta i možemo kriviti, onda je to zanemarivanje emocionalnog stanja njenog sina tako brzo nakon očeve smrti. Međutim, iz nekog razloga, ona postaje, u umovima muškaraca, nešto mnogo moćnije i zloko-
bnije:

Ona je kao lik u stanju dvosmislene nevinosti, ali u dubokoj mašti koja strukturiše slikovit prikaz tragedije, ona igra ulogu izgubljene Eve: njeno tijelo je vrt u kom njen muž umire, njena seksualnost je otrovni korov koji ga ubija i truje svijet - i sebe samu – zbog njenog sina.¹

Čak je i Hamletov um u zabludi da Gertruda posjeduje ogroman seksualni apetit koga je neophodno ugasiti da bi on spasio svoju muževnost i svoju ličnost. On postaje zaluden idejom da je Gertrudina seksualna nadmoć koju ona posjeduje kao žena indirektan uzrok smrti njegovog oca. Stoga, natjerati majku da se odrekne dijela njene ženstvenosti u njegovom zaludenom umu postaje imperativ njegovog opstanka. Korjen takvog Hamletovog razmišljanja ponovo pronalazimo u strahu patrijarhalno odgojenih muškaraca renesanse od ženske seksualnosti i moći koju ta seksualnost proizvodi, a koja bi u dogledno vrijeme imala potencijal da naruši postojeće odnose moći između muškaraca i žena, te da ženama donese ne samo ravnopravnost i jednakost, već i nadmoć.

Prava rekonstrukcija Gertrudine ličnosti počinje u sceni iza zavjese, kada Hamlet odluči da pokaže majci kakva bestidnica on misli da je postala: „No, no, vi samo sjedite sad s mirom! Ne smijete se ni maći. Nećete otići dok vam ne dam ogledalo, u kome ćete vidjeti se sva!“ (čin 3, scena 4) Kada Hamletova majka očajnički uzvikne: „O, Hamlete, srce na dvoje mi cijepaš!“ (čin 3, scena 4), Hamlet joj bezosjećajno kaže da „odbaci polovinu goru, pa s onom drugom živi čistije!“ (čin 3, scena 4) On joj zatim govori: „Al' mome stricu ne idite u postelju“ (čin 3, scena 4) - u suštini, zahtijevajući od njegove majke da živi u celibatu. Gertruda je sada primorana da se odrekne dijela svog identiteta, dijela koji je ionako bio potisnut, i koji je cvao samo u mašti njenog sina. Hamletov pokušaj da okonča „incestuo-znu“ zajednicu racionalizuje nastojanje da vrati majci čistoću razdvajajući je od njene seksualnosti. Na kraju, Gertruda mora birati između već dovoljno ograničavajućih uloga supruge i majke, i svega onoga što joj je ostalo od njene individualnosti, a da to ne žrtvuje na uštrb njenog statusa majke. U svojim posljednjim trenucima života, Gertruda će pokušati da povрати sinovo poštovanje ne pokoravajući se naredbi svog voljenog muža.

Prema tome, da li su muške percepcije Gertrude dokaz njenih zlih sila u zavodjenju? Činjenica da se Gertruda tako brzo udala za svog djevera i da se gotovo ne brine o poslasticama udaje bi mogla da nas navede na zaključak da je ona zaista bila nezavisna žena koja nije vidjela ništa loše u tome da usreći samu sebe. Međutim, Gertrudin govor se ne podudara sa njenim postupcima. Ona ne djeluje kao neko ko ima kontrolu nad muškim likovima. Naprotiv, ukoliko detaljnije ispitamo Gertrudin govor otkrićemo ženu koja je zadovoljna time da dopusti drugima da je kontrolišu.

5. Gertrudini razdori

Zarad dalje rasprave, pretpostavimo da je Gertruda bila vjerna kralju Hamletu dok je on još uvijek bio živ. Dovoljimo sebi da kažemo i to da ona nije imala baš nikakve veze sa ubistvom. Međutim, ono što je još uvijek upitno je brzina njene preudaje, za koga se preudala, i njeno prividno odsustvo tuge, kako zbog smrti muža, tako i zbog sinovog očiglednog bola, što su sve razlozi koji ljute i deprimiraju Hamleta. Uprkos tome, ako posmatramo Gertrudu mimo percepcija ostalih likova, ona ne izgleda kao žena koja je u stanju da izvrši višestruke monstruoznosti:

Iako je možda djelimično odgovorna za Klaudijev monstruozni čin bratoubistva i mada je njen brak sa Klaudijem možda indirektno uticao na pretvaranje Hamleta u „čudovište“, Gertrudu nijedanput u tragediji ne vidimo kako ikoga nagovara na bilo šta monstruozno.¹

Premda Hamlet insistira na tome da njegova majka ima nekontrolisanu seksualnu želju, mi nijednom nismo vidjeli Gertrudu da je pokazuje u scenama sa novim mužem. Iako Hamlet izjavljuje da je ona „najpaklenija žena“ (čin 1, scena 5), nikada nismo bili svjedoci izvršenja nekog njenog zlodjela. To znači da moramo biti oprezni u tome da Hamletova percepcija Gertrude, budući da je on glavni lik, ne bi kojim slučajem uticala na našu percepciju nje, jer Gertrudu ne možemo podvesti pod zlu, spletkarošku zavodnicu kakvom je njen sin često vidi. Zapravo, njene sopstvene riječi i postupci nas navode da opišemo Gertrudu samo kao poslušnu i pažljivu majku i suprugu.

Zaista, moglo bi se tvrditi da Gertruda nije ništa više od obične majke i supruge, i da se ona ne razvija izvan ove dvije uloge. Iako je Gertruda kraljica, čini se da ona kao supruga ne brine mnogo o svojoj nezavisnosti. Kada ona i Klaudije stignu na dvor kao muž i žena, on je onaj koji

priča za oboje, izražavajući žaljenje zbog smrti kralja Hamleta i ushićenje zbog njegovog i Gertrudinog vjenčanja:

„Stog snahu nam negda, a sad kraljicu, junačke zemlje naše udovicu naslednicu –
ko s poraženom nekom radošću, [.....] privjenčali smo za sebe.
U tom slušasmo vaše bolje savjete koji nam u toj stvari bijahu dragi.
Za sve vam hvala.“ (čin 1, scena 2)

Važno je istaknuti kako Klaudije ovdje pažljivo bira riječi. On i Gertruda se nisu prosto vjenčali, nego ju je on *privjenčao za sebe*. Iako ovi prvi redovi sugerišu njenu poziciju kao suvladara, Klaudijeva naknadna izjava „privjenčao za sebe“ opovrgava takvu jednakost, naglašavajući, umjesto njene, njegovu dominaciju u njihovom odnosu. Gertrudino ćutanje služi kao dokaz njenog pokoravanja volji novog muža. Premda je Gertruda bila udata za kralja Hamleta, a onda postala dio novog braka, od nje se nikad nije očekvalo da izražava tugu ili zahvalnost u vezi sa bilo kojim od ova dva slučaja. Njena uloga žene je jasna; ona treba da čuti i da obožava svog muža, dok on treba da bude rječit i da komanduje.

To ne znači da Klaudije iskorištava Gertrudu. Čini se kao da su oboje zadovoljni dinamikom njihovog odnosa. Klaudije uključuje Gertrudu u odlukama vezanim za njenog sina. Kada razgovaraju o Hamletovom čudnovatom ponašanju, Klaudije se oslanja na Gertrudino mišljenje: „Mislite to je?“ (čin 2, scena 2) – a ona mu odgovara na jednak način: „Da, to može biti; i to vrlo lako.“ (čin 2, scena 2) Prilikom Hamletovog bijega sa dvora nakon što ubije Polonija, Klaudije, bar tako izgleda, zavisi od pomoći Gertrude u javnom ispravljanju ove situacije: „Hajdmo Gertruda! Sazvati moramo najmudrije nam prijatelje, pa sad reći šta mislimo učiniti mi i ono što se, vaj, učini već.“ (čin 4, scena 1) Mada u javnosti govori sasvim malo, stičemo utisak da Gertruda sa svojim

mužem kada su nasamo razgovara otvoreno i slobodno.

No, u drugim slučajevima, djeluje da Klaudije postupa sa Gertrudom kao sa djetetom, umjesto sebi ravnoj, isključujući je iz planova „odraslih“. Naime, Klaudije ispraća Gertrudu iz prostorije kada osmišljava plan protiv Hamleta:

„Draga Gertruda, ostavi nas i ti. Poslali smo tajno Hamleta ovamo da se, kao tobož, susretne slučajno sa Ofelijom.“ (čin 3, scena 1)

Iako je ovo važno pitanje koje se tiče njenog sina, Gertruda se zadovoljava time da ostavi situaciju u Klaudijevim rukama. Uvijek spremna da ugoditi, Gertruda se povinuje željama njenog muža: „Poslušaću.“ (čin 3, scena 1) Gertruda čini sve što može da bi ispunila želje svoga muža, čime igra ulogu savršene žene. Ona u više navrata napušta scenu nakon što joj to Klaudije naredi; on to čini iz dva razloga: prvi je da bi je zaštitio od otkrića da ima njegove krivice, a drugi da bi se posavjetovao sa njom nasamo o tome kako postupati u vezi sa Hamletom. Mada Klaudije možda isključuje Gertrudu iz određenih pitanja radi njene sopstvene dobrobiti, bitno je uočiti da Gertruda nikada ne dovodi u pitanje njegove naredbe. Njegove želje su za nju zapovijest.

Gertruda pristaje da igra aktivnu ulogu u izvođenju Klaudijevog plana protiv Hamleta tako što ga nadgleda i pomno prati njegove riječi i postupke, te je naročito poslušna kada pristane da koristi ljubav njenog sina kao mamac. Ne samo da se Gertruda pokorava željama svog supruge, nego i pruža Ofeliji utisak da je podređenost žene ključna za bilo koji brak, podstičući je da bez oklijevanja pristane na Klaudijev plan:

„A što se vas tiče, Ofelija, želim da vaša ljepota bude srećni povod Hamletovog ludila; jer tad imala bih nade da će vam vrline vratiti ga opet na redovni

put, a na čast i vama i njemu.“ (čin 3, scena 1)

Pošto je Ofelija već nebrojeno puta tokom dešavanja u drami pokazala slabost svog karaktera, nema ni sumnje da će ona doslovno slijediti plan muškaraca do najsitnijih detalja. Nijedna od ovih žena ne preispituje moralnost, niti dovodi u pitanje poštenje i mudrost Klaudijevog plana. Prije nego scena završi, njihova vjera u procjenu muškaraca – njihov „mudriji sud“ će se pokazati kao obična slabost ovih žena¹. Ofelija se neće moći nositi sa iskušenjima zarobljenosti u sopstveni identitet poslušne kćeri. Gertruda će, kao starija i mnogo mudrija, ostati bar još za kratko vrijeme zadovoljna svojom ulogom inferiorne supruge. Kombinovanje ove uloge sa ulogom majke će na kraju okrenuti njen svijet naglavačke.

Prva naznaka Gertrudinog napora da uspješno balansira između ove dvije uloge javlja se kada priznaje Klaudiju da je smrt Hamletovog oca i njihov prenamješeni brak ono što muči Hamleta. Klaudije lako odbacuje tu Gertrudinu tvrdnju. Njegova zabrinutost je usmjerena ka onome što mu Polonije ima reći, te koji drugi razlog Hamletovog ponašanja Polonije može da mu ponudi. Čim ugleda priliku da skrene razgovor sa mogućeg priznanja njegove krivice Gertrudi, on odmah postavlja pitanje Voltimandu o trenutnom stanju stvari na terenu: „No, Voltimande, šta nam donosite od našeg brata, kralja norveškog?“ (čin 2, scena 2) Iako je njena izjava bila zanemarena, ona je jasan znak Gertrudinog unutrašnjeg previranja. U ovom trenutnom neslaganju sa Klaudijem, Gertruda pokazuje znake ličnosti koja je u sukobu sama sa sobom. Iako njen pritajeni protest brzo sklizne u zaborav, on je predznak budućnosti. Budućnost je naravno scena iza zavjese, u kojoj Hamlet verbalno maltretira Gertrudu suočavajući je sa „mrkim, crnim mrljama“ (čin 3, scena 4) njene duše.

Hamletova namjera u sceni iza zavjese je jasna: on želi da njegova majka

osjeti krivicu zbog višestrukih grijehova koje je prema njegovom mišljenju počinila. Premda izgovoren u afektu, kada se suoči sa majkom iza zavjese Hamletov govor postaje kontrolisan, pažljiv, ali i manipulativan. On upoređuje veličinu njegovog oca sa manjkavostima njegovog strica, istovremeno priznajući koliko je šokiran što ona ne primjećuje razliku:

„Gledajte na vjedama ovim tu
miloštu svu kose Apolona,
čelo samog Jova, Marsovo oko, što
prijeti i vlada, [...]To je bio muž
vaš.

– A gledajte sad to je sada muž
vaš: taj metiljav klas što kuži zdra-
vog brata.

Imate li oči? Zar ne htjeste da se
hranite na ovoj lijepoj gori,
rad tovljenja u ovom glibu? Ha!
Imate l' oči?“ (čin 3, scena 4)

Hamlet navodi majku da se zapita o njenom sopstvenom sudu. Šta je to našla u Klaudiju da bi tako lako zaboravila impresivne kvalitete njenog prvog muža? Hamlet takođe pokušava da ubijedi Gertrudu da je njen novi brak pogrešan zato što se ne može zasnivati samo na strasti: „Ne rec'te mi: to je ljubav. Jer u vašem dobu je plima krvi ukroćena i niska; ona se upravlja po sudu.“ (čin 3, scena 4) Jasno je da Hamlet želi da učini da se njegova majka osjeća suviše starom da bi se ponašala kao da je žena u seksualno najmoćnijim godinama. Njena seksualna želja bi trebala da se smanjuje sa godinama, a smrt njenog prvog muža bi trebala biti dovoljna da je potpuno ugasi.

Hamlet čeka dok ne uoči majčinu najslabiju tačku, a zatim je grdi poput neposlušnog djeteta koje je uhvaćeno kako čini nešto odvratno i pokvareno: „Koji vas tako zavarao vrag, kao u žmuri? [...] O, stide, gdje ti je rumen?“ (čin 3, scena 4) Tek će u tom času Gertruda da prizna Hamletu svoju nesavršenost, crne mrlje na duši „što nikad boju izgubiti neće.“ (čin 3, scena 4) Ali Gertruda se ne izjašnjava šta

bi te mrlje trebale da predstavljaju. U suštini, Hamlet prisiljava Gertrudu da osjeća krivicu za nešto za šta ona vrlo vjerovatno ni nema razlog: Gertruda spremno priznaje Hamletu samo jedan izvor krivice – da je njena preudaja bila pre nagljena, ali u svim drugim slučajevima ona osjeća krivicu tek nakon što Hamlet insistira na tome da bi trebalo da je bude sram.¹ U tom trenutku, ona doživljava drastičnu promjenu. Prepoznaje da je zapostavila ulogu majke ispunjavajući dužnost supruge: Po prvi put, ona shvata da mora izabrati između muža i sina¹.

Nakon scene iza zavjese, Gertruda pokušava da pomiri ove dvije uloge koje su u koliziji. Ona krije od Klaudija Hamletove optužbe na njegov račun, priznajući mu samo da je njen sin: „Lud kao vjetar i ko more kad se sudare o prevlast!“ (čin 4, scena 1) Međutim, ona prva obznanjuje Klaudiju da je Hamlet počinio ubistvo. Mogući razlog toga je njen pokušaj da odvrati Klaudija od pravog izvora gnjeva njenog sina. Ipak, kada Laert uleti u dvorac tražeći Klaudija, čini se naizgled jasno kome je kraljica posvetila svoju odanost. Gertruda se umješa između dvojice muškaraca bez oklijevanja i naređenja njenog muža sa riječima: „Polako, Laerte dobri.“ (čin 4, scena 5) Mada za to ne postoje konkretni dokazi, moguće je i da ona fizički zadržava uzrujanog Laerta, budući da joj se Klaudije dvaput obraća: „Pusti ga, Gertruda.“ (čin 4, scena 5) Gertrudina krajnja odanost suprugu se jasno pokazuje kada Laert saznaje da je njegov otac mrtav, jer ona u tom trenutku dodaje: „Ne krivnjom kralja.“ (čin 4, scena 5) Zato neće proći mnogo vremena prije nego što Laert posumnja da je neki drugi muškarac iz porodice odgovoran za Polonijevu smrt. Samilost prema Klaudiju ju je dovela do toga da nesvjesno podstakne Laerta da ubije Hamleta. Tekst u ovoj sceni otkriva njenu zbunjenost i pomiješan osjećaj odanosti. S obzirom na to da Gertruda štiti i sina od Klaudija, teško je povjerovati da bi namjerno otkrila Laertu ko mu je ubio oca.

Bilo kako bilo, ona nije htjela da dopusti da njen muž plati za djelo njenog sina.

Do kraja četvrtog čina, međutim, Gertruda polako mijenja svoj kurs udaljavajući se od njenog dragog muža. Njena promjena je svakako obilježena Ofelijinom smrću. Njen deskriptivni govor ističe osjećaj njene emocionalne osjetljivosti, naročito kada opisuje kako Ofelijino tijelo tone pod teretom odjeće, sve dok je ne odvuče „u blatnjavu smrt.“ (čin 4, scena 7) Gertruda osjeća duboku žalost i po prvi put želi da je podijeli sa nekim. Njen opis je primjetno ženstven, nježan i iskren:

„Skuti rašireni donekle je ko vilu nosiše.

Za to je vrijeme ona pjevušila napjeve starih pjesama:

ko sama nesvjesna svoje nesreće sopstvene.“ (čin 4, scena 7)

Dok je Laert naravno dirnut kraljičinim riječima, Klaudije pokazuje njegovu nezainteresovanost za iste te riječi: „Koliko se mučih da mu stišam bijes, sad opet strepim raspaliće ga to. Zato hajdemo za njim.“ (čin 4, scena 7) Budući da kraljica koristi svoju obično ograničenu rječitost i u ovom slučaju da opiše ovaj događaj, ona je vjerovatno očekivala obzirniji i pristojniji odgovor od njenog supruga. Dok je njegova ljutnja možda i usmjerena na datu situaciju, njegov nedostatak saosjećanja i sažaljenja na vijesti o Ofelijinoj smrti ga još više udaljava od supruge. Stoga, neposrednost ovog događaja dodatno rasvjetljuje prirodu njihovog odnosa, nastavljajući da produbljuje jaz između njih.

Osjećajući da više nema povjerenja u Klaudija, Gertruda prebacuje svoju vjeru sa jednog na drugog nepouzdanog muškarca: njenog sina. Iako ju je osudio da je nevjerna supruga, tokom mačevalačkog dvoboja Gertruda nastoji da ponovo postane čestita majka kakvom je Hamlet pamti, ili želio da je pamti. Ona pokazuje majčinski zabrinutost za njega kada se bori sa Laertom: „Evo ti moga rupca, Hamlete; istrljaj čelo, kraljica napija za tvoju sreću,

Hamlete!“ (čin 5, scena 2) Međutim, Gertruda je još uvijek zbunjena oko toga ko je njen saveznik. U stvari, Gertrudina smrt je simbol unutrašnjeg razdora uzrokovanog njenim podijeljenim lojalnostima. Kako bi ispoštovala Hamleta, ona po prvi put direktno odbija da posluša Klaudija.¹ Ona ispija čašu otrova, što govori o njenoj podsvjesnoj želji da se oslobodi svog muža. Bez obzira na to, odbijajući Klaudijevo naređenje, ona mu još uvijek odgovara po uzoru na poslušnu ženu: „Hoću, kralju moj. Dopusti, molim te.“ (čin 5., scena 2.) Dakle, čak i kada mu protivrječi, Gertruda ostaje uljudna i svjesna njenog po-ložaja u braku.

Na kraju, Gertruda je rastrzana između muža i sina. Mada su njeni majčinski instinkti oživjeli tokom mačevalačkog dvoboja, čak i na samrti ona nije spremna da se odrekne uloge poslušne supruge. Gertruda umire tvrdeći da je otrovana dozivajući svog dragog Hamleta, ali i dalje ne napadajući Klaudija. Iako nam se ponekad čini da je Gertruda natjerala sina da pribjegne očajničkim mjerama, da je bila Klaudijev saučesnik u ubistvu Hamletovog oca, te da su njeni postupci doveli do toga da duh njenog pokojnog supruga traži osvetu, ona djeluje kao lik sa slabom i izmučenom voljom: njom se lako upravlja, ona ne donosi samo-stalne odluke osim, ironično, one koja ju strmoglavljuje u sopstvenu smrt. Gertruda mora snositi, kako krivicu za remećenje života muškaraca oko sebe, tako i odgovornost da ih popravi. Nažalost, Šekspir nikada nije stvorio ženski lik koji bi se efikasno pozabavio takvim zadatkom.

ZAKLJUČAK

Gertrudina tobožnja zlonamjernost je iskorjenjena autorovom intervencijom kako bi se oslobodio put boljitku muškaraca. Na kraju *Hamleta*, Šekspir se ponovo vraća muškim temama: politici i stabilnosti kraljevstva. Gertruda je potpuno izbrisana sa scene, što ostavlja čitaoca nesigurnim po pitanju toga da li bi ona ostavila Kla-

udija da udo-volji Hamletu. Na kraju, mi ne znamo da li je Gertruda moralno vraćena na pravi put ili ne; to je znak i toga koliko se predstava u stvari bavi Hamletovim fantazijama, da nam, čak ni tu, ne dozvoljava da je posmatramo kao nezavisnu osobu. Svojim poslednjim riječima ona nam ne pruža nikakav uvid u njen pravi karakter, osim ako uzmemo u obzir da ona za svoju smrt ne krivi Klaudija što možemo protumačiti kao dokaz njene posvećenosti suprugu do samog kraja ili njeno upozorenje upućeno Hamletu kao dokaz njene posvećenosti sinu. U svakom slučaju, čini se da je njena smrt više mogla da posluži nekom od ove dvojice muškaraca, nego što je mogla da bude spas za nju samu.

Ono što je toliko razočaravajuće za lik Gertrude jeste to da je njena primarna funkcija u tragediji svedena na ogledalo emocionalnih stanja muških likova, a kao ličnosti joj se pripisuju samo negativne osobine nemarne majke i preljubnice, što u ovom radu kao pristalice feminističke kritike moramo okarakterisati kao nepravdu i osuditi percepciju koju patrijarhalno društvo elizabetanskog doba uporno pokušava da nametne, a to je da su žene predodređene za grijeh. Obije ove uloge ograničavaju i prikazuju Gertrudu kakvu je mi na sceni vidimo. Iako na trenutke pokazuje znake moći, u njenom govoru nikad nema dovoljno sadržine koja bi otkrila veći dio njene ličnosti. Jedini lik koji ona uistinu formira je zbunjen i podijeljen: ona voli obojicu, i Klaudija i Hamleta, a njihov konflikt ju ostavlja zbunjenom i nesrećnom. Budući da je njena svrha samo u tome da udovolji ovoj dvojici muškaraca, teško bi se moglo zaključiti da je ona osoba na koju se može ozbiljno računati.

Premda Hamlet u njoj vidi ženu u koju se mora sumnjati, koja se mora nadgledati, i tako na kraju ponovo vratiti na pravi put, ipak nas Gertruda nikada ne podstiče na to poverujemo da je ona prevari sklonu žena. Mi jesmo sumnjičavi prema njoj zbog njene ishitrene nove udaje, ali joj generalno vjerujemo kada izražava gnu-

šanje i zgraženje pri pomisli na ubistvo njenog prvog muža. Ne preziremo je ni zbog udaje za njenog djevera, jer se njihov brak, bar se tako čini, zasniva na međusobnoj ljubavi i naklonosti. Konačno, njene sopstvene riječi nikada ne daju čak ni nagovještaj o tome da je ona grešna žena, koju je na tako živopisan način kreirao Hamlet u svom nespokojnom umu. Gertruda možda i jeste osoba žestokih emocija, ali ona sama nikad ne pokazuje strast, već samo dosljednu brigu za dobrobit dva druga lika: brigu za Klaudija, i najiskreniju zabrinutost za Hamleta.

LITERATURA

- Adelman, J. (1992). *Suffocating Mothers: Fantasies of Maternal Origin in Shakespeare's Plays, Hamlet to the Tempest*. Routledge, Chapman & Hall, Inc., New York
- Aguirre, M. (1996). *Life, Crown, and Queen: Gertrude and the Theme of Sovereignty*. *Review of English Studies* 47. Oxford University Press, Oxford
- Apdajk, Dž. (2001). *Gertruda i Klaudije*. Narodna knjiga, Beograd
- Bate, J. (2008). *Soul of the Age: The Life, Mind and World of William Shakespeare*. Penguin Books, London
- Bate, J. (1997). *The Genius of Shakespeare*. Picador, London
- Bečanović-Nikolić, Z. (2007). *Šekspir iza ogledala*. Geopoetika, Beograd
- Bell, J. (2012). *On Shakespeare*. Allen and Unwin, Sydney
- Blincoe, N. (1997). *Is Gertrude an Adulteress? A Quarterly Journal of Short Notes and Reviews* 10.4. Routledge, Taylor & Francis, Psychology Press, London
- Bloom, H. (2003). *Hamlet – Poem Unlimited*. Riverhead Books, New York
- Braddy, H. (1974). *Hamlet's Wounded Name*. Rodopi, Amsterdam
- Burton, Anthony J. (2000). *An Unrecognized Theme in Hamlet: Lost Inheritance and Claudius's Marriage to Gertrude*. *The Shakespeare Newsletter* 50. Oxford University Press, Oxford
- Campbell, L. (1970). *Shakespeare's Tragic Heroes – Slaves of Passion*. Methuen & Co Ltd., London
- Dash, I. (1997). *Women's Worlds in Shakespeare's Plays*. University of Delaware Press, Newark
- Evans, B. (1979). *Shakespeare's Tragic Practice*. Clarendon Press, London
- Greenblatt, S. (2001). *Hamlet in Purgatory*. Princeton University Press, Princeton
- Grum, N. (2003). *Šekspir za početnike*. Hinaki, Beograd
- Hawkes, T. (2002). *Meaning by Shakespeare*. Routledge, London
- Jones, E. (1954). *Hamlet and Oedipus*. Doubleday Anchor Books, New York
- Kehler, D. (1995). *The First Quarto of Hamlet: Reforming Widow Gertrude*. *Shakespeare Quarterly* 46. Cambridge University Press, Cambridge
- Klajn, H. (1991). *Frojd, psihoanaliza i literature*. Matica srpska, Novi Sad
- Kohan, P.S. (1962). *Istorija zapadnoevropske književnosti*. Veselin Masleša, Sarajevo
- Kohan, P.S. (1971). *Istorija stare grčke književnosti*. Veselin Masleša, Sarajevo
- Kostić, V. (1982). *Hamlet Viljema Šekspira*. Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd
- Kostić, V. (2006). *Šekspirov život i svet*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad
- Kostić, V. (2010). *Šekspirova dramaturgija*. Stubovi kulture, Beograd
- Kot, J. (2000). *Šekspir naš savremenik*. Udruženje izdavača i knjižara Jugoslavije, Beograd
- Lerner, L. (1963). *Shakespeare's Tragedies – An Anthology of Modern Criticism*. Penguin, London
- McEachern, C. (1998). *Fathering Herself: A Source Study of Shakespeare's Feminism*. *Shakespeare Quarterly* 39. Folger Shakespeare Library, Washington, DC
- McGinn, C. (2007). *Shakespeare's Philosophy*. Harper Collins Publishers, New York
- Mehl, D. (1986). *Shakespeare's Tragedies*. Cambridge University Press, Cambridge
- Paunović, Z. (2006). *Istorija, fikcija, mit*. Geopoetika, Beograd
- Pejčić, P. (2002). *Devojke i žene u Šekspirovom svetu*. Idea, Beograd
- Rackin, P. (1994). *Foreign Country: The Place of Women and Sexuality in Shakespeare's Historical World. Enclosure Acts: Sexuality, Property, and Culture in Early Modern England*. Cornell University Press, Ithaca
- Rossiter, A.P. (1961). *Angel with Horns*. Longmans, London
- Smith, R. (1980). *A Heart Cleft in Twain: The Dilemma of Shakespeare's Gertrude. The Woman's Part: Feminist Criticism of Shakespeare*. University of Illinois Press, Urbana
- Shakespeare, W. (1997). *Hamlet*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica
- Shakespeare, W. (1997). *Hamlet. The Norton Shakespeare*. W.W. Norton & Company, New York
- Weitz, M. (1967). *Hamlet and the Philosophy of Literary Criticism*. Faber and Faber, London

- Wells, S. (2010). *Shakespeare, Sex and Love*. Oxford University Press, London
- West, R. (1957). *The Court and The Castle*. Yale University Press, New Haven
- Willis, D. (1994). *Enclosure Acts: Sexuality, Property, and Culture in Early Modern England*. Cornell University Press, Ithaca
- Wilson, J. D. (1951). *What Happens in Hamlet*. Cambridge University Press, Cambridge
- Wilson, R. (1994). *Observations on English Bodies: Licensing Maternity in Shakespeare's Late Plays*. *Enclosure Acts: Sexuality, Property, and Culture in Early Modern England*. Cornell University Press, Ithaca
- Wofford, S. (1994). *Hamlet, Case Studies in Contemporary Criticism*. St.Martin's Press, Boston

Izudin Šarić*
Tuzla, BiH

ULOGA ODNOSA S JAVNOŠĆU MUP-a TUZLANSKOG KANTONA U FEBRUARSKIM DEMONSTRACIJAMA U TUZLI

Sažetak

Krizna situacija tj. demonstracije koje su zadesile Federaciju Bosne i Hercegovine početkom februara 2014. godine su još jednom pokazale neefikasnost i nefunkcionisanje sistema sigurnosti u kriznim situacijama u Bosni i Hercegovini. Neusklađenost nadležnosti i djelovanje policijskih agencija sa određenog nivoa (država, entitet i kanton) kao i u slučajevima terorističkog napada u Bugojnu (27. jun 2010.) i napada na Američku ambasadu u Sarajevu (28. oktobra 2011.) i u februarским demonstracijama se pokazala fatalnom za našu državu. To se najbolje vidjelo u Sarajevu, gdje su gorjele zgrade predsjedništva BiH i kantonalne vlade, a policija nije intervenisala u onome obimu i sa onim snagama koje joj zakon nalaže. Za vrijeme demonstracija u Tuzli koje su trajale tri dana, situacija je bila nešto drugačija. Naime, menadžment MUP-a Tuzlanskog kantona je od prvoga dana odgovorio datom trenutku sa snagama i u obimu koji je diktirala situacija na terenu, uz pomoć kolega iz Federalnog MUP-a, MUP-a Posavske županije i MUP-a Srednjobosanskog kantona, što se pokazalo dovoljnim za uspostavljanje narušenog javnog reda i mira u gradu. U ovome radu će se analizirati krizno komuniciranje i uticaj medija, te uloga odnosa s javnošću MUP-a TK-a u februarским demonstracijama u Tuzli, sa posebnim aspektom na internu komunikaciju unutar agencije, kao i saradnju sa medijima za vrijeme krize (demonstracija).

Ključne riječi: kriza, krizno komuniciranje, mediji, odnosi s javnošću.

Abstract

A crisis that is the demonstration that took place in the Federation of Bosnia and Herzegovina in early February of 2014. year have once again demonstrated the inefficiency and non-functioning security system in crisis in Bosnia and Herzegovina. Inconsistency jurisdiction and functioning of law enforcement agencies with a certain level (state, entity and canton) as in the case of a terrorist attack in Bugojno (27th June 2010.) And the attack on the U.S. embassy in Sarajevo (28 October 2011). In the February demonstrations proved fatal for our country. This is best seen in Sarajevo, where they burned the building of the Presidency of Bosnia and Herzegovina and cantonal governments, and the police did not intervene in what extent and with what forces her law requires. During demonstrations in Tuzla, which lasted three days, the situation was somewhat different. The management of the Ministry of Interior of the Tuzla Canton is the first day of said given moment with the forces and the extent dictated by the situation on the ground, with the help of colleagues from the Federal Ministry of Interior, Ministry of Interior Posavina County and the Ministry of Interior of the Central Bosnia Canton, which proved sufficient to establish disrupted public order in the city. In this paper we will analyze the impact of crisis communications and media, and the role of public relations MUP TK in the February demonstrations in Tuzla, with a particular aspect of the internal communication within the agency, as well as cooperation with the media during the crisis (demonstration).

Keywords: crisis, crisis communications, media, public relations.

* Dr.sc. Portparol MUP-a Tuzlanskog kantona

1. UVOD

Javno komuniciranje tokom izvanrednih i kriznih situacija danas je nezamislivo bez odnosa s javnošću. U savremenim uslovima, koji su bitno obilježeni rastom i razvojem komunikacijskih tehnologija i demokratizacijom društvenih zajednica, odnosi s javnošću bi trebali biti vjerodostojan i stručan tumač nastalih događaja koji neki vide i kao filter koji se postavio u komunikacijskom toku između događaja i medija. Proaktivno djelovanje odnosa s javnošću nije usmjereno na reduciranje informativnih činjenica niti opstrukciju javne komunikacije u bilo kojem smislu, već na pravodobno i usmjereno djelovanje prema ključnim javnostima¹. I ranije je bilo kriznih situacija i događaja, većih ili manjih, ali se za mnoge nije niti znalo, pa kao da se nisu niti dogodili. Danas, zahvaljujući prije svega savremenim komunikacijskim tehnologijama, ali i upornosti novinara, nemoguće je da takvi događaji prođu nezapaženi u javnosti. Takođe, sve veći broj organizacija i institucija ima odnose s javnošću putem kojih komunicira sa građanima tj. javnosti. Naime, sve češće smo svjedoci kada se u takvim situacijama javnosti obraćaju glasnogovornici/portparoli organizacija, ustanova ili institucija, kao njihovi predstavnici, obavještavajući i tumačeći javnosti novonastalu situaciju. Tako je bilo i u vrijeme demonstracija u Tuzli u februaru 2014. godine, kada je kompletna domaća i međunarodna javnost informacije o navednom događaju dobijala od glasnogovornika MUP-a Tuzlanskog kantona. Pozitivna stvar u ovim događanjima je ta da je glasnogovornik MUP-a TK-a bio dostupan novinarima dvadeset četiri sata, što im je omogućilo da imaju pravovremene i tačne informacije koje su mogli prenijeti građanima.

2. KRIZA I KRIZNO KOMUNICIRANJE

Kriza (nepredviđeni događaj) uzrokuje realnu, zamišljenu ili potencijalnu ugroženost ljudskog života, zdravlja ili sigurnosti i opasna je za

okolinu, finansijsko stanje ili za dobar glas organizacije.²

Svaka kriza, bila velika ili mala, prolazi kroz pet faza, a to su: početak, uspon, vrhunac, pad i završetak krize. Krizne situacije mogu nastati usljed uzroka izazvanim od strane ljudskog faktora ili prirodnim silama. Ljudski faktori je uzrokom npr. krize zbog krivičnih djela, ekoloških katastrofa, demonstracija, željezničkih nesreća, dok prirodne sile uzrokuju npr. krizu zbog erupcije vulkana, potresa, požara, poplava itd.

Do krize će doći prije ili kasnije, u jednom ili u drugom obliku. U kojem će se obliku kriza manifestovati, gotovo je nemoguće pouzdano predvidjeti. Zdrava logika nalaže da je pametnije na vrijeme pripremiti plan za reakciju u kriznoj situaciji, nego li u panici rješavati istu i tražiti pomoć. Na logično pitanje kako se pripremati ako ne znamo za što, postoji i jednostavan odgovor: trebamo poznavati problematiku da bismo se mogli pripremiti za svaku situaciju koja nam se može dogoditi.

Za uspješno rješavanje krize potreban je unaprijed napravljen plan koji se sastoji od dva podjednako važna elementa: plana rješavanja krize i plana komunikacije u kriznoj situaciji. Naš je predmet interesa komunikacija. Krizno je komuniciranje interaktivni proces, a može se definirati kao razmjena informacija i mišljenja prije, tijekom, te nakon izbijanja krizne situacije. Pod pojmom „krizna situacija“ podrazumijeva se specifični, neočekivani i neuobičajeni događaj koji stvara visoki stupanj neizvjesnosti i prijetnje ili doživljava prijetnje prioritetima pojedine organizacije. Krizno komuniciranje uključuje pojedince, skupine i ustanove (organizacije). Poruke su u kriznom komuniciranju često višestruke, s ciljem eliminiranja utjecaja krize i smanjivanja utjecaja krize na minimum.³

Kako se društvo razvija, i tehnologija napreduje te postaje sve dostupnija i kompliciranija, ljudska vrsta se suočava sa sve raznovrsnijim i brojnijim krizama. Nažalost, kreatori politike najčešće iz ovih događaja ne izvlače pouke koje bi im poslužile da na odgovarajući način pripreme, kako sebe tako i javnost za nadolazeće krize kojih je svakim danom sve više (poplave,

¹ Jadran Perinić, *Mjesto i uloga odnosa s javnošću u krizama*, IV. Međunarodna konferencija „Dani kriznog pravljanja“, Zbornik radova, Velika Gorica, 2011., str. 172.

² Zoran Tomić, *Odnosi s javnošću teorija i praksa*, Synopsis, Zagreb 2008. str. 68

³ Maša Bulajić, *Krizno komuniciranje*, Medix God. XVI broj 87/88, Zagreb, 2010. Str. 87-88.

klizišta, demonstracije...). Tako ni bosanskohercegovačkim političarima i nadležnim institucijama događaji terorističkog napada u Bugojnu i napada na Američku ambasadu u Sarajevu nisu bili dovoljna opomena da se na državnom, entitetskim i kantonalnim nivoima pripreme planovi za djelovanje u kriznim situacijama, što se u februarским demonstracijama 2014. pokazalo fatalnim za našu državu.

Za krizu je vema bitno to da li se kriza može predvidjeti i da li se na krizu može utjecati. „Predvidljivost je jedna od najznačajnijih karakteristika krize i skoro svaki puta kada se neka dramatična kriza dogodi u javnosti se javljaju rasprave o tome da li ju je bilo moguće predvidjeti. Ističe se da su katastrofe i veliki incidenti najčešće bili predvidivi, ali se određene informacije mogu razumjeti tek kad se ostvare. Procjena je li kriza predvidiva ili ne, nekad je vrlo teška, pa konzultacije sastručnjacima mogu biti pouzdano rješenje, ali značajnu ulogu igra i vjerojatnost događaja“⁴.

Krizna situacija javlja se iznenada, često neočekivano, i zahtijeva brzu reakciju. Kriza ometa uobičajne, rutinske aktivnosti i izaziva nesigurnost i stres. Ponekad je riječ o prirodnoj pojavi poput zemljotresa ili nevremena, a ponekad je izazivaju ljudi, ako je riječ o eksploziji, skandalu ili sukobu. Za djelotvornu komunikaciju u trenucima krize ključno je biti pripremljen prije nego što kriza izbije. Jednom kada se nađete u situaciji koja zahtijeva hitan odgovor, ostaće vam malo vremena za razmišljanje, a još manje za planiranje. Bez plana za krizne situacije, događaji će vas jednostavno nadvladati. „Dobra komunikacija u trenucima krize temelji se na unaprijed utvrđenom i izgrađenom sistemu“, kaže bivši sekretar za štampu Bijele kuće Marlin Fivoter. „Kada izbije kriza, zbijte raspored i popravite u hodu ono što možete. Ako inače svakodnevno držite konferenciju za štampu, sada ćete je održati tri puta dnevno. Trenuci krize nisu najbolje vrijeme za izmišljanje novog sistema“⁵.

Pod komunikacijom se u najširem smislu podrazumijeva bilo kakvo verbalno ili neverbalno ponašanje jedne osobe koju primijeti druga osoba s kojom prva osoba komunicira. Ona može

uz promjenu stanovišta primatelja utjecati na njegovo ponašanje. Komunikacija znači neprekidni tok informacija među partnerima u socijalnoj interakciji. Ove informacije su u određenom kodu ili sistemu znakova koji omogućuje prijenos značenja. Komunikacija je višefazni i višesmjerni proces u kojem svi sudionici primaju, šalju i interpretiraju znakove koji su nositelji određenog značenja. Uspješna međusobna komunikacija je ona u kojoj primatelj interpretira informaciju onako kako je to htio pošiljalac. Uslov je da sudionici komunikacije koriste isti ili vrlo sličan kod obavješćavanja, tj. isti jezik i gestama pripisuju isto značenje.⁶

U trenucima krize najbolje je biti predusretljiv i iskren, i učiniti sve što se može kako bi ste olakšalo izvješćavanje. Novinari će svoje izvještaje napisati i objaviti s nama ili bez nas. U našem je interesu učestvovati u stvaranju priče - čak i kada je ona negativna - kako bi mediji ispravno prenijeli naš stav. U suprotnom, novinari neće imati drugog izbora, već napisati kako vladin zvaničnik „nije bio spreman odgovoriti na naša pitanja“, što samo podstiče sumnje i špekulacije kod javnosti.

Proces komunikacije je težak i u najpovoljnije vrijeme, ali u vrijeme kriznog dešavanja ljudi sve više pokazuju želju za informacijom što stvara pritisak na medije i na organizacije da što brže reaguju tačnim i potpunim informacijama. Stručnjaci vjeruju da način reagovanja u prvih 24 sata često uslovljava da li će situacija ostati na nivou incidenta ili će prerasti u pravu krizu.⁷

Kada se kriza desi, događaji se odvijaju nekontrolisano, sa tzv. snowball efektom. Zato je prethodno planiranje kriznih situacija i priprema plana za takve slučajeve ultimativno za svaku ozbiljnu organizaciju. Neke krizne situacije se mogu predvidjeti i spriječiti, dok se efekat onih koje se ne mogu izbjeći, a koje su i najčešće, može minimizirati ukoliko se adekvatno komuniciraju. Što duže kriza traje, više štete može proizrokovati, te je neophodno krizom upravljati na brz i organizovan način. Što ste bolje pripremljeni za komunikaciju u kriznim situacijama,

⁴ Emin Mesić i Milutin Bundalo, *Krize i krizno komuniciranje*, www.bs.scribd.com, pristupio 08.06.2014.

⁵ *Odnosi s javnošću u kriznim situacijama*, www.scribd.com, pristupio 09.06.2014.

⁶ Emin Mesić i Bundalo Milutin, *Krize i krizno komuniciranje*, Visoka škola za ekonomiju i informatiku, Prijedor, www.bs.scribd.com, pristupio 08.06.2014.

⁷ Goran Grubić, Miljanka Ratković i Đurđica Dulović, *Strategija odnosa s javnošću i krizne komunikacije*, Socioeconomica Vol. 1 N° 2, decembar 2012., str. 318.

veće su šanse da krizu preživite ili čak i da profitirate u takvoj situaciji, odnosno poboljšate reputaciju. Naravno, pod uslovom da adekvatno djelujete.⁸

Krizno komuniciranje je skupljanje i širenje informacija što ga čini voditelj kriznoga tima. Postoje dvije općenite uporabe termina krizna komunikacija:

- krizna komunikacija kao informacije i
- krizna komunikacija kao strategija.

Krizna komunikacija kao informacije odnosi se na potrebu prikupljanja i širenja informacija tokom određene krize. Informacije se prikupljaju da bi se ispunila informacijska praznina krize i tako se omogućava kriznom timu da shvati što se događa te koje bi akcije trebalo poduzeti. Da bi bile efikasne, odluke donesene u krizi zahtijevaju precizne informacije.

Krizno komuniciranje kao strategija odnosi se, pak, na upotrebu poruka u svrhu popravljjanja odnosa između suprotstavljenih strana.⁹

3. ODNOSI S JAVNOŠĆU I KRIZA

Termin Public Relations ili Odnosi sa Javnošću je prvi upotrebio američki predsjednik Thomas Jefferson, u svome obraćanju američkom Kongresu 1807 godine.¹⁰ Odnosi s javnošću su "procvjetalili" u dvadesetom vijeku i to s najviše uspjeha u SAD-u, ali sami korijeni se mogu naći u drevnim civilizacijama. Radeći pretežno u okviru javnog mnjenja, pravnih, političkih i socioloških normi u zemljama odnosno državama u kojima su radili, stručnjaci za odnose s javnošću su razvili programe koji su imali za cilj da se stvori podrška prema zadacima organizacija koje su predstavljali. Objavljivanje značajnih, pozitivnih vijesti u štampanim i elektronskim medijima je glavni zadatak odnosa s javnošću.¹¹

Razvoj odnosa s javnošću doveo je i do stvaranja profesionalnih udruženja, prvo u SAD a potom i u drugim zemljama, ali i do razvoja sistema obrazovanja koji je uključio i odnose s javnošću. Godine 1947. osnovano je Američko udruženje za odnose s javnošću (PRSA – Public Relations Society of America), a 1955. godine i Međunarodno udruženje za odnose s javnošću (IPRA – The International Public Relations Association). Nacionalne asocijacije niču na svim kontinentima a u Evropi je 1959. godine osnovana Evropska konfederacija za odnose s javnošću – CERP (Confederation Europeenne des Relations Publique).¹²

Odnosi sa javnošću su, forma komunikacije koja je primarno usmjerena na pridobijanje javnog razumijevanja i prihvatanja. Teži da se bavi problemima prije nego i specifično sa proizvodima ili uslugama. Odnosi sa javnošću koriste publicitet koji ne traži isplatu u širokom spektru medija i obično se stavlja u vijesti ili neke druge predmete od javnog interesa. Sredstva koja koriste Odnosi sa javnošću su obično saopštenja, konferencije za štampu, izjave za TV i radio, učešća u razgovorima i uslužni programi u zajednici. Iako je reklamiranje usko vezano za odnose sa javnošću, jer se takođe bavi promocijom i dobijanjem naklonosti od strane javnosti prema reklamiranom proizvodu, cilj reklamiranja je generisanje prodaje, dok je cilj odnosa sa javnošću generisanje dobre volje. Odnosi sa javnošću uključuju dvostranu komunikaciju između jedne organizacije i javnosti.

Javna komunikaciju tokom izvanrednih i kriznih situacija danas je nemoguće zamisliti bez odnosa s javnošću. U takvim situacijama odnosi s javnošću bi trebali biti vjerodostojan i stručan tumač nastalih informacija koje će novinari putem medija proslijediti javnosti. Djelovanje odnosa s javnošću nije usmjereno na reduciranje niti na cenzuru informativnih činjenica, kao ni na opstrukciju javne komunikacije u bilo kojem smislu, već na pravovremeno i ciljano djelovanje prema javnosti. Upravo na tim osnovama, javnost biva obaviještena o svima važnim činjenicama na osnovu kojih se lakše orijentiše u svom širem društvenom okruženju, zauzima stavove i donosi odluke. „Sa druge strane, odgovorni pojedinci, organi, organizacije i institucije, pridobi-

⁸ Danilo Drobnjak, *Odnosi s javnošću u kriznim situacijama*, Eksporter br. 10 – časopis Agencije za strana ulaganja i promociju izvoza Republike Srbije - SIEPA, Beograd, 2008., str. 18.

⁹ Zoran Tomić i Josip Sapunar, *Krizno komuniciranje*, Central and Eastern European Online Library, by Hum Editorial Bord, Hum issue:1/2006, str. 305.

¹⁰ Thomas Jefferson on Public Relations, preuzeto sa www.wikipedia.com

¹¹ Mladen Miroslavljević, *Odnosi s javnošću*, Banja Luka College – Besjeda, Banja Luka 2008., str. 22.

¹² Ibid str. 25.

vaju nužno povjerenje i vjerodostojnost pred javnošću prema kojoj u demokratskim zajednicama imaju posebno istaknutu dužnost, ali i odgovornost¹³.

U ovome radu ćemo predstaviti aktivnosti odnosa s javnošću koje provode javne, odnosno državne službe, tj. policija. Poput ostalih, i država Bosna i Hercegovina osigurava brojne usluge koje pojedinci nisu u stanju pružiti, kao što su policijska zaštita, vatrogasna služba, obrana nacionalnog teritorija, itd. Navedeni, ali i drugi oblici osiguravanja javne usluge i servisa su u neposrednoj funkciji osiguravanja svakodnevnog života naših građana. Obzirom na temu ovoga rada, u svezi s navedenim, važno je istaknuti kako su svi aspekti državnih institucija usko vezani i ovisni o odnosima s javnošću. „Iz ovog je vidljivo, kako upravo u demokratskim društvima, rad navedenih institucija, a mi ćemo dodati, posebno u kriznim situacijama, značajno ovisi o tome kako će u danom trenutku komunicirati svoje aktivnosti, jer je njihovo djelovanje usmjereno prema građanima, a njihov budući rad ovisan o javnosti kojoj stoje na usluzi“¹⁴.

U toku kriznih događaja, kako u fazi nastanka, tako i u fazama analize i razrješenja, neiznošenje informacija u javnost za posljedicu može imati nezadovoljstvo građana koje na kraju može kulminirati. Posljedice toga mogu biti primjetne kako na strani pojedinaca, tako i na strani organizacija, organa, ustanova, pa sve do državnih institucija. Obično se za takva stanja krivnja nalazi na strani izostavljene komunikacije s relevantnom javnošću ili skroz pojednostavljenoj retorici koja je lišena dubljeg poznavanja i razumijevanja aktualne problematike. Upravo zato u kriznim situacijama, koje su same po sebi složene, velik dio odgovornosti pada na stručnjake za odnose s javnošću u strukturama vlasti, čija će uspješnost zavisiti i o tome koliko su „pripremljeni za neočekivane situacije“.

Prvo pravilo odnosa sa javnošću u kriznim situacijama – prikupiti sve činjenice što je brže moguće. Od brzine kojom komunicirate činjenicama sa medijima i ostaloj javnosti zavisi, u velikoj mjeri, i način na koji ćete prebroditi kriznu situaciju. „Odnosi sa javnošću su umjetnost demonstracije – pokazivanje prije nego samo

izjavljivanje ključnih poruka. To isto važi i u kriznim situacijama. Kada samo izjavite da vam je žao – javnost je cinična. Kada pokažete saosjećanje i brigu na adekvatan način, efektan za konkretnu situaciju, ljudi ne samo da vam vjeruju, već to i pamte“¹⁵.

4. ODNOSI S JAVNOŠĆU MUP-a TK-a U FEBRUARSKIM DEMONSTRACIJAMA

Javnost rada jedna je od temeljnih odrednica djelovanja policije u državama sa dugogodišnjom demokratskom praksom. Upravo iz ovih razloga neophodno je shvatiti ulogu i značaj odnosa s javnošću i u tom smjeru planirati određene promjene. Treba napomenuti da u okviru Federacije Bosne i Hercegovine postoji jedanaest Agencija za zaštitu građana (Federalno ministarstvo unutrašnjih poslova i deset kantonalnih MUP-ova) i da pitanje odnosa s javnošću nije riješeno jedinstveno u svim agencijama. Naime, od agencije do agencije postoje razlike, u nekima su to Odsjeci za odnose s javnošću, u nekima postoje samo portparoli/glasnogovornici unutar Uprave policije, a u nekima i unutar Uprave policije ali i u kabinetu ministra.

Takođe, ni prostorni ali ni tehnički uslovi rada za sve nisu isti, što prije svega zavisi od menadžmenta kako ministarstva tako i Uprave policije tj. njihovog shvatanja važnosti uloge odnosa s javnošću u današnjem društvu. Bilo je pokušaja od strane Evropske policijske misije (EUPM) u Bosni i Hercegovini da se i ovaj problem riješi, ali nakon odlaska EUPM-a sve je ostalo po starom, a u nekim agencijama se stanje i pogoršalo.

Što se tiče Ministarstva unutrašnjih poslova Tuzlanskog kantona (u daljem tekstu MUP TK) do 2011. godine u Pravilniku o unutrašnjoj organizaciji u okviru ministarstva tj. u Kabinetu ministra postojao je Odsjek za odnose s javnošću, u kojem su se nalazili Šef odsjeka i Viši stručni saradnik za medije (državni službenici). Dok je u Upravi policije u Uredu policijskog komesara bio portparol/glasnogovornik (policijski službenik) i Stručni saradnik za medije (državni službenik) zaduženi za praćenje i rad policije.

U toku 2011. godine donešene su izmjene i dopune Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji MUP-a TK-a kojim je ukinuta pozicija portpa-

¹³ Ibid Jadran Perinić

¹⁴ Ibid. str. 182.

¹⁵ Ibid Danilo Drobnjak

rola/glasnogovornika u Uredu policijskog komesara i ostala je samo pozicija Višeg stručnog saradnika za medije, dok je u Kabinetu ministra u potpunosti ukinut Odsjek za odnose s javnošću, i uspostavljena je pozicija Portparola/glasnogovornika ministarstva kao i pozicija Višeg stručnog saradnika za medije. Ovom transformacijom portparol/glasnogovornik je zadužen za poslove informisanja javnosti vezano za ministarstvo i Upravu policije.

Što se tiče krizne situacije koja se dogodila od 05. do 07. februara 2014. godine treba istaći da je MUP TK-a, prije svega Uprava policije MUP-a TK-a, svoj dio zadatka i posla odradila na veoma visokom i profesionalnom nivou, bez obzira na mišljenja i zaključke određenih pojedinaca i grupa. Sve aktivnosti i radnje poduzete od strane policijskih službenika Uprave policije MUP-a TK-a su bile zasnovane i utemeljene na Zakonu o unutrašnjim poslovima TK¹⁶ i Zakonu o policijskim službenicima TK¹⁷.

Slijed događaja koji se desio od 05. do 07. februara 2014. godine i za MUP TK-a je bio iznenađujući i nepredvidiv. Okupljanje 600 radnika „Dite“, „Polihema“, „Guminga“ i „Konjuh“ 05. februara oko 09,00 sati ispred zgrade Kantonalnog suda u Tuzli je bilo najavljeno i organizovano od strane sindikata pomenutih firmi. Od starne Uprave policije MUP-a TK-a obezbjeđenju navedenog skupa se pristupilo kao i bezbroj puta do tada, sa dovoljnim brojem ljudi i potrebnih materijalno-tehničkih sredstava, kako bi skup protekao mirno i dostojanstveno.

Međutim, okupljeni radnici su se oko 09,45 sati premjestili pred zgradu Vlade TK-a gdje su nastavili proteste, tražeći da im se obrati neko iz vlade. Oko 11,30 sati radnicima se priključuje i određeni broj građana okupljenih oko nekoliko „neformalnih grupa“ koji su došli „pružiti podršku“ radnicima u ostvarivanju njihovih prava. Već tada dolazi do narušavanja Javnog reda i mira (u daljem tekstu JRiM) i naguravanja sa službenicima policije. U jednom trenutku grupa uspijeva da probije kordon policije i da prodre u zgradu Vlade TK-a. Obzirom da se na licu mjesta našao i određeni broj lokalnih medija (prin-

tanih i elektronskih), informacija o ulasku u zgradu vlade se brzo proširila u javnost.

Nakon intervencije službenika policije, demonstranti su udaljeni iz zgrade vlade, i svoje dalje proteste su nastavili na ulici blokirajući saobraćaj. Uz paljenje kontejnera i automobilske guma na raskrsnici u blizini zgrade vlade, demonstranti su u potpunosti blokirali nesmetano odvijanje saobraćaja, što je izazvalo negodovanje učesnika u saobraćaju. Brzom intervencijom policije obezbijeđeni su alternativni pravci i nastavilo se otežano ali kontinuirano odvijanje saobraćaja u tom dijelu grada. Slike paljenja guma i blokade saobraćajnica vrlo brzo su posredstvom lokalnih TV stanica otišle u javnost.

U tom periodu na telefon portparola MUP-a TK-a pristiže veliki broj zahtjeva printanih i elektronskih medija za informacijama o stanju na terenu, obzirom da informacije koje su stizale sa lica mjesta od medija do medija, bile kontradiktorne. Pošto je portparol MUP-a TK-a bio u stalnoj vezi kako sa Operativnim centrom MUP-a TK-a tako i sa Policijskim komesarom, koji je bio na direktnoj vezi sa rukovodiocima na terenu, vladalo se tačnim i pouzdanim informacijama o stanju vezanom za proteste. U tom periodu uslijedilo je veliko interesovanje medija u cijeloj Bosni i Hercegovini ali i šire za zbivanja u Tuzli, zbog čega je portparol MUP-a TK-a bio u stalnom kontaktu sa novinarima prenoseći im informacije i službene stavove Ministarstva i Uprave policije o događaju.

Oko 12,45 sati došlo je do eskalacije sukoba između protestnatih i policije, kada se skupu pridružila i grupa od oko 2000 mladih ljudi koji su na policiju bacali kamenice i jaja. Tom prilikom došlo je do oštećenja na zgradi Vlade, kao i na vozilima policije, vlade i građana koji su se našli u neposrednoj blizini. Oko 15,30 sati nakon intervencije policijskih službenika demonstranti su razbijeni u manje grupe i uspostavljeno je normalno odvijanje saobraćaja u tom dijelu grada. Prosvjednici su se oko 20,00 sati u potpunosti razišli ispred zgrade Vlade TK-a i tako je okončan prvi dan prosvjeda u Tuzli.

U toku tog dana ljekarsku pomoć je zatražilo 17 policijskih službenika, od kojih su kod jednog konstatovane teške tjelesne povrede (TTP), kod trinaest lake tjelesne povrede (LTP) dok se za tri policijska službenika ljekari nisu izjasnili o stepenu povreda. Takođe je šest lica koji su

¹⁶ „Službene novine Tuzlanskog kantona“, broj: 04/10, 05/11, 14/11, 02/12 i 08/13.

¹⁷ „Službene novine Tuzlanskog kantona“, broj: 06/06, 11/07 i 16/11.

učestvovali u demonstracijama zatražilo lječarsku pomoć, kod jednog lica lječari su konstatovali LTP dok se za ostale nisu izjasnili o stepenu povreda. Oštećeno je 11 putničkih motornih vozila (pmv) i razbijeni su prozori na zgradi Vlade TK-a. Ovom prilikom zbog narušavanja JRiM u

službene prostorije MUP-a TK-a privedeno je 27 lica, od čega je protiv tri lica nadležnom Kantonalnom tužilaštvu prosljeđen Izvještaj o počinjenom krivičnom djelu, dok su za 22 lica izdati Prekršajni nalozi zbog narušavanja JRiM a ostali su nakon legitimisanja pušteni.

U tabeli 1 će biti prikazane aktivnosti potparola MUP-a TK-a u toku prvog dana demonstracija u Tuzli, tj. njegov kontakt sa medijima.

Tabela 1.

R/B	MEDIJ	INFORMACIJA	IZJAVA	GOSTOVANJE	UKLJU. U PR.
1.	Radio M		1		
2.	RSG radio	5	1		
3.	Radio Kameleon	5	6		
4.	Radio Valentino	1	1		
5.	Radio Sarajevo	2			
6.	RTV TK-a			1	
7.	BHT1		1		
8.	FTV		2		
9.	RTV7	2	2		
10.	RTV Slon	5			
11.	TV1		1		
12.	Dnevni Avaz	2			
13.	Oslobođenje	1			
14.	Nezavisne Novine	6			
15.	TIP.ba	2			
16.	Bportal	2			
17.	Rojters		1		
18.	FENA	7			
19.	OSCE	1			
20.	Američka ambasada	1			
21.	UKUPNO:	42	16	1	

U vezi sa događajem od 05. februara Uprava policije je poduzela dodatne aktivnosti obzirom da se došlo do informacija da će se demonstracije nastaviti i sledećih dana. Formiran je krizni štab na čijem se čelu našao Policijski komesar, i on je bio u stalno zasijedanju do kraja demonstracija tj. do 08. februara 2014. Izvršena je mobilizacija i prebacivanje dodatnih snaga policije iz ostalih Policijskih uprava, i razrađen je plan djelovanja u novonastaloj situaciji, a sve sa ciljem da se zaštiti liča i imovinska sigurnost građana našeg kantona.

Drugi dan tj. 06. februara 2014. oko 12,10 sati ispred zgrade Vlade TK-a okupilo se oko 1500 demonstranata koji za ovaj skup nisu imali odobrenje od starne policije tj. skup nije bio najavljen. Nedugo nakon okupljanja, demonstranti su blokirali raskršnicu u blizini zgrade Vlade te su zapalili zastavu TK-a koji su prethodno ski-

nuli sa jarbola. Odmah su počele verbalne provokacije prema službenicima policije, da bi zatim uslijedili i fizički napadi prema policajcima koji su obezbjeđivali zgradu Vlade TK-a.

Obzirom da je drugi dan demonstracija zabilježeno prisustvo većeg broja kako građana tako i policije, koji su bili na veoma malom prostoru, ubrzo su demonstranti blokirali i „južnu saobraćajnicu“ ispred sportskog centra Mejdan, čime je u potpunosti na određeno vrijeme bilo obustavljen saobraćaj u tom dijelu grada. Uvidjevši razmjere demonstracija i veliki broj demonstranata, Uprava policije tj. Policijski komesar je zatražio dodatnu pomoć od strane Federalne Uprave policije iz Sarajeva, kao i kolega iz Orašja. Sa tim pojačanjima policijske snage MUP-a TK-a su uspjele da u večernjim satima stave pod kontrolu stanje u gradu tj. demonstracije za taj dan su bile završene.

Bilans drugog dana demonstracije je 44 povrijeđena policijska službenika, od čega 38 sa LTP, dok se ljekari za 6 službenika nisu izjasnili o stepenu povreda. Na strani demostranata povrijeđeno je 28 lica, od čega 25 sa LTP i 3 za koje se ljekari nisu izjasnili o stepenu povreda. Radi narušavanja JRiM slobode su lišena 24 lica, od kojih je za 18 lica izrčena Prekršajna prijava a ostali su nakon legitimisanja pušteni.

Drugi dan demonstracija je kod javnosti kako u Tuzlanskom kantonu, tako i širom BiH, ali i u okruženju privukao veliku pažnju, što je za glasnogovornika MUP-a TK-a bio izuzetno naporan dan, u kome je ostvaren veći broj poziva i kontakata sa medijima nego prvog dana demonstracija.

U tabeli 2 će biti prikazane aktivnosti potparola MUP-a TK-a u toku drugog dana demostarcija u Tuzli, tj. njegov kontakt ostvareni sa medijima.

Tabela 2.

R/B	MEDIJ	INFORMACIJA	IZJAVA	GOSTOVANJE	UKLJU. U PR.
1.	Radio M		1		
2.	RSG radio	1	10		
3.	Radio Kameleon	5	9		
4.	Radio Valentino	1	1		
5.	Radio Sarajevo		5		
6.	RTV TK-a	2	1	1	
7.	BHT1	7	2		
8.	FTV	1	2		
9.	RTV7	6	5		
10.	RTV Slon	11	6		
11.	TV1		1	1	
12.	Dnevni Avaz	2	1		
13.	Oslobođenje	1	1		
14.	Nezavisne Novine	4			
15.	TIP.ba	4			
16.	Bportal	4			
17.	Rojters	10	1		
18.	FENA	10			
19.	OSCE	1			
20.	Američka abasada	1			
21.	Aljazira	9	1		
22.	Radio Srebrenik		1		
23.	Radio Federacije		1		
24.	ONASA		1		
25.	Anadolija	1	1		
26.	BN televizija		1		
27.	TV Alfa		2		
28.	UKUPNO:	81	54	2	

Najteži dan, kako za policijske službenike MUP-a TK-a tako i za portparola, uslijedio je treći dan demonstarcija 07. februara 2014. Pored nastavka demosntracija u Tuzli i u drugim općinama TK su održani protesti nezadovoljnih građana i to u : Čeliću, Gračanici, Živinicama, Lukavcu, Kladnju, Srebreniku i Gradačcu, što je za Upravu policije MUP-a TK-a iziskivalo dodatni napor i preraspodjelu postojećih snaga kako bi se u potpunosti odgovorilo novonastaloj situaciji.

Odrđeni broj službenika koji je bio angažovan u Tuzli je ponovo vraćen u stanice radi obezbjeđenja protesta u navedenim općinama, što je u mnogome usložilo situaciju u samoj Tuzli, gdje su nastavljene demonstarcije sa većim brojem demostranata i u izraženijem obliku nego prethodna dva dana.

Nakon brutalnog napada kamenicama i pripremljenim koktelima raznih hemijskih sredstava na policijske službenika ispred zgrade Vla-

de, u 13,30 sati ministar MUP-a TK-a je izdao naređenje da se policijski službenici povuku iza zgrade Vlade, jer su u tom trenutku bili ugroženi njihovi životi, ali i da bi se spriječila dalja eskalacija sa demonstrantima. U 13,55 sati demonstranti su ušli u zgradu Vlade i istu zapalili. Slika zgrade Vlade koja je sva u plamenu kao i demonstranata koji uništavaju inventar, brzo je obišla cijeli svijet, pošto se veliki broj kako domaćih tako i starih televizijskih ekipa našao na licu mjesta.

U tom trenutku je nastupio neviđen pritisak prema izvoru informacija u MUP-u TK-a a to je bio portparol/glasnogovornik. Većinu svoga vremena u tom trenutku portparol je provodio u Operativnom centru i u Kriznom štabu, gdje su iz minute u minutu stizale informacije sa lica mjesta o stanju na terenu. U takvom okruženju i pod izuzetno velikim pritiskom portparol MUP-a TK-a je bio dostupan svim novinarima i uspije je da odgovori na svaki poziv tj. da prosljedi informacije sa kojima je raspolagao u tom trenutku.

Situacija u okolnim općinama se brzo smirila tako da je Policijski komesar ponovo vratio dio snaga u Tuzlu gdje se situacija usložnjavala iz časa u čas. Oko 15,30 sati više grupa demonstranata ispred zgrade Vlade se uputilo prema zgradama Suda, Tužilaštva i Općine Tuzla, kako bi tamo nastavili izliv nezadovoljstva. U slijedu događanja koji su se odvijali kao na „filmskoj traci“ u jednom trenutku Ministar MUP-a TK-a je pozvao portparola i saopštio mu da obavijesti medije da je Premijer TK-a podnio ostavku, što je bio jedan od zahtjeva demonstranata, da bi se prekinule demonstracije odnosno smirila situacija u gradu.

Nakon što je provjerena informacija tj. potvrđena ostavka premijera, portparol MUP-a TK-a je, obzirom da je poznao razvoj situacije na terenu, informaciju prvo prenio komandiru

Jedinice za podršku MUP-a TK-a koja je bila ispred zgrade Tužilaštva i Suda, gdje se okupila veća grupa građana u namjeri da i njih zapale. Nakon toga portparol je pozvao novinara FTV i rekao mu informaciju o ostavci, na što je on obavijestio sjedište FTV u Sarajevu koje je kontaktiralo portparola MUP-a TK-a koji se uključio u otvoreni program FTV i prenio informaciju o ostavci Premijera TK-a javnosti.

Bez obzira na informaciju o ostavci Premijera TK-a, koja je saopštena demonstrantima, oni su nastavili pohod prema zgradi Općine Tuzla koju su takođe zapalili, nakon čega su se uputili pred zgradu MUP-a TK-a radi nastavka protesta. Oko 18,00 sati dijo demonstranata se uputio pred zgradu Suda i Tužilaštva gdje su nastavili sa kamenovanjem istih. U tom trenutku policijski službenici Uprave policije MUP-a TK-a su krenuli u akciju uspostavljanja narušenog JRiM i nakon samo sat vremena okončane su demonstracije za taj dan.

Bilans trećeg dana demonstracija je 11 povrijeđenih službenika policije, od čega jedan sa TTP, četiri sa LTP i za šest se ljekari nisu izjasnili o stepenu povreda. Devet demonstranata je zatražilo ljekarsku pomoć, od čega su kod njih šest konstatovane LTP dok se za tri lica ljekari nisu izjasnili o stepenu povreda. Radi narušavanja JRiM slobode je lišeno 19 lica koji su privedeni u službene prostorije radi kriminalističke obrade, nakon čega je protiv dva lica nadležnom Kantonalnom tužilaštvu dostavljen Izvještaj o počinjenom krivičnom djelu krađe, a za 17 lica su irečene Prekršajne prijave zbog narušavanja JRiM.

Što se tiče aktivnosti portparola i za njega je ovo bio izetno naporan i težak dan u kome je bilo više poziva od strane novinara, što je i logična situacija obzirom na zbivanja toga dana u Tuzli i širom kantona.

U tabeli 3 će biti prikazane aktivnosti potparola MUP-a TK-a u toku trećeg dana demostarcija u Tuzli, tj. njegov kontakt ostvareni sa medijima.

Tabela 3.

R/B	MEDIJ	INFORMACIJA	IZJAVA	GOSTOVANJE	UKLJU. U PR.
1.	Radio M	1	1		
2.	RSG radio	3	2		
3.	Radio Kameleon	3	10		
4.	Radio Valentino	1	1		
5.	Radio Sarajevo		5		

6.	RTV TK-a	3	1		
7.	BHT1	7	5		2
8.	FTV	13	2		3
9.	RTV7	6	1		2
10.	RTV Slon	8	5		2
11.	TV1		1		1
12.	Dnevni Avaz	2	1		
13.	Oslobođenje	2	1		
14.	Nezavisne Novine	4			
15.	TIP.ba	4			
16.	Bportal	4			
17.	Rojters	10	1		
18.	FENA	3			
19.	OSCE	1			
20.	OHR	1			
21.	Američka ambasada				
21.	Aljazira	3	1		
22.	Radio Srebrenik	1	1		
23.	Radio Federacije		5		
24.	ONASA		1		
25.	Anadolija	1	1		
26.	BN televizija		1		
27.	TV Alfa		2		1
28.	TV Pink		1		
29.	Hayat	1	1		
30.	TV Sarajevo	8			2
31.	Večernje novosti	1			
32.	Otvorena mreža	1			
33.	Balkan info	1			
34.	BHT Radio	5	3		2
28.	UKUPNO:	98	54		15

Obzirom da 08. februara 2014. nije bilo demonstracija ali je i dalje interesovanje medija za protekla zbivanja bilo veliko, tako da je i taj dan ostavren veći broj kontakata sa novinarima od strane portparola MUP-a TK-a. Informacije su

se prije svega odnosile na broj povrijeđenih policajaca, demonstrarnata, broj lica lišenih slobode, te aktivnosti MUP-a TK-a u narednom periodu povodom ovih događanja.

U tabeli 4 će biti prikazane aktivnosti potparola MUP-a TK-a u toku četvrtog dana događanja u Tuzli, tj. njegov kontakt ostvareni sa medijima.

Tabela 4.

R/B	MEDIJ	INFORMACIJA	IZJAVA	GOSTOVANJE	UKLJU. U PR.
1.	Radio Kameleon		2		
2.	RTV TK-a				1
3.	BHT1	1			2
4.	FTV	4	1		3
5.	RTV7	2	1		
6.	RTV Slon	5			
7.	Dnevni Avaz	2			
8.	Oslobođenje	2	1		
9.	TIP.ba	2			
10.	Bportal	2			

11.	FENA	5			
12.	OSCE	1			
13.	OHR	1			
14.	Aljazira	1	1		
15.	Radio Federacije		1		
16.	ONASA		1		
17.	Hayat	1	1		
18.	Balkan info	1			
19.	BHT Radio	5	3		2
20.	UKUPNO:	35	12		8

Kada se sumira rad Odnosa s javnošću MUP-a TK-a tj. portparola koji je bio ključna osoba preko koje je tih dana ostavren kontakt između MUP-a TK-a i javnosti, ali i drugih institucija zainteresovanih za zbivanja u Tuzli, on izgleda ovako:

1. Izjave za televiziju	52
2. Gostovanja na televiziji	03
3. Direktno uključanje u TV emisije	19
4. Informacije za televiziju	106
5. Izjave za radio stanice	71
6. Direktno uključanje u radio emisije	04
7. Informacije za radio	48
8. Informacije za novinske agencije	47
9. Informacije za printane medije	29
10. Informacije za Portale	26
11. Ostale informacije	09
12. Izjave date agencijama	08

I pored navedenih aktivnosti koje su poduzete od strane portparola MUP-a TK-a sigurno da je bilo još kontakata sa novinarima, novinskim kućama i agencijama, koje zbog dinamike događaja tih dana u Tuzli nisu zabilježene.

5. ZAKLJUČAK

Kao što smo vidjeli kriza dolazi iznenada i nenajavljeno. Bez obzira koliko se mi trudili da joj se suprostavimo na što bolji i primjereniji način, još jednom se pokazalo da je većina agencija „nespremna“ za bilo koji oblik krizne situacije. Kada kažemo „nespremna“, tu prije svega mislimo na postojanje startegija za borbu i izlaz iz krize, nepostaoanje planova za djelovanje u kriznim situacijama, na kraju neuvježbanost ljudstva za postupanje u kriznim situacijama.

To se pokazalo i u demonstarcijama koje su zadesile Federaciju BiH u februaru ove godine. Tu prije svega mislimo na događanja u Sa-

rajevu gdje su zapaljene zgrade Predsjedništva i Vlade Kantona Sarajevo. U tim situacijama se vidjela složenost našega sigurnosnog sistema tj. njegova nefunkcionalnost u donošenju odluka i postupanju određenih Agencija za zaštitu građana na nižim nivoima. Dok su se vodeći ljudi Agencija dogovarali čija je nadležnost u zaštiti zgrade Predsjedništva, demonstranti su je zapalili i oštetili tj. uništili nekoliko vozila Agencije za koordinaciju policijskih tijala BiH. I poslije navedenih događanja u Federaciji BiH nisu poduzeti odgovarajući koraci kako bi se u narednom periodu jedinstvenije i koordiniranije postupilo u zaštiti lične i imovinske sigurnosti građana.

Pored svih problema sa kojima se MUP TK-a susreo u događajima od 05. do 07. februara 2014. godine, a to su prije svega nedovoljna opremljenost i obučenost većeg broja policijskih službenika za djelovanje u demonstracijama u obimu koje su bile u navedenom periodu, nepostojanje Strategije kao ni Akcionog plana za djelovanje u kriznim situacijama, MUP TK-a je uspio da u datom trenutku odgovori na nemile događaje koji su prijetili da eskaliraju u još žešće sukobe u kojima bi sigurno bilo i ljudskih gubitaka na obje strane. Samo racionalnim i promišljenim potezima Uprave policije i Ministra MUP-a TK-a izbjegnut je takav scenario.

Za što uspješnije prevladavanje krize ključna je uloga portparola/glasnogovornika, koji u kriznoj situaciji nije nužno policijski glasnogovornik, već je to osoba koja je najkompetentnija za komunikaciju s javnošću, vezano uz vrstu i posljedice konkretne krize.

Uz neophodnu stručnu kompetenciju, odabrana osoba treba imati odlične komunikacijske vještine, izražavati se jasno i sažeto, a ne koristiti poslovni jezik, tehničke i komplicirane termine; biti smirena, opuštena, strpljiva i ne gubiti živce

u kontaktima s medijima, te time ulijevati povjerenje građanima i sprječavati nastanak panike, iracionalnog straha i haosa.

U vremenu krize portparol/glasnogovornik treba izaći na lice mjesta (ako to situacija dozvoljava), gdje će, u skladu sa definiranom medijskom strategijom, omogućiti novinarima pravovremeno davanje informacija; unaprijed pripremiti najvažnija obavještenja i prenijeti ih odmah na početku izjave; te prešutjeti informacije o detaljima za koje ne želi da ih mediji objave. U odnosima s medijima, portparol/glasnogovornik uvijek treba izbjegavati frazu „bez komentara“; prenositi samo činjenice, a ne nagađati; govoriti istinu, čak i kada nije ugodna, pa u tom smislu otvoreno reći kada nešto ne zna, ali se i potruditi u što kraćem roku pronaći i poslati odgovor. Portparol/glasnogovornik se prije javnih istupa, bez obzira na sigurnost u poznavanje teme, uvijek treba kvalitetno i detaljno pripremiti; dobro proučiti opšte upute za postupanje u krizi i saznati rezultate preliminarnih istraživanja.

Rukovodilac akcije u kriznoj situaciji je osoba koja portparolu/glasnogovorniku osigurava dovoljnu količinu informacija koje se mogu javno saopštiti, pa potparol/glasnogovornik s njim treba ostvariti dobru koordinaciju – dogovoriti da ga odmah obavijeste o svim novim saznanjima; da mu jasno naglasi koje informacije jesu, odnosno nisu za objavu i zašto, a kako bi mogao kontinuirano obavještavati medije o razvoju situacije i znao im jasno protumačiti razloge zbog kojih se neki podatak ne može objaviti.

U kriznoj situaciji koja se dogodila od 05. do 07. februara 2014. U Tuzli smatramo da su mediji a time i šira društvena javnost od starne portparola MUP-a TK-a bili blagovremeno i iscrpno informisani o zbivanjima, kao i posledicama istih kako za policiju tako i za učesnike protesta. Samo zahvaljujući profesionalnom i stručnom pristupu ovoj kriznoj situaciji, portparol MIUP-a TK-a je uspio da održi cijelo vrijeme kontakte sa medijima i niti jednog trenutka nije bio bez adekvatnog odgovora na postavljena pitanja od strane novinara, niti je bio bez pravih i blagovremenih informacija koje su interesovale medije.

LITERATURA

1. Danilo Drobnjak, *Odnosi s javnošću u kriznim situacijama*, Eksporter br. 10 – časopis Agencije za strana ulaganja i promociju izvoza Republike Srbije - SIEPA, Beograd, 2008., str. 18.;
2. Emin Mesić i Milutin Bundalo, *Krize i krizno komuniciranje*, www.bs.scribd.com;
3. Goran Grubić, Miljanka Ratković i Đurđica Dulović, *Strategija odnosa s javnošću i krizne komunikacije*, Socioeconomica Vol. 1 N° 2, decembar 2012., str. 318.
4. Jadran Perinić, *Mjesto i uloga odnosa s javnošću u krizama*, IV. Međunarodna konferencija „Dani kriznog upravljanja“, Zbornik radova, Velika Gorica, 2011., str. 172.;
5. Maša Bulajić, *Krizno komuniciranje*, Medix God. XVI broj 87/88, Zagreb, 2010. Str. 87-88.
6. Mladen Mirosavljević, *Odnosi s javnošću*, Banja Luka College – Besjeda, Banja Luka 2008., str. 22.
7. *Odnosi s javnošću u kriznim situacijama*, www.scribid.com, pristupio 09.06.2014
8. Thomas Jefferson on Public Relations, preuzeto sa www.wikipedia.com;
9. Zoran Tomić, *Odnosi s javnošću teorija i praksa*, Synopsis, Zagreb 2008. str. 68;
10. Zakon o unutrašnjim poslovima TK, „Službene novine Tuzlanskog kantona“, broj: 04/10,05/11,14/11,02/12 i 08/13.;
11. Zakon o policijskim službenicima TK, „Službene novine Tuzlanskog kantona“, broj:06/06, 11/07 i 16/11.

Немања Ђукић*Факултет политичких наука
Универзитет у Бањој Луци**ИДЕНТИТЕТ И МОЋ****Филозофско истраживање (не)могућности социологије идентитета****Сажетак**

У првом дијелу чланка анализирамо модерни и постмодерни приступ идентитету. У овој анализи проналазимо разлику између идентитета и сопства. Док идентитет представља облик самоискуства који предпоставља Другост, сопство представља облик самоискуства који искључује Другост. Отуда нас анализа сопства као производа моћи одводи анализи моћи. У другом дијелу чланка анализирамо предмодерно, модерно и постмодерно искуство моћи. Предмодерно искуство моћи (идентитета) засновано је на идеји трансценденције. Због тога је колективна структура свијести ове епохе, њена епистема и перцепција затворена. Модерно искуство моћи (идентитета) засновано је на идеји утопије. Због тога је колективна структура свијести ове епохе, њена епистема и перцепција отворена. Постмодерно искуство моћи (идентитета) засновано је на идеји дискурса. Постмодерна моћ не испољава се нити политички нити биополитички већ информатички – као способност утврђивања правила повезивања симбола и њиховог значења, то јест у контроли симболичког успостављања хоризонта.

Кључне ријечи

Идентитет, моћ, филозофија, социологија идентитета, трансценденција

Abstract: In the first part of this article, we analyze the modern and post-modern approach to identity. In this analysis, we find the difference between identity and self. While identity is a form of self-experience, which presupposes otherness, the self is a form of self-experience that excludes otherness. Hence, our analysis of the self as a product of power, outlets to analysis the power. In the second part of the article, we analyze the pre-modern, modern and postmodern experience of power. Premodern experience of power (identity) is based on the idea of transcendence. Therefore, the structure of the collective consciousness of the epoch, its episteme and perceptions, its closed. The modern experience of power (identity) is based on the idea of utopia. Therefore, the structure of the collective consciousness of the epoch, its episteme and perceptions, its open. Postmodern experience of power (identity) is based on the idea of discourse. Postmodern type of power not be expressed politically or biopolitical, than digitally - well as the ability to determine the rules of connecting symbols and their meaning, i.e. that is in control of symbolic establishing horizon.

Key words: *Identity, power, media.*

* Доцент. E-mail: nemanjadjukic00@yahoo.com

1. ИДЕНТИТЕТ

Питање идентитета феноменолошки посматрано, уопште може бити ситуирано само унутар двије парадигме. Прву парадигму представља искуствовање идентитета као онтолошког стања а другу парадигму искуствовање идентитета као социјално-дискурзивне конструкције (Шијаковић, 2013: 64). Идентитет као онтолошко стање заснован је на присуству трансценденције (апсолутни, апстрактни или конкретни други). Он је резултат благодати, наслеђа, традиције. Идентитет као социјално-дискурзивна конструкција заснован је на забораву трансценденције. Он је резултат самоеротизма самоконституишуће интенционалне свијести. У првом случају, идентитет је урођен у логосни поредак заједнице – вишег, ширег и дубљег нивоа стварности, због чега он представља саборни (καθολική) израз прединтенционалне умности - полис као (античку) парадигму свијета. У другом случају идентитет представља сопство - израз интенционалности која себе самоеротично опредмеђује као почетак (архе), као позитивну датост ега-цогита, због чега он фигурира као израз самоконституишуће свијести која негира сваки облик искуства другости који претходи чину њене самоконституције. Превођење идентитета као онтолошког стања у простор социјално-дискурзивне конструкције, што и јесте основно својство модерне концептуализације идентитета, представља деонтологизацију или колонизацију идентитета, јер се актом политичке конструкције идентитета, сам хабитус идентитета делокализује из поља онтологије у поље политике, због чега сам идентитет постаје стратегија (политика идентитета) која као дискурс (структура и функција моћи) из самог идентитета радикално брише трансценденцију као сам телос идентитета.

Социолошко поимање идентитета ситуирано је унутар двије теоријске

парадигме: симболичког интеракционизма (рефлексивности) и постструктурализма (моћи). Њихов заједнички хоризонт представља социјални конструкционизам (Callero, 2003: 115-133). Унутар традиције симболичког интеракционизма, нарочито унутар савременије парадигме тзв. “структуралног симболичког интеракционизма” идентитет се разумијева као сопство – као израз друштвене структуре који, иако је сам произведен и обликован друштвеном структуром, накнадно својом структуром производи и обликује социјално понашање (Струкер, Бурке, 2000: 284-297). Разлика идентитета и сопства, те сљедствено томе, и разлика социологије сопства и социологије идентитета почива и томе што идентитет представља искуство властитости (моје искуство мене) опосредовано другим, док сопство, које се опет може одредити и као јастство, самство те најпосље и као сопство, представља искуство властитости (моје искуство мене) из кога је искључен други, то јест моје искуство мене које не посредује други. Дакле, оно је самоискуство или како то Калеро у духу симболичког интеракционизма наглашава: „У својој суштини сопство је дефинисано као рефлексиван процес, као универзално људско искуство властите самообјективизације.“ (Callero, 2003: 115-133). Ова разлика идентитета и сопства од изузетног је значаја јер се идентитет може мислити искључиво етички (унутар дистанце од своје властитости унутар које се догађа отварање искуства другог и страног), док се сопство мисли интенционално (унутар реификације своје властитости). Отуда, дискурс о сопству представља један ужи, редукованији, ограниченији те стога и вриједносно негативан облик упитаности о идентитету, чија ускост, редукованост и вриједносна негативност расту упоредом са захтјевом за његовим универзалним важењем.

На другој страни, могућност социолошког тематизовања идентитета

директно зависи од изазова који је било каквом покушају да се мисли идентитет, испостављен унутар француског филозофског тренутка (Фуко, Алтисер, Лакан, Сосир, Дерида, Бодријар, Вилирио, Бадју, Турен). Његови домети на битан начин одредили су метатеоријски хоризонт епохе. Значај француског (пост)структурализма произилази отуда што је питање аутоцентричне концепције идентитета испостављено у основи као питање десубјективизације субјекта (деконструкције модерног идентитета). Према Фукоу модерни идентитет (идентитет самоконститутивног субјекта) није ванвременски принцип самоевиденције него представља историјски производ нарочитог поретка дискурса. Алтисер насупрот Хегелу сматра да повијест није процес развоја апсолутног духа – то није долазак и откривање субјекта-супстанце већ рационалан, регулисан процес без субјекта. Идентитет субјекта настаје као резултат идеолошког интерполирања које производи субјектност. Лакан је показао да субјект није супстанцијалан, да нема природу, да је његов идентитет контингентна функција језика која је увијек појединачни историјски објекат жеље (Бадиу, 2001: 5-6.). Идентитет у смислу контингентне функције језика мисле и Сосир и Дерида. Сосир сматра да језик конституише стварност те да отуда разлике између значења структуришу идентитет. Према Дерида идентитет је нестабилна језичка експецивност. И Бодријар и Вилирио проблем десубјективизације субјекта изводе из вишка симболичког. Према Турену ми се налазимо у крајњој тачки постмодерне декомпозиције социјалног изазваној десубјективизацијом субјекта. Дакле, у основи, десубјективизација субјекта представља кризу миметичке концепције идентификације.

Шта представља повезујуће мјесто ова два приступа (симболичког интеракционизма и постструктурализма)? Како је могућ заједнички хоризонт мо-

дерном и постмодерном дискурсу о идентитету, с обзиром на њихову парадигматску разлику? Одговор је једноставан. Модерни и постмодерни приступи идентитету (сопству) нису парадигматски различити а још мање парадигматски супростављени. У разјашњењу овог проблема потребно је поћи од анализе појма универзалности. Појам универзалног има се схватити двојако. Прво, универзално означава временску и просторну универзалност у смислу повијесно културне универзалности. Тако нпр. језик представља универзалну појаву јер је чињеница сваке повијесне епохе и сваке културе. Такође, и идентитет представља универзалну појаву јер је карактеристичан за сваки повијесни период и за сваки културни облик. Дакле, нема повијесног периода нити пак културног облика а да не познаје неки облик језика и идентитета. Међутим, у другом смислу, универзалност означава и нешто друго. Наиме, то што језик и идентитет представљају универзалне повијесно-културне појаве, не имплицира да постоји, да може постојати или да треба да постоји један језик или један идентитет. Ако први облик универзалности означимо као дијахронијски а други као синхронијски, онда просвјетитељство, испостављајући захтјев да се питање идентитета мисли као питање универзалног грађанства свијета (Кант, Хабермас) заправо врши идеолошко интерполирање у коме се чињеничност дијахроничке универзалности узима као основ за изградњу и легитимацију синхроничке универзалности. А то значи да се дијахроничка универзалност идентитета (као идентитета) узима као основ за изградњу и легитимацију дијахроничког идентитета (као сопства). Овај акт идеолошког интерполирања обезбјеђује тзв. „универзалност модерног идентитета“ – есенцијалност, супстанцијалност и аутономност његове природе чиме пак модерни пројекат легитимише захтјев за својим универзално-нормати-

вним важењем. Ако је постмодернизам освијестио ово идеолошко интерполирање, те тиме показао како је природа модерног идентитета социјално-конструктивистичка, како је онда сам окривљен за социјални конструктивизам (релативизам)? Врло просто. Наиме, постмодерно довођење у питање модерног идентитета (сопства) и само се креће унутар модерног дискурзивног простора (сопства) а не у простору предмодерног самоискуства (идентитета). И то је управо онај социјално-конструктивистички хоризонт који обезбјеђује инклузивност симболичког интеракционизма и постмодернизма.

Дакле и модернистичко и постмодернистичко поимање идентитета (у том смислу већ наведеним ауторима сувисло би било додати и ауторе као што су Гелнер, Андерсон, Балибар, Хобсбом, Хол, Бауман, Џенкинс) изграђено је унутар позитивистичке парадигме и то на концепцији аутоцентричног присвајања (времена, простора и егзистенције). Темељне индикаторе овог аутоцентричног присвајања представљају следећи појмови.

1. Појам развоја. Секуларна идеја развоја представља аутоцентрични облик присвајања времена. Позитивистичко искуствовање времена предпоставља секуларну идеју временске телеологије која завршава у тријумфу савремене западне цивилизације, која је најсавременија, и највиша у хијерархији универзалног дијахронијског повијесног развоја те стога и универзалан норматив у таксономији свих облика друштвености (Хобсон, 2012). Појам развоја, иначе омиљени аргумент секуларног искуства времена, отуда је погрешно мишљен јер он предпоставља оповијешћеност времена (повијест) као услов свога важења. А догађаји који оповијешћују вријеме јесу „месијански тренуци“ – апокалиптички догађаји који утемељују идеју развоја

али као повијесног кретања према есхатону као ванповијесном циљу и смислу повијести којим је уосталом и само вријеме постало повијест тј. добило смисао, циљ и сврху (Таубес, 2009; Бердуаев, 1952).

2. Појам улоге. Идеја улоге представља аутоцентрични облик присвајања простора јер она имплицира социо-економски детерминизам као хоризонт идентификације. У тим околностима долази до редукције интернализације на социјализацију те слједствено томе и до редукције личности на идентитет и идентитета на сопство. Уколико се идентитет редукује на улогу онда се он може сесуктивно извести само из предпостављености система свијету живота, то јест из претпостављености друштвене структуре као јединог егзистенцијалног оквира што не само да је нетачно (јер заједница нема структуру засновану на моћи него као јерархија представља уређеност на принципу жртве), него тако редукован идентитет постаје ствар експресивности друштвене структуре а не питање смисла, одакле опет слиједи да је човјеку предпостављена друштвена структура, због чега сада сам појам хуманитета постаје мислив само у равни функционалитета јер је редукован и дедукован из предпостављености моћи (система) у односу на свијет живота (смисла). Тако (пост)модернистички теоретичари идентитета, тврдећи како идентитет зависи од моћи (или улоге у друштвеној структури), допадају у лажно-марксистичку позицију која им онемогућава да разумију уопштену могућност предмодерног идентитета а нарочито доспјевају у нерјешив проблем – наиме, сада им се трансгресивност моћи појављује као нестабилност идентитета.

3. Појам непријатељства. Унутар руковатне слике свијета идентитет се је-

дино и може појавити као економични облик овладавања/присвајања страним које обећава да ће сачувати страну уколико се оно преради и апсорбује. Отуда је из позиције моћи, из позиције властитог самоодржања странац увијек непријатељ (Шмит, 2001). Из позиције моћи, из интереса властитог самоодржања, непријатељство је категорички интерес егзистенције, јер је за грађанина (сопство) суштина његове егзистенције одбрана властите егзистенције. Од кога? Од непријатељске противегзистенције. Грађанска егзистенција (сопство) отуда увијек јесте деонтологизација екстазе као суштине саме егзистенције. То је како вели Валденфелс „тубитак коме није потребно стране бивствовање да би задовољило властите интересе.“ Јер грађанска концепција свијета се и састоји у деонтологизацији свијета посредством центричног овладавања свијетом. Било кроз наметање индивидуалне властитости (егоцентризам), било кроз наметање колективне властитости (етноцентризам) или кроз наметање општег које анулира и властито и стране (логоцентризам). У прва два случаја стране се присваја свођењем на властито а у посљедњем случају стране се присваја уврштавањем у општост (Валденфелс, 2005: 51). Отуда је за грађанску властитост, страност битак непријатељства. То је негација властите егзистенције, јер страност (која се показује само уколико нам измиче) не проширује сферу властитости.

Зато се питање идентитета (сопства), како у модерном тако и у постмодерном кључу, не може појавити другачије него као питање идеологије. Препознатљивост (парадигматичност) постмодерног приступа идентитету (сопству) садржана је у (Фукоовом) ставу да моћ производи идентитет (односно да

идентитет представља производ моћи). За Фукоа, сопство је директан производ моћи и може се схватити само у смислу производа историјски специфичног система дискурса. Ако је идентитет (сопство) производ моћи (дискурса) да ли то онда нужно значи да је он по садржају дискурзиван те да то нужно имплицира да се идентитет (сопство) као такав, нужно мора налазити положен у дискурс? Такозвани режими моћи, дискурзивно производе идентитет (сопство) тако што помоћу дисциплинујућих пракси тијела контролишу границе искуства рационалног субјекта (границе рационалног искуства). Моћ ствара идентитет у смислу „довођења или полагања сопства у постојање“ односно „доношењем сопства у егзистенцију“. Овдје се имплицира дисциплинујућа пракса као предискусствени оквир који унапријед одређује границе унутар којих се уопште може догађати самоконституција свијести. У том смислу моћ производи идентитет, јер се конкретно самоискуство (сопство) догађа или се пак једино и може догађати унутар претходног и предпостављеног хоризонта моћи. Дакле, моћ производи идентитет тако што унапријед одређује дисциплинску праксу као хоризонт и начин успостављања самоискуства. Идентитет стога није слободан, јер му је унапријед одређено сопство (начин властитог самоискуства) - начин на који може искуствовати самог себе и постати свјестан самога себе. Отуда, дисциплинујуће праксе или још шире режими моћи, стављајући тијело у претходно одређен оквир саморазумјевања заправо управљају самоперцепцијом и самоискуством. Важно је нагласити да то не значи да је самоискуство редуковано само на у развојно-психолошком смислу почетно искуство свога властитог тијела, него је начин на који у развојно-психолошком смислу постајемо свјесни свога тијела заправо одређујући начин на који касније (п)остајемо свјесни властитог присуства. Сто-

га, овдје није толико ријеч о тијелу као биолошком ентитету него о тијелу као полазној основи у односу на коју свијест гради, доиста почетно али одређујуће искуство не само властитог присуства него и присутности уопште. То значи, заправо, да се моћ ин-терполира у присуство и реификује као присуство. Тако моћ, унутар хоризонта рационалног (само)искуства постаје присутност сама. У режиму моћи зачето (само)искуство (само)присуства, само постојање (егзистенцију) те отуда и властито постојање али и постојање других, може доживљавати једино као моћ. Тиме заправо, моћ у коначном смислу онемогућава властиту трансгресивност, јер је редукцијом идентитета на сопство укинута сама могућност постојања нечега што већ није укључено у моћ, односно у њену властитост – искључена је могућност заузимања рационалне позиције из које би се могло супростављати моћи и сама моћ могла превазићи, осим наравно уколико та позиција већ није цинично укључена у дијалектички повратак моћи на саму себе (сопство).

Али, како је то показао Левинас, од старогрчке слике свијета онтологија као метафизика истог представља хоризонт у коме се догађа концептуализација идентитета као самоидентитета (сопства), због чега унутар тог хоризонта није могуће искуствовање другог (познање другог, дијалектика која укључује другог и етика другог). Зато се идентитет мора искуствовати радикално не-грчки а то значи ван старогрчке слике свијета (Бадиу, 2001: 19). Старогрчка слика свијета је космоцентрична, статичка концепција свијета као простора. Слика свијета Израилја је антропоцентрична, динамичка концепција свијета као оповијешћеног времена (Бердуаев, 1952: 197). Стога се радикално не-грчко искуствовање идентитета, према Левинасу, може догађати само унутар јеврејске традиције (унутар искуствовања свијета као оповијешћеног вре-

мена умјесто искуствовања свијета као простора) јер се само унутар есхатолошке реконструкције присуства може отворити хоризонт другог (Таубес, 2009: 3-10).

На овоме мјесту ексцесивно искрсава драматичан хоризонт повијести запада као питања семитско-аријевске (временско-просторне) констелације (дијалектике). Отуда произилази не само да су оно уистину важно само Библија и Грци а све остало је игра, како то вели Левинас, него су Библија и Грци оно што је уистину једино и могуће, с обзиром да се хришћанство догађа унутар слике свијета старог Израилја а (пост)модерна унутар слике свијета старих Грка.

Отуда, искуствовање другог а то значи искуствовање идентитета, може бити само етичко. Етика је ново име мишљења које се догађа изван и изнад ограничења логике у којој установљен миметички принцип идентитета нужно концептуализује другог као властити алтерего. Зато се идентитет мора мислити у радикалном метатеоријском заокрету од (социјалне) онтологије а не унутар радикализације њених позиција како то чине и модернисти И постмодернисти. Социјална онтологија као дио филозофске онтологије не може да гарантује искуство дистанце или је пак мисли просторно. А просторно концептуализовање дистанце већ јесте аутоцентрично присвајање које индукује суверенитет (*лебенсраум* као аутоцентрично присвајање простора) и непријатељство (против-егзистенцију као аутоцентрично присвајање егзистенције). То је сусптанцијализација просторно-политичке идентификације ($\Delta\eta\mu\omicron\varsigma$) над повијесно-генеричком ($\epsilon\theta\nu\omicron\varsigma$) или есхатолошком ($\Lambda\beta\omicron\varsigma$) идентификацијом.

Због тога основни проблем социологије идентитета представља проблем моћи - то што је социолошко искуство идентитета реификовано. Сама социологија представља утемељујући проје-

кат Модерне у коме је преко политичке идеје друштва требала бити социјално одређена утемељујућа функција битка као средишњег појма филозофске онтологије. Отуда социологија и није могла бити нешто више до модерна социјална онтологија а појам друштва нешто друго до метафизичко изходште Модерне. Друштво као социјално-дарвинистички колективизам, представља антрополошку редукцију друштвености јер се личност пројављује само као дијалектичка експресија социјалности као политичког односа. Отворено друштво као социјално отварање редуктоване друштвености заправо јесте затварање (секуларизација) друштвености. Испражњено од евхаристије (сусрета личности као екстатичког догађаја заједнице), оно представља цивилизацијски пројекат повијесног затварања Модерне од суштине друштвености – петрификацију демократско-либералних претпоставки аријевске супремације. Ако социологија, преко појма друштва подједнако као и филозофска онтологија преко појма битка, врши метафизичко насиље редукцијом Друштвености на Друштво, односно Другог (Аутре) на Истог (Мѐме), онда Заједница (искуство лица) као литургијски сусрет са другим (Левинас) постаје извјесно мјесто њене деконструкције. Литургијско искуство заједнице (евхаристија) показује да има друштвености која никада и није била заражена битком метафизике - друштвености у којој Другог има ван начела друштва као социјалне метафизике истог. Само есхатолошка (ванповијесна те отуда и метадикурзивна) сабраност одузима тоталитаризму моћ његовог отпора јер његови извори пребивају у епохалној антрополошкој дискурзивизацији Модерног сопства као онтологије ничега.

2. МОЋ

Налазећи се у крајњој тачки постмодерне декомпозиције социјалног

у којој се наново поставља питање деструктивизације субјекта (Турен, 2011), питање идентитета појављује се као питање моћи (још прецизније – њене трансгресије) и као питање медијске слике свијета. Моћ по својој природи успоставља властиту трансгресију трајно подстичући на сопствено прекорачење (Бадиоу, 2003: 79). Отуда моћ контролише оно што је унутар њене властитости али и оно што је изван ње, јер њено ограничење зависи од њене способности да контролише управо оно што није она сама, то јест оно што није њена властитост како би онемогућила властиту трансгресију. Покушај субверзије моћи на тај начин што ће се самој моћи супроставити оно што је ван ње, већ се као дистанца цинично налази урачунато у саму моћ, помоћу чега управо моћ контролише сопствене трансгресије (Фуко, 1997: 295) Због тога моћ мора да се шири.

Ако моћ схватимо као диспозитив(ност) и предуслов(ност), као оно што одређује перцепцију у којој се догађа конституисање самог предмета искуства, онда структуру свијести неке епохе (њену *епистему*), њену слику свијета као израз колективне перцепције, одређује доминантни облик моћи.¹⁸ У предмодерној слици свијета (Антици и Средњем вијеку) доминантни облик моћи и искуствовања егзистенције одређен (топификован) је у идеји трансценденције (Митологија, Бог). Због тога је колективна структура свијести ове епохе, њена епистема и перцепција затворена. У модерној слици свијета (западном грађанском друштву) доминантни облик моћи и искуствовања егзистенције одређен је у

¹⁸ Диспозитивност у стратешком смислу представља метафизичку предусловност која обезбјеђује организованост и кохерентност дискурса – то је цјелина нејезичких и из њих исходећих језичких поступака који као контекст претходно и прије конституције властитог (само)искуства одређује шта се унутар дискурзивности уопште може појавити као предмет искуства. Отуда је диспозитив питање моћи и граница сазнања (Agabben, 2012: 60-61).

идеји утопије (*a topos*). Због тога је колективна структура свијести ове епохе, њена епистема и перцепција отворена. Парадигма предмодерне моћи отуда је херој а парадигма модерне моћи трговац (Сомбарт, 1915). Из истог разлога, предмодерна моћ је у геополитичком смислу копнена а модерна морска (Мацкиндер, 1904: 421-437). Опет из истог разлога али у политичком смислу, предмодерна моћ је територијална (Schmitt, 1985; Анидјар, 2004: 35-69) а модерна биополитичка (Агамбен, 1998; Фуко, 2005). Ово је могуће отуда што је питање моћи дедуковано из предискуственог симболичког простора који је у предмодерном случају рефлектован ка унутра а у модерном ка споља. У предмодерној слици свијета тај предискуствени симболички простор структурисан је на идеји трансценденције а у модерној слици свијета предискуствени симболички простор структурисан је на идеји утопије. Отуда је моћ у слици свијета заснованој на идеји трансценденције могла једино да се рефлектује ка унутра па је могућност њеног одређења једино и могла да носи аутоцентрична обиљежја етноцентризма (Валденфелс, 2005:51), то јест да се испољава у категоријама херој – народ; копно – света земља; територија – краљ.

У слици свијета заснованој на идеји утопије моћ може једино да се рефлектује ка споља због чега могућност њеног одређења једино и може да посједује аутоцентрично обиљежје егцентризма (Валденфелс, 2005:51), то јест да се испољава у категоријама трговац – интернационализам; море – слобода, размјена, комуникација, повезивање; биополитика – екологија. Отуда, сасвим конзистентно, у предмодерној слици свијета (затвореном систему перцепције) побуна против поретка моћи има облик негације ауторитета (издаја краља, херојске традиције и свете земље – дакле елемената херојства, копна и територије на којима логика аутоцентричног присвајања изграђује егоизам).

Побуна против модерног облика моћи, због отвореног система перцепције и отворене слике свијета, има облик односа негације универзалности (угрожавање интернационалног, слободе, тржишта, размјене, комуникације, екологије – дакле елемената трговца, мора и живота на којима логика аутоцентричног присвајања изграђује општост).

У постмодерној слици свијета (информатичком глобалном друштву) доминантни облик моћи и искуствовања егзистенције опредмећен је у идеји вишемјестности (*хетеро топос*) те истовремености (*онлине*). Парадигма постмодерне моћи отуда је дискурс. У дискурзивној слици свијета моћ једино може да се саморефлектује па је могућност њеног одређења једино и могла да носи аутоцентрична обиљежја логоцентризма (Валденфелс, 2005:51), то јест да се испољава у категоријама спектакла (умјесто хероја и трговца) – глобалног (умјесто копна и мора) и вјештачке интелигенције (умјесто територије и биополитике). Због тога је колективна структура свијести ове епохе, њена епистема и перцепција фрагментирана, неповезана, дифузна и имплодирајућа. Побуна против постмодерног облика моћи има облик негације трансхуманистичких аспеката стварности.

2.1. Дискурс

Оно што се намеће као општеважеће искуство савремене стварности заправо јесте привид стварности односно искуство слике стварности. А разлика стварности и слике стварности јесте разлика презентације и репрезентације. Док презентација означава представљање неког објекта (нпр. показивање оловке), репрезентација означава кориговање тог објекта у рефлексији (казивање, говор о оловци). Отуда искуство презентације јесте искуство објекта који је представљен (оловка) а искуство репрезентације јесте искуство симболичког поретка којим је предочено при-

суство предметног објекта (говора о оловци). Дакле, у случају презентације усваја се искуство стварности а у случају репрезентације усваја се искуство слике стварности (симболичка доступност стварности, тј. говор, дискурс, дакле начин помоћу кога је неки објекат представљен).

Након довољног броја репрезентовања, ствара се условљени рефлекс, због чега показивање објекта праћено говором о њему више није потребно, јер је систем перцепције већ кодиран те се приликом самог говора о објекту, сам говор идентификује са објектом на који се номинално односи, због чега се приликом самог чина говорења о објекту (репрезентовања) „већ зна на шта се говор односи“ због чега се сам говор о објекту идентификује са објектом о коме се говори. Пермутација предметности (интернализација искуства слике стварности које супституира искуство стварности), трансформише саму перцепцију јер се унутар система перцепције сада сам говор о неком објекту (дискурс) појављује као предметност о којој се говори умјесто објекта на који се тај говор (дискурс) номинално односио.

Дискурс организује опажајно поље (перцептивно поље или поље перцепције) на тај начин што према себи организује референцијалну стварност (стварности на коју се дискурс односи и у којој важи) кроз претходно регулисање и редуковање „сирове стварности“ на „стварност дискурса“ филтрирајућом функцијом појма. На тај начин дискурс ствара перцептивно поље као услов свога важења тако што интенционално и аутоцентрично врши организацију опажајног поља у складу са корпусом сазнања који предпоставља један те исти поглед на ствари (епистеме). Због тога образовање објекта постаје потпуно неодвојиво од поља у којима се они појављују (Фуко, 1998: 222), то јесте сам дискурс се не темељи више на егзистенцији објекта већ се егзистенција

објекта темељи у дискурсу (Фуко, 1998:38). Овом идентификацијом објекта о коме се говори и говора о објекту извршена је онтологизација слике (говора). Она (идентификација и онтологизација) могућа је отуда зато што репрезентација представља процес симболичког конструисања, који је заснован на високоемотивним и високоестетским садржајима, који се, стога, догађа на субаналитичком нивоу свијести (Големан, 2007: 26-67). А објекат (стварност) о коме се говори постаје сувишан. Објекат (стварност) који је био предмет говорења испада из процеса разумијевања јер је вишак конструисане симболичке стварности, произведен репрезентовањем, довео до ентропије саме стварности. Стварности нема јер је континуитет прекинут у времену (Вилирио, 1997: 8-11; Вилирио, 2000: 123). А континуитета нема јер дискурс нема никакве везе са објектом (текстом), него са самим собом (логиком репрезентације као контекстом) – аутоцентричним односом између репрезентација у коме се сам дискурс самозаснива као субјект.

Дискурс се односи на други дискурс па је овај однос слободан од свога контекста и он егзистира као систем неповезаних порука који је изгубио своје значењско залеђе и постао инструмент разарања смисла и редукције свих значења на плитки једнодимензионални хиперпростор (Келнер, 2004: 391). Вршећи програмирање (кодирање) перцепције, репрезентација као метатехнолошко управљење симболичком доступношћу стварности истовремено и уједно врши и радикално реструктурирање свијести јер се сада свијест структурира симболички а не стварносно – социјализација заснована на репрезентацији у саму свијест личности интернализује специфичан (а данас мјеродаван) образац разумијевања чији је координатни систем заснован на искуству представе а не на искуству догађаја (тј. слици стварности а не на стварности самој).

На тај начин, кодирана перцепција и реструктурисана свијест, дискурс као услов симболичке доступности стварности доживљава као онтолошки предуслов стварности саме, јер се техничко средство као такво или техничка конституција односа разумијевања, уметнула као опосредујући фактор аутогнозе, етике и политике.

2.2. Информација

Постмодерна моћ не испољава се ни политички (као способност успостављања поретка искључиве контроле над територијом) ни биополитички (као контрола репродукције, наталитета, болести, осигурања, групне штедње, безбједности и екологије), већ информатички – као способност утврђивања правила повезивања симбола и њиховог значења, то јест у контроли симболичког успостављања хоризонта. Управо фактичка (позитивна) евидентност (фрагментираност) јесте све оно што постмодерни а то значи логоцентрични систем перцепције може да констатује унутар веома брзих и непрекидних промјена перспектива. Као што знамо, постмодерно (дискурзивно) знање је перспективистичко. Али шта успоставља перспективу. Шта успоставља хоризонт. Шта је диспозитив – услов који одређује перцепцију у којој се догађа конституисање самог искуства? Шта је диспозитив у условима веома брзих и не-прекидних промјена перспектива?

Омогућавајући дигиталном поретку неограничену „слободу“ симболичке интерактивности, информација успоставља хоризонт. Деонтологишујући разлику између потреба, интереса и вриједности, информација сљедствено томе деонтологишује и разлику између понашања, дјелања и одношења (реактивности, интенционалности и интерсубјективности). Ови појмови просто немају истовјетан онтолошки статус (Хабермас, 1984: 11-34). Потребе су биолошка, интереси политичко-еко-

номска а вриједности културна категорија. Отуда, и само отуда постаје разумљиво све могуће врсте дјеловања (активности), према њиховом садржају, класификовати на понашање (које је према карактеру биолошки и психолошки реактивно), дјелање (које је према карактеру интенционално) и друштвени однос (који је према карактеру интерсубјективан). Отуда, сасвим логички конзистентно слиједи да понашање (реактивност) припада домену потреба (биологије), дјелање (интенционалност) домену интереса (политичко-економском) а друштвени однос (интерсубјективност) домену вриједности (културе). Такође, конзистентно произилази да је понашање у онтолошком смислу интеракција („однос“ између објеката), да је дјелање акција („однос“ субјекта према објекту) и реакција („однос“ објекта према субјекту) те напосљетку да је друштвени однос однос субјекта (литургијски, месијански, интерсубјективни Ми-однос другости/личности као носилаца смисла).

Деонтологизација разлике између потреба, интереса и вриједности то јест разлике између понашања, дјелања и одношења (реактивности, интенционалности и интерсубјективности), процес је трансформисања субјектности у чисту објектност јер се логоцентрична аутореферентност (одношење општег према самом себи) успоставља као нови критериј присутности (извјесности). У овој тачки довршена је десубјективизација субјекта (Алтхуссер, 1976). Десубјективизација субјекта оспоравање је модерне субјектности и њено свођење на феноменалност објектности, то је деформација (деформатио) субјектности, разрјешење субјектности од властите субјективности, то је имплозија самог принципа идентификације која субјектност сада уобличује (информатио) као чисту објектност.

Предмет информације више није питање дискурзивног садржаја субјектности, већ спољашњи услов његове

производње. Отуда је информација логоцентрични израз моћи – присвајање у име општег које се више не састоји у узимању/давању или негацији живота (за суверена, свету земљу или традицију) као у предмодерној слици свијета или пак те-хнонаучној производњи/контроли живота као у модерној слици свијета, већ у самој могућности/способности испозитивирања (присутности/стварности). Могућност одређивања присутности начело је апсолутне моћи која нема утемељења у стварности као нечему што је изван ње (у трансцедентном или утопијском смислу) већ у стварности/присуству која је попримила облик одсуства појединачног и посебног (дакле свега што није опште). Њен врхунац више није политичка економија или биологија већ информатика – симболичко диспозитивирање присутности као такве. Информисати се, слати или примати информације значи учествовати у метафизици општег (глобалног) као чистој деконтекстуализацији на начин који захтјева претходно укинуће властите субјектности. Отуда бити или присуствовати у дискурзивној слици свијета значи бити без контекста – без значењског рално-искуственог и социјално-процесног залеђа.

Медијска слика свијета отуда је парадигма техничке (ауто)референтности. Адорновски говорећи, то је логоцентрична декомпозиција модерног социјалног субјекта која се онтолошки стилизује у апсолутно. Универзалност информатичког општења као чисто одсуство реалног значењског залеђа, производи нови облик друштвености у којој субјектност заправо фигурира дигитално као понављајући одраз аутореферентности саме симулације. Модел технички опосредоване комуникације нема никакве везе са интерсубјективношћу, јер док је за модел интерсубјективности референцијалан други субјект (отуда интерсубјективност и јесте субјектсубјект однос који се заснива у оном заједничком између другог и мене); у „умреженој друштвености“ референцијалност је сама умреженост. Медијска комуникација отуда јесте епистемолошки процес семиозе – то је комуникација која нема везе са властитим предметом (оним о чему се говори) већ са осамостаљеним интерпретацијама предмета на који се оне (интерпретације) номинално односе. Отуда, технички опосредовано присуство субјекта у медијској слици свијета разграђује самог субјекта лишавajući његов дигитални израз његовог властитог присуства (Bataille, 2007: 217).

Литература

- Agamben, Dordio. 2012. *Dispozitiv i drugi eseji*. Adresa. Novi Sad.
- Agamben, Gorgio. 1998. *Homo sacer. Sovereign Power and Bare Life*. Stanford University Press. Stanford California.
- Althusser, Luis. 1976. *Essays in Self-Criticism*. New Left Books. London.
- Anidjar, Gil. 2004. Terror Right. *The New Centennial Review*, (4), 3: 35-69.
- Badiou, Alain. 2001. *Ethics. An Essay on the Understanding of Evil*. Verso. London/New York, 2001.
- Badiou, Alain. 2003. *Saint Paul. The Foundation of Universalism*. Stanford University Press. Stanford, CA.
- Bataille, Georges. 2007. *Informe*. Gallimard. Paris.
- Berdyaev, Nikolai. 1952. *The beginning and the end. Essay on Eschatological Metaphysics*, YMCA-Press Printed.
- Valdenfels, Bernard. 2005. *Topografija stranog*. Stilos. Novi Sad.

- Vilirio, Pol. 1997. *Kritični prostor*. Gradac. Čačak.
- Vilirio, Pol. 2000. *Informatička bomba*. Svetovi. Novi Sad.
- Goleman, Danijel. 2007. *Socijalna inteligencija. Nova nauka o ljudskim odnosima*. Geopoetika. Beograd.
- Kelner, Daglas. 2004. *Medijska kultura*. Klio. Beograd.
- Schmitt, Carl. 1985. *Political Theology. Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts, and London, England.
- Mackinder, Halford J. 1904. The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*, (4), 23: 421-437.
- Peter L. Callero, *The Sociology of the Self*, Annual Review of Sociology, Vol. 29 (2003), pp. 115-133.
- Sombart, Werner. 1915. *Händler und Helden. Patriotische Besinnungen*. Duncker und Humblot. Leipzig.
- Šmit, Karl. 2001. *Norma i odluka*. Filip Višnjić. Beograd.
- Sheldon Stryker and Peter J. Burke, The Past, Present, and Future of an Identity Theory, *Social Psychology Quarterly*, Vol. 63, No. 4, 2000., pp. 284-297
- Šijaković, Bogoljub. 2013. *Prisutnost transcendencije*. Službeni glasnik. Beograd.
- Taubes, Jacob. 2009. *Occidental Eschatology*. Stanford University Press. Stanford.
- Turen, Alan. 2011. *Nova paradigma – za bolje razumevanje savremenog društva*. Službeni Glasnik. Beograd.
- Fuko, Mišel. 1998. *Arheologija znanja*. Plato. Beograd.
- Fuko, Mišel. 1982. *Volja za znanjem*. Prosveta. Beograd.
- Fuko, Mišel. 1988. *Treba braniti društvo*. Svetovi. Novi Sad.
- Fuko, Mišel. 2005. *Rođenje biopolitike*. Svetovi. Novi Sad.
- Fuko, Mišel. 1997. *Nadzirati i kažnjavati. Rođenje zatvora*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. Sremski Karlovci.
- Foucault, Michel. 1983. The Subject and Power, u: Dreyfus, H i Rabinow, P (ur): *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. University of Chicago Press. Chicago.
- Habermas, Jürgen. 1984. *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*. Suhrkamp. Frankfurt.
- Hobson, John. 2012. *The Eurocentric Conception of World Politics. Western International Theory 1760-2010*. University Press. Cambridge.

Хадзымат Георгиевич Дзанайты*
Институт национального развития
Владикавказ, Россия

АЛАНОФОБИЯ – СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ЭТНОФОБИИ

Сажетак
Хадзимат Георгијевич Дзанајти
АЛАНОФОБИЈА – САСТАВНИ ДЕО ЕТНОФОБИЈЕ

У раду је дат научно-теоријска основа новог политиколошко-психосоцијалног појма – аланофобија. Пројављени историјски и политички узроци овог смера у етнофобији, показују основне механизме њеног деловања на социјално-политичке, етно-националне заједнице.

Кључне речи

Етносоцијална заједница, етнофобија, ксенофобија, религиозна нетрпеливост, традиционална култура, националне особености, аланофобија, ариофобија, ириофобија

Аннотация.

В работе дано научно-теоретическое обоснование нового политологического, психосоциального понятия – аланофобия. Выявлены исторические и политические истоки данного направления в этнофобии, показаны основные механизмы ее воздействия на социально-политические, этнонациональные общности.

Ключевые слова: этносоциальная общность, этнофобия, ксенофобия, религиозная нетерпимость, традиционная культура, нациообразующие признаки, аланофобия, ариофобия, ириофобия.

* Доктор политичких и економских наука. Редовни професор. Директор Института националног развоја, Владикавказ

В конце XX – начале XXI столетий определяющее значение приобретает воздействие процессов глобализации на этнические, этнонациональные общности. Проблема заключается в том, что глобализация, провозглашая тезис о самоценности личности, подспудно ведет как к нивелированию национальных особенностей, так и к разрушению национального государства. Поэтому вопрос сохранения этнической, национальной идентичности вышел на первый план даже, казалось бы, в благополучной Европе. Поскольку в настоящее время борьба за аланское (осетинское) историко-культурное наследие является одной из самых острых на всем постсоветском пространстве и за его пределами, в представленной работе предпринята попытка дать научно-теоретическое обоснование этому негативному явлению. Необходимо пояснить, что аланы (осетины) являются «последним осколком» ираноязычного суперэтнуса, который под различными именами, в частности, «алан», «роксолан», «скиф», «ир», «сармат», «ас», «яс» и др., на протяжении тысячелетий господствовал на всем евразийском пространстве. Поэтому сегодня на политической карте мира трудно найти народ, который бы не контактировал в своей истории с аланами. Содержащиеся в представленной работе подходы, выводы и рекомендации могут быть полезны и другим этнонациональным, социально-политическим общностям в отстаивании своего права быть самими собой.

Абсолютная уязвимость человеческой цивилизации в условиях все расширяющегося по странам и регионам мира оружия массового поражения, усиливающейся с каждым годом этнической и религиозной нетерпимости стала более чем очевидна. При этом человек, его сознание, мозг не претерпели за тысячи лет эволюции, сколько нибудь существенных изменений. Индивидуум остался верен своим

бессознательным инстинктам, страстям, порокам, приобретенным им на ранней стадии своего эволюционного развития. Поэтому поиск качественно новой парадигмы развития человеческого сообщества стал знаковой тенденцией в современном мире. Во многом по этой причине на рубеже XX-го и XXI-го вв. стали появляться идеологемы, политические теории, концепции и даже религиозные доктрины [1], [2], выступающие, по мнению их авторов, в качестве спасительной альтернативы.

Объективный характер описываемого процесса обусловил разработку в рамках негосударственного учреждения Института национального развития «Национальной доктрины Алании». В доктрине предпринята попытка не только сформулировать теоретико-методологические и практические основы развития государственности ир-ас-аланского («осетинского») народа, но и дать достаточно полное представление об основополагающих мировоззренческих устоях общества будущего. Ключом к пониманию существа поставленной проблемы явилась история и традиционная культура народа ир (алан) во всем ее многообразии.

Однако, несмотря на то, что «Национальная доктрина Алании» прошла научную апробацию в ведущих интеллектуальных центрах России, выдержала три издания (2000 г., 2005 г., 2015 г.) [3], [4], [5] она по сей день остается невостребованной на государственном уровне. Более того, происходит гигантское противодействие продвижению в общественной, политической среде ее основных положений. Описываемая ситуация является яркой иллюстрацией процесса по последовательной фрагментации этнонационального самосознания ир-ас-аланского народа. То есть, нарочитое отторжение «Национальной доктрины Алании», отнюдь не является частным, из ряда вон выходящим случаем, оно живописует губительный

для ир-ас-аланского народа устойчивый процесс. Познание глубинных причин происходящего естественным образом привело к необходимости дать обобщающее определение данному негативному явлению, которое препятствует полноценному развитию Алании. Последнее привело к формулированию нового для политической науки понятия – **аланофобия**.

Здесь необходимо сделать следующую оговорку, данное понятие (аланофобия) является новым применительно к современной гуманитарной науке, но отнюдь не к историческому процессу. Временные рамки его возникновения уходят далеко за черту нового летоисчисления. Вся много-тысячелетняя история алан, и, соответственно, человечества в целом буквально усеяна целыми «россыпями» аланофобских проявлений.

Впервые данный термин был использован Ю.С. Гаглойти в 2006 г. [6] для обозначения основной направленности ряда публикаций. Вместе с тем, ученый не ставил перед собой задачу по детальной разработке его содержательной части. Поэтому, введение в политическое поле и интеллектуальный оборот многоуровневого понятия **аланофобия** требует выявления его специфических (характерных) особенностей. Последнее облегчит идентификацию ее основных носителей и позволит эффективно противостоять их разрушительным действиям.

Сказанное предопределило необходимость формулирования ряда ключевых определений. Новое в научно-теоретическом и практическом плане понятие **аланофобия** представляет собой явление в общественно-политической среде, предполагающее заведомо неверную, извращенную трактовку основополагающих вех в националстроительстве ир-ас-аланского народа и препятствующее развитию его национального самосознания.

Общепризнанный научным сообществом реверсивный переход *ar – ir – all (ariy, arion – iriy, iron – alan, allon)* позволяет вывести ряд тождественных «аланофобии» категорий. В данном качестве выступают следующие синонимичные понятия: **ириофобия; ариофобия**. Аланофобия, как процесс, предполагает наличие объекта и субъекта аланофобских проявлений. В качестве **объекта** здесь выступает ир-ас-аланский («осетинский») народ, а в качестве основного **субъекта** непосредственно **аланофоб**.

Странное дело, сменяются общественно-экономические формации, исторические эпохи, но аланофобия и аланофобы продолжают существовать, принимая самые разнообразные формы и очертания. В этом отношении перед ними меркнет даже образ двуликого Януса. Аланофоб в своем конкретном проявлении выступает и в облике беспощадного инквизитора, выжигающего каленым железом вольнодумство и свободомыслие, и в облике «добропорядочного» профессора в потертом пиджаке, выдвигающего абсурдные, с научной точки зрения, гипотезы происхождения ир-ас-аланского народа, и даже в образе «застенчивой девицы» с потупленным взором, торгующей женским, а значит национальным достоинством. Особняком стоит эпоха воинствующего атеизма, где основной фигурой, представляющей аланофоба, стал партийный функционер. В этот период только за одно упоминание об индоевропейских исторических корнях «осетинского» народа следовали жесточайшие репрессии. Вся аланская тематика находилась под государственным запретом. Здесь аланофобия, как явление приобрела, государственные масштабы и стала, олицетворяться с государственной политикой.

Таким образом, на каждом новом витке этносоциальной истории аланского народа происходила и происходит мимикрия, мутация аланофобии в

новые формы и одеяния. В этом смысле, можно говорить о вечном аланофобе, как олицетворении темных хтонических сил и о солнечном алане, т.е. ире, арии, как носителя Божественного света, знаний. Дуальность выявленных противоположностей более чем очевидна. Приведенные дефиниции позволяют говорить об аланофобии как о достаточно устойчивой системе.

В развернутой против алан и Алании психоисторической войне аланофобами используется ряд стратегий. **Первая стратегия** предполагает не только физическое истребление алан, но и уничижительную трактовку их этносоциальной истории. Здесь аланы представляются обывателю полудикими племенами, несущими в себе, исключительно деструктивное начало.

Вторая стратегия базируется на известном положении, согласно которому, если не можешь контролировать процесс, то его следует возглавить. На основе этой стратегии был открыт широкий фронт по скрытому и явному присвоению главных вех героической истории алан, их культурного наследия. Поэтому на сегодняшний день усилиями литературных рабов оказались завалены полки книжных магазинов аланофобскими работами, формирующих этноцентристские теории происхождения народов, проживающих по всему периметру Алании («Осетины»). При этом главный упор ими делается на обезличивание аланской нации. В зависимости от складывающихся конкретных обстоятельств на первый план выходит либо первая, либо вторая стратегия.

Выявленные стратегии позволили конкретизировать структурную иерархию аланофобии, как социально-политического явления. Данная иерархия состоит из следующих взаимосвязанных уровней: глобальный; субрегиональный; региональный; местный.

Первые три уровня (глобальный, субрегиональный, региональный) обра-

зуют внешний контур аланофобских проявлений. То есть, здесь мы имеем дело с аланофобами, принадлежащими к инокультурным сообществам. Самый верхний глобальный уровень представлен рядом наднациональных структур. **Четвертый уровень** (местный) соотносится с внутренним контуром. В отличие от внешнего контура здесь главным субъектом аланофобии, как правило, выступают носители осетинских фамильных имен. Они рядятся в национальные одежды, прикрываются национальной, патриотической риторикой. Последнее делает задачу по их различению и нейтрализации крайне сложной. Пользуясь ненормативной терминологией спецслужб их можно соотнести с «кротами», окопавшимися в национальном теле аланского народа и выгрызающими его корневую систему.

Динамичное усиление межцивилизационных противоречий привело к комплексному воздействию аланофобии как единой системы взглядов по всем двум контурам. В результате к концу XX-го началу XXI-го столетия аланы подошли с рядом устоявшихся догм, которые абсолютно неадекватно трактуют их этносоциальную историю, ориентиры социально-политического, экономического развития Алании в целом. Согласно данным мифологемам, «осетины», **первое**, не имеют единого самоназвания; **второе**, не имеют единого общенародного языка; **третье**, не имеют своего вероучения (духовного мировоззрения); **четвертое**, возникли в результате смешения равнинных алан с «местным кавказским субстратом» при превалирующей роли последнего, т. е., их этносоциальная история начинается не ранее XV – XVI вв. н. э.; **пятое**, не заинтересованы в воссоединении юга и севера Алании и создании на этой основе единой в экономическом и политическом смысле территории нации – Республики Алания в рамках Российской Федерации; **шестое**, не способны сформировать самодостаточную модель

социально-экономического, культурного развития, базирующуюся на использовании местного ресурсного потенциала. Более того, считается нецелесообразным реальное воссоздание традиционных институтов самоуправления народа и на этой основе реформирование всей системы политиковластных отношений в Алании.

Отсюда становится очевидно, что алаанофобы направили острие своего смертельного удара на всю совокупность основополагающих нациообразующих признаков ир-ас-аланского народа. При этом на официальном уровне их деструктивные действия, подрывающие сами основы государственности аланского народа, его национальное самосознание никем не пресекаются. Надо полагать, во многом по этой причине Алания (Республика Южная Осетия, Республика Северная Осетия – Алания) сегодня находится в эпицентре системного культурологического, социально-политического и экономического кризиса.

Согласуясь с общепринятыми подходами, в алаанофобии следует выделить низовое и элитное направление. **Низовое** или, иначе говоря, массовое направление формируется преимущественно в широких слоях населения. Проявляясь на бытовом уровне, оно, деструктивно воздействуя на межличностные отношения, расщепляет ир-ас-аланский народ по ущельским, языковым и религиозным особенностям. **Элитное**, напротив, присуще политическим, научным и национальным элитам и выстраивается на уровне государственных институтов или наднациональных элитных структур.

Достаточно отчетливо элитная алаанофобия проявляется в открытом неприятии основных положений «Национальной доктрины Алании» («НДА») со стороны ее политического руководства. Казалось бы, именно они, в первую очередь, должны были, как

минимум, озадачиться решением, выявленных в «НДА» общенациональных проблем. Однако, начиная с середины 90-х годов XX столетия, никакие здравые аргументы ими попросту не воспринимаются! Напротив, они мобилизуют подконтрольные им средства массовой информации, научно-исследовательские учреждения, общественные организации и пр. для дискредитации содержательной части «НДА». Таким образом, «Национальная доктрина Алании», выступая в своей аксеологической (оценочной) функции подспудно решает крайне важную общественно-политическую задачу по выявлению сущностных характеристик как правящей политической элиты, так и обслуживающих ее интересы институтов. Максимум негативных последствий от алаанофобских проявлений происходит при наложении друг на друга низовой и элитной алаанофобии.

По мере того, как усилиями прогрессивно мыслящих людей последовательно воссоздается национальная картина мира ир-ас-аланского народа, возрастает противодействие этому объективно протекающему процессу со стороны алаанофобов. Здесь они проявляют потрясающую смекалку и проворство, беря на вооружение достижения научно-технического прогресса. Характерный тому пример использование последними нового перспективного научного направления – ДНК генеалогии. Анализируя сомнительные выборки, недостоверный сравнительный полевой материал при полном отсутствии необходимого внешнего контроля они с легкостью экстраполируют (распространяют) результаты отдельных ДНК тестов на всю этнонациональную общность.

Идя по данному пути, алаанофобы уже осчастливили человечество безапелляционным выводом, согласно которому: «...осетины генетически не имеют ничего общего с аланами,

проживавшими в средних веках на Дону» и т.д. Подобными заявлениями сегодня переполнен Internet и другие средства массовой информации. Как тут не вспомнить классика, постулировавшего: «Не важно, кто как голосовал, важно, кто как считал голоса».

Используя не апробированные должным образом на практике методики они, пытаются решить в рамках ДНК генеалогии, в общем-то, не решаемую задачу. Насколько далека современная наука от получения достоверных результатов исследований в области ДНК генеалогии, можно судить по генетической экспертизе останков царской семьи Романовых. В условиях, когда были задействованы самые передовые технологии и лучшие специалисты, получить однозначного ответа, так и не удалось. Мнение экспертного сообщества по данному вопросу разделилось примерно на две равные части. Так, что же говорить о широте возможных трактовок, интерпретаций тестов ДНК генеалогии применительно к целому народу.

Более того, сама постановка вопроса относительно того, кто есть кто, в историографии на основе исключительно ДНК генеалогии является с научной точки зрения некорректной, поскольку «нация» это не только и не столько «кровь и почва». Общность этнонациональных черт вырабатывается на протяжении столетий и тысячелетий. Она базируется, прежде всего, на социокультурных, языковых особенностях. То есть, этногенез это не механический процесс смешения разных этнических групп, как сегодня, к сожалению, продолжают думать многие. Этногенез в большей степени социокультурный, психофизический процесс. Только в результате длительного влияния этой широкой гаммы воздействий на человека, которую можно определить как внутреннюю алхимию, рождается соответствующий национальный архетип, характеризу-

ющийся особым стереотипом поведения.

Удивительно, но факт, пращуров народа ир (ир-ас-аланы) еще задолго до начала античной (древнегреческой) эпохи определили свое отношение к самим себе как к этносоциальной общности: «*Ирон æгъдауыл хæст чи у, Уастырджийы ном чи ары, уый махæн нæхи у!*» [7]. Другими словами, кто способен подняться над бытом, меркантильными интересами и, тем самым, приобщиться к духовным истокам человеческой цивилизации – ирон æгъдау – под водительством Божьего Вестника Златокрылого Уастырджи, только того можно считать своим – *ироном*. Здесь даже официальная запись в графе национальность, по большому счету, ничего не решает. Поэтому алаофобы всех мастей и оттенков, могут, не суетиться по поводу тестов ДНК генеалогии применительно к ир-ас-аланскому («осетинскому») народу.

Только при достижении ДНК генеалогией соответствующего уровня развития, от которого она еще очень далека, она сможет реально выступать в качестве подспорья в определении этногенетической преемственности народов и этнических групп. То есть, ДНК генеалогия это лишь одно из исследовательских направлений по выявлению специфических особенностей этногенеза.

Все вышеизложенное свидетельствует о необходимости введения в широкий научный и общественный оборот политологического, психосоциального понятия – **алаофобия**. Практическое использование приведенных сведений о генезисе алаофобских проявлений позволят, **первое**, ввести данное понятие (алаофобия) в этнофобию, как одно из ключевых направлений ксенофобии [8], [9] наравне с русофобией, синофобией и др.; **второе**, расширить круг экспертного сообщества, специализирующегося на изучении алаофобских проявлений и тем самым, поставить на

системную основу вопросы эффективного нациос-троительства в Алании; **третье**, политическому руководству Республики Южная Осетия,

Республики Северная Осетия – Алания выстроить более выверенную как внутреннюю, так и внешнюю политику.

Литература

1. Дугин А.Г. Четвертый Путь. - М., 2014.
2. ВП СССР. Основы социологии. Санкт-Петербург. 2010.
3. Дзанайты Х.Г. Национальная доктрина Алании. - Владикавказ: ИПП им. Гасиева, 2000.
4. Дзанайты Х.Г. Национальная доктрина Алании.- М.: Наука, 2005.
5. Дзанайты Х.Г. Национальная доктрина Алании (Краткий курс). -Владикавказ: ИПК «Литера», 2015.
6. Гаглойти Ю.С. Аланофобия – мифы и реальность // газета Южная Осетия. – Цхинвал, №64, 25 мая 2006.
7. Нарты кадджытæ. Дзæуджыхъæу,1946.
8. Ксенофобия // БРЭ. Т.16. М.,2010.
9. Гавреев Сергей Алексеевич. Социально-психологические характеристики этнофобии: диссертация ... кандидата психологических наук: 19.00.05 / Гавреев Сергей Алексеевич; [Место защиты: Гос. ун-т упр.]. - Москва, 2008.

Питер Л. Калеро*

Катедра за социологију, Западни универзитет у Орегону
Орегон, САД

СОЦИОЛОГИЈА СОПСТВА**

Сажетак

Тек настајући социолошки приступ сопству, на нов начин темаизује проблеме моћи, рефлексивности и социјалног конструктивизма. Улога моћи у процесу обликовања сопства представља централно мјесто у новим правцима мишљења повезаним са Фукоом. Управо ово мјесто нуди важну корекцију традиционалним социолошким оријентацијама повезаним са Мидом и симболичким интеракционизмом. Принцип рефлексивности представља језгро мидијанске традиције и он даје прагматичну основу за разумевање дјелања и политичке акције која у толикој мјери недостаје новим правцима мишљења. Принцип социјалне конструкције заједнички је и за нови и за традиционални социолошки приступа сопству и он истовремено представља руководеће начело најрецентнијих емпиријских анализа. У раду настојимо истражити социолошки контекст конструкције сопства, социјалне ресурсе неопходне у процесу конструкције те растући значај нељудских објеката за конструкцију сопства. Такође испитујемо ограничење нових праваца мишљења која пренаглашавају значај психолошке димензије у конструкцији сопства.

Кључне ријечи: идентитет, социјална конструкција, моћ, рефлексивност.

Peter L. Callero

The Sociology of the Self

Abstract: An emerging sociological approach to the self reflects new emphases on power, reflexivity, and social constructionism. The significance of power in shaping the self is central to a new scholarship associated with Foucault. This body of work offers an important corrective to traditional sociological orientations associated with Mead and symbolic interactionism. The principle of reflexivity is at the core of the Meadian tradition and provides a pragmatic foundation for understanding agency and political action missing from much of the new scholarship. The principle of social construction is common to both new and traditional sociological approaches to the self and guides most recent empirical analyses. Promising avenues of research are evident in work that explores the sociological context of self-construction, the social resources employed in the construction process, and the growing importance of non-human objects in self-construction. The limitation of scholarship that overemphasizes the psychological products of self-construction is also examined.

Key Words: identity, social construction, power, reflexivity.

* Peter L. Callero Department of Sociology, Western Oregon University, Monmouth, Oregon 97361; email: Callerp@wou.edu

** Назив изворника: Peter L. Callero, *The Sociology of the Self*, Annual Review of Sociology, Vol. 29 (2003), pp. 115-133.

УВОД

Смјер развоја савремене друштвене теорије можда нигдје није очигледније изражен него у забринутости за природу сопства, самоидентитета и индивидуалне субјективности.

Anthony Elliot (2001)

Посљедње двије деценије двадесетог вијека, концептџ сопства и идентитета помјериле су у центар интелектуалних дебата у друштвеним и хуманистичким наукама. Ова ерупција пажње била је подстакнута појачаним развојем у постструктурализму, студијама културе, феминизму и квир теорији. Такође, и ванакадемска социологија дала је значајан подстицај растућој забринутости са питања сопства. Вишеструка криза сопства (самоискуства) наступила је као посљедица процеса глобализације у касном капитализму који су наставили да дестабилизују традиционалне праксе и културне претпоставке. Тако на примјер, можемо уочити све већу индивидуализацију друштвеног живота (Beck & Beck-Gernsheim 2002), све веће умножавање друштвених улога (Frank & Meyer 2002) те појаву "пројектованих идентитета" (Giddens 1991), гдје лично самоодређење и социјални положај постају ствар труда и свјесног избора. Овако широко распрострањена забринутост за проблеме сопства водила је ка новим правцима мишљења, мултидисциплинарности, методолошкој еклектичности и генерално постмодерним оријентацијама. Тако на примјер у антропологији, историјској науци, политичким наукама, наукама о комуникацији и наукама о књижевности постоје велики помаци у истраживању сопства значајни за обе теорије (и симболички интеракционизам и за нова постмодерна усмјерења). Примјетно је, међутим, да већина нових постмодерних усмјерења није под утицајем симболичког интеракционизма, који важи за социолошки најдоминантнији теоријски приступ сопству. Лемерт је овај став формулисао 1992. године, када је приметио следеће:

„Симболички интеракционизам као и прагматизам уопште, данас увиђа своју огра-

ниченост због чудног одбијања да учествује у дебати око постмодерног стања. Симболички интеракционизам, са својим одлучујућим интересом за језик и прагматизам, са својим дубоким структуралним обавезаношћу да знања увијек доводи у најближу везу са функционисањем свијета, чинили су се најприродним и најсроднијим средствима за било коју постмодерну теорију. Међутим, испоставило се другачије.“ Charles Lemert (1992, p. ix)

Лемерт је у праву када примјећује површинску сличност између прагматизма и постмодерне теорије. Овдје заиста постоји заједничко уважавање цен-тралности језика и комуникација, заједничко проблематизовање симбола и објективности и препознавање социјално контингентне природе идентитета. У времену када је Лемерт дао ову процјену, заиста је дошло до неких интелектуалних зрења (Denzin 1992), нарочито у вези са концептом идентитета (Howard 2000, Cerulo 1997). Ипак, тачно је, да генерално посматрано, у америчкој социологији већина истраживања сопства и даљепредстављају релативно локализовано дисциплинско бригање оних који раде у традицији симболичког интеракционизма (e.g, Gecas & Burke 1995, Gubrium & Holstein 2000, Burke et al. 2003).

Извјесно је да постоје институционални и дисциплинарни разлози за овај јаз. Постмодернизам, на крају крајева, има своје корјене изван социологије и то унутар поља умјетности, филозофије и књижевне критике. Ипак, јаз између симболичког интеракционизма и постмодернизма рефлектује више од непомирљивости академских граница. Њихове епистемолошке разлике и независни концептуални системи такође представљају основну препреку за међусобну сарадњу.

Мишљено из позиције постмодернизма, симболички интеракционизам и прагматичка традиција мора бити одбачена као заостатак модернистичког мишљења. Симболички интеракционизам је проистекао из идеја просвјетитељства те је отуда и посвећен његовим вриједностима у којима привилеговано мјесто заузимају разум и рационалност, што је у потпуној супротности са постмодерним раскидом са научним дискурсом. Заправо, велики дио постмодерних

теорија одриче супстанцијалност сопству и одбацује могућност филозофског утемељења концепта самоискуства.

С друге стране, из перспективе симболичког интеракционизма, постмодернизам не доноси ништа ново бар не оно што у основним цртама већ није речено унутар појмовног дискурса симболичког интеракционизма. Ово је позиција истакнута од стране Мејнса (Maines 1996) који тврди да постмодерна представља једноставно слабу апроксимацију прагматизму због чега је уосталом и небитна. Штавише, Мејнс (1996, р. 335) сматра да је било какав облик теоријске конвергенције постмодернизма и симболичког интеракционизма мало вјероватан а и неодржив јер би постмодернизам „деконструисао самога себе уколико би на себи примјенио властите епистемолошке аргументе.“

Иако је строга конвергенција постмодернизма и симболичког интеракционизма мало вјероватна, ипак постоје нови елементи који могу побољшати традиционално интеракционистичко разумијевање сопства. Слично, озбиљно ангажовање прагматизма може помоћи да се разјасне неки проблеми у основи постмодерних теорија. У овом прегледу, настајање социологије сопства интегрише и интеракционизам и постмодернизам. Социологија сопства, као перспектива синергичног развоја и инклузије интеракционизма и постмодернизма састоји се од три организована концепта: (а) моћ, (б) рефлексивност, и (ц) социјални конструкционизам.

Улога моћи у обликовању сопства од средишњег је значаја и она представља важан коректив традиционалним социолошким оријентацијама повезаним са Мидом, Гофманом и симболичким интеракционизмом уопште. Принцип рефлексивности налази се у самом језгру интеракционистичке традиције и он представља прагматичан темељ за разумијевање политичког обликовања идентитета које толико недостаје новим пост-модернистичким теоријама. Коначно, принцип социјалне конструкције је заједнички за оба социолошка приступа сопству (и стари, интеракционистички и нови постмодернистички). Поврх тога он представља водич најрецентнијих емпиријских анализа.

МОЋ И СОПСТВО

Појединац није насупрот моћи; он је, вјерујем, један од њених примарних производа.

Michael Foucault (1994)

Више од двије деценије, шира плејада постмодерниста и постструктуралиста прогласила је смрт сопства. За тео-ретичаре као што су Дерида, Лаклау и Бодријар, идеја да појединци посједују властиту супстанцијалност, рационално и јединствено сопство, да су обдарени самосталном природом и независном свијешћу, једноставно представља политички артефакт европског просвјетитељства. Међутим, ниједан теоретичар није имао шири утицај у овом (постмодерном и постструктуралистичком) схватању сопства него Фуко (Foucault 1979, 1980, 1988, 1994). За Фукоа, сопство је директан производ моћи и може се схватити само у смислу производа историјски специфичног система дискурса. Такозвани режими моћи, не само да контролишу границе рационалног субјекта, него стварају идентитет помоћу дисциплинујућих пракси тијела.

Кроз "технологије" надзора, мјерење, процјену и класификацију тијела, технократи, специјалисти, терапеути, љекари, наставници и службеници одржавају моћ у различитим институционалним оквирима (затвори, школе, болнице, социјалне службе). На овај начин, праксе које се нормативно представљају као хумане интервенције у подршци здравља заједнице, безбједности и образовања, заправо служе као механизми доминације. Тако, рационалност, разум и научно знање бивају оспорени као прогресивни извор еманципације. Умјесто тога, ове вриједности пројекта просвјетитељства разумијевају се као дискурзивни темељ контроле и доминације у савременом друштву. Из Фукоове перспективе, сопство је самим постојањем принуђено да постане механизам контроле помоћу кога системи дискурса изнутра стварају саморегулишућег субјекта.

Слиједећи Фукоа, Стјуарт Хол (1996) истиче да се сопство не крије унутар или иза дискурса, јер су идентитет и сопство констру-

исани помоћу дискурса али не и унутар дискурса. Отуда, анализа сопства није откривање сопства већ његова деконструкција. Деконструкција сопства је оспоравање претпоставке о супстанцијалној (самосталној и независној) природи идентитета јер она разоткрива потпуну зависност сопства од дискурса. За Хола, то значи да се анализа сопства треба усмјерити на откривање специфичних историјских и институционалних ситуација дискурзивних формација.

Роуз (1996) се такође бави алтернативним методолошким стратегијама израслим из фукоовске традиције. Он примјећује да деконструкција сопства није приступ који води истраживању међуодноса друштвене структуре и личности, тј. начина на који друштвена структура производи људе са различитим психолошким карактеристикама, различитим емоцијама, вјеровањима, патологијама. То је зато што такве анализе претпостављају начин размишљања који је и сам један историјски производ који се појављује само у деветнаестом вијеку.

Као алтернативу, Роуз заговара генеологију субјективације која би се бавила анализом ситуационих (локалних или конкретних) покушаја да се произведе смисао, будући да се производња сопства догађа кроз категоријалан апарат, технологију и праксу науке, медицине, политичког режима и радних улога. Слична стратегија је очигледна у нпр. Кашменовој историјској анализи психотерапије у САД. Иако обезбјеђује фасцинантан опис институционалног, политичког, и економске утицаја на обликовање нашег културног саморазумијевања, његов рад се заснова на темељној претпоставци да не постоји универзално и трансисторијско сопство већ само конкретно сопство; нема универзалне теорије сопства само ситуационе (конкретне, локалне) теорије. Примарни допринос овог новог усмјерења састоји се у томе што је оно повезано са студијама у којима је сопство разумљено као облик историјског опремјења моћи. Оно је показало да се сопство конституише у односима контроле и да је дубоко укорјењено у системе знања и дискурса. Ово је важан допринос новим истраживањима идентитета повезаним са полом и сексуалношћу.

Међутим, овдје постоји одлучујуће ограничење фукоовске традиције. Наиме, радикалан прекид са идеалима просвјетитељства растворио је темеље универзалног идентитета и елиминисао претпоставке сопства као јединственог агенса (Elliot 2001). Ово је проблематично стога што постаје тешко, ако не и потпуно немогуће, тематизовати могућност еманципације кроз организовање отпора и политичких интервенција будући да су актери редуковани на предмет дискурса. Према Бисту (Best 1994, р. 46) Фуко је редуковао свијест и формирање идентитета на присилну социјализацију и неуспјех досезања личних могућности креираних модернитетом. Овај радикални антихуманизам испоставио је очигледан проблем тражећи друштвене промјене без слободних и активних актера. Иако Фуко није одбацио све захтјеве за истином и могућност отпора, његов се рад налази на клизавом терену па критике присиљавају Фукоа и остале постмодернисте да одбране субјекта од оптужби за морални релативизам (Levine 1992), неоконзервативизма (Habermas 1983) и политичку неактивност (Gitlin 1995).

Према неким ауторима (Nicholson & Seidman, 1995, р. 35), рјешење ове политичке дилеме може бити пронађено у социјалном постмодернизму гдје је критика допуњена позитивном могућношћу акције и гдје проблематизовање супстанцијалистичког идентитета, децентраирање субјекта и друштва, поновно центраирање социјалног око анализе режима моћи/знања, представљају главне ресурсе за критичку анализу и демократску политику. У складу са овом стратегијом, Муф (Mouffe 1995) не верује, на примјер, да деконструкција рода као карактеристике сопства нужно мора одузети феминизму идентитетску кохеренцију. Напротив, деконструкција рода представља политику којој је циљ да се изгради радикално заједништво демократских грађана и гдје су политички покрети повезани са категоријом идентитета на такав начин да политичка акција постаје могућа упркос дискурзивној природи идентитета. Ипак, да би се ово постигло неопходна је реформулација захтјева за концептуализацијом сопства као отјеловљеног актера, човјека који посједује знање и рјешава проблеме а не сопства као аморфног позиционог субје-

кта модерне. Другим речима, то је заслуга рефлексивности социјалног сопства, дакле оног што недостаје новим (постмодерним) теоријама сопства али оног што је добро утемељено у филозофској традицији америчког прагматизма.

СОПСТВО КАО РЕФЛЕКСИВАН ПРОЦЕС

Погрешно је рећи да су идентите-ти трансисторијски и универзални, али је такође грешка рећи да личност и сопства нису.

Norbert Wiley (1994)

Већина теоретичара који су критиковали есенцијалистичке претпоставке модерног сопства, то су чинили без позивања на Мидову социјалну психологију. Као последица, нови постмодерни дискурси о сопству бивају заробљени у „појмовној грешки“ то јест у неуспјеху разликовања генеричког сопства од партикуларних ентитета (Wiley 1994). За симболичке интеракционисте, сопство је првенствено рефлексивни процес социјалне интеракције. Рефлексивни процес полази од јединствености људских капацитета садржаних у могућности да човјек постане објект самог себе, то јест да истовремено буде и субјект и објект. Рефлексивност није биолошки дата, већ произилази из социјалног искуства. Према Миду (1934, р. 134), значење рефлексивности састоји се у „одређујућем повратку“ самих појединаца на њихово властито искуство – то је довођење цјелокупности друштвених процеса у искуство појединаца који су укључени у њих. Вилијев неопрагматизам проширује ове темељне принципе и подударана Мидових и Пирсових виђења сопства, одређујући их темељно семиотички као процес интерпретирања који представља битну одлику људске природе те је стога и трансисторијски и универзалан квалитет који се не односи на идентитет већ прије представља социјални производ сопства као процеса (саморефлектовања). То је кључна разлика која је изненађујуће одсутна у аргументима који проблематизују сопство.¹

Као што прихватање језика као културно-историјске универзалности не подразумева нити обавезује на постојање заједничког људског језика, тако ни контингентна природа идентитета не почива на универзалности рефлексивних процеса. Такође би требало имати у виду да је прихватање сопства универзални процес који не подразумијева да сопство једноставно може бити редуковано на језик. То је отуда што интеракционисти наглашавају првенство социјалне акције.

Дун (Dunn 1997, рр. 695-96) на Вилијевом неопрагматизму гради критику постројктурализма тврдећи да постројктуралисти као што је Батлер (Butler 1990) нуде ограничену концептуализацију агенса зато што не успјевају адекватно процијенити преддискурзивни потенцијал дјелања, што иначе представља централно мјесто Мидове теорије сопства. У Мидовој теорији „ја“ је далеко од тога да је само ријеч – „ја“ представља унутрашње искуство рефлексивности која претходи осјећају језичке рефлексивности саопштене значењем. Дун показује како су позиције прагматизма отворене за разумијевање сопства - како је структурирано у и кроз дискурс али без свођења на њега.

Користећи донекле сличну дистинкцију, Швалб (Schwalbe 1993, р. 334) брани сопство од постмодернизма, тврдећи да се сопство појављује (утјеловљује) у облику тијела појединаца. То је психички процес у коме знаци и други симболички облици представљају одговоре на биолошки укорјењене импулсе. Ово питање је такође добро развијено од стране Џоаса (Joas 1983, 1996). Другим ријечима, сопство на свом најосновнијем нивоу представља рефлексиван процес регулације „активног организма“. За разлику од већине других „активних организама“ људи имају софистициран систем знакова и покрета који омогућавају и ограничавају перцепцију, размишљање и дјеловање (Perinbanayagam 1991). За Шварбла, Дуна, Вилија, Џоаса Перибанагам и већину других симболичких интеракциониста, пуно разумјевања сопства почиње са Мидовим појмом рефлексивности. Сопство, конципирано на овај начин, допушта самостално креативно дјеловање, као и могућност еманципаторских политичких покрета. То не искључује реалну могућност да само-

регулишући процеси рефлексивности постану колонизовани од стране моћи, доминације и контроле, али управо то показује како је отпор увијек у хоризонту могућности. Важно је истаћи да ова конфигурација није у супротности са новим, постмодерним приступом сопству и моћи. У ствари, Антонио и Келнер (Antonio & Kellner 1994, p. 136) показују да Мид и други прагматисти у својим концепцијама већ садрже многе елементе касније постмодерне криrike просвјетитељске концепције сопства јер су оспоравали тенденцију да се рационални капацитети сопства третирају као одређујуће границе људских активности и искустава. Тако на примјер они сматрају да мишљење сопства као саморефлексивног процеса на претходан начин већ јесте пракса. А она није преимућство когнитивних капацитета над чулношћу, емоцијама, симпатетичком идентификацијом и другим осјећајима.

Ипак, упркос раним политичким проблемима који су мотивисани Мидом и другим прагматистима „прогресивне ере“ (Shalin 1988), традиција симболичког интеракционизма, у највећем дијелу, није успјела да развије софистицирано концептуално разумевање сопства чије би конституисање претходило односима моћи. Скорије теоријско помјерање у том правцу може се наћи у раду (Callero 2003), који спаја елементе критичке теорије и симболичког интеракционизма у концепт политичког сопства.

Иако ће оштре разлике између прагматичара и постмодерниста без сумње остати а онтолошки статус и суштинске поријекло сопства наставити да се разматра, данас постоји дисциплинарни консензус о томе да је сопство на неком нивоу друштвена конструкција. Без обзира да ли је феноменално или дискурзивно, фрагментарно или цјеловито, стабилно или нестабилно, емоционално или рационално, језичко или отјеловљено, представља се да је сопство производ социјалне интеракције. То је фундаментални принцип који уоквирује већину савремених социолошких истраживања сопства.

СОПСТВО КАО СОЦИЈАЛНА КОНСТРУКЦИЈА

За многе конструкционисте нада да се изграде постојеће рушевине има нове и бројне

обећавајуће правце. Постмодерни аргументи су заиста значајни, али они не служе као крај већ као почетак.

Kenneth J. Gergen (1999)

У социолошким анализама сопства постало је уобичајено тврдити да сопство представља друштвени производ и друштвену моћ (Rosenberg 1981). У првом случају, сопство је истраживано као ограничен, структурисан објект – то је оно Мидово „мене“. У другом случају сопство је истраживано као флуидан, активан и креативан одговор – то је оно Мидово „ја“. Разлика између „мене“ и „ја“ представља основни принцип социјалног конструисања сопства, наиме да је сопство потпуно детерминисано друштвеном околином а не преддато или предпостављено самим чином рођења.

На трагу Кулија и Мида, већина истраживања унутар традиције симболичког интеракционизма, била је фокусирана на разумевање сопства, његовог значења и његове концептуализације као друштвеног производа насталог као посљедица интереса. Другим ријечима, наглашавана је социјална производња личног сопства. Ипак, социјална конструкција сопства тиче се такође и значења и разумевања повезаног са јавним сопством, сопством које је видљиво и познато другима, сопством које је обухваћено оним што се у оквиру културе разумева као категорија личности. Кејхил (Cahill 1998) признаје ову пристрасност у литератури и убједљиво пледира за једну "социологију личности." Он прави концептуалну разлику између личности (person), сопства (self) и појединца (individual), која је корисна али недовољна да превазиђе етаблирано значење ових појмова. У том смислу а према значењу, појам јавног сопства одговара Кејхиловом појму личности. Ослањајући се на рад Диркема, Гофмана, и Фукоа он предлаже оквир за разумевање концепција колективног представљања јавног сопства, начина на које се производе ове концепције и процеса, техника и облика дисциплиновања. Кејхилов рад нуди важну корекцију социјално-конструктивистичких приступа који интендирају да психологизују субјекта. Како он примјећује „личност није одраз

самоидентичности; прије ће бити да је само-идентичност одраз личности.“ (Cahill 1998, p. 131).

Ово сугерише да потпуно разумијевање значења сопства, израза сопства, и концепата сопства захтјева широку концептуализацију која премашује непосредно дефинисане ситуације и укључује историјске и културне условљености у којима неартикулисане претпоставке природе личности имају своје поријекло.

Социјални контекст конструкције сопства

У амбициозном и важном дјелу нових тероја о сопству Тејлор (Taylor 1989) нуди ништа мање него повијест модерног сопства. Иако он настоји првенствено да докаже везу између промјене у доживљају сопства и промјене у моралном свјетоназору, његов рад такође испитује друштвени контекст у којем су се појавиле претпоставке модерног сопства и идентитета. За Тејлора (1989, p. 111), подјела искуствовања свијета на унутрашњу сферу приватног искуства и спољашњу сферу јавног искуства није културно универзална. Ова подјела, сама по себи, већ се налази у функцији повијесно ограниченог начина самоискуствовања (разумијевања сопства) и то оног начина који је постао доминантан у модерном Западу. Међутим, овај начин самоискуствовања свој почетак има у времену и простору те стога има и свој крај. Тејлору (p. 206) је посве јасно да се модерни (социјално-конструктивистички) приступ идентитету јавља зато што широк спектар пракси - вјерских, политичких, економских, породичних, интелектуалних, умјетничких – конвергирају једна ка другој и то на такав начин да долази до појачавајућег њиховог међусобног утицаја у смислу узајамне производње.

Насупрот Тејлору, социолози генерално заузимају доста ограниченији приступ контексту који условљава социјалну конструкцију сопства. Доминантне тенденције ове врсте (фокусирање на конкретне ситуације) евидентне су у Гофмановом раду као и покушаји да се испитају савремене промјене у култури или друштвеној структури. Ова друга перспектива је често категорисана као друштвено-структурални приступ личности

који је повезан са већим бројем монографија које тематизују промјене у карактеру општер заједничког сопства. Најзначајније социолошке извјештаје у том смислу представљају: *The Lonely Crowd* (Riesman 1950), *The Organization Man* (Whyte 1956), *One Dimensional Man* (Marcuse 1964), *The Pursuit of Loneliness* (Slater 1970), *The Fall of Public Man* (Sennett 1977), *The Culture of Narcissism* (Lasch 1979), *Habits of the Heart* (Bellah et al. 1985), and *The Saturated Self* (Gergen 1991). Taviss Thomson (2000) и McClay (1994) пружају одличне критичке процјене ове литературе.

Вриједност ових напора, сатоји се у томе што они пружају перспективу дистанце која усмјерава нашу пажњу на способност обједињавања различитих начина социолошког утврђивања и одређења процеса конструисања сопства. У најбољем случају ови напори могу понудити увид у промјенљивост одређења и значења појма личности. Ипак, постоји опасност у томе да широка генерализација ових анализа може премашити мулти-димензионално, препличуће и промјењиво културно значење сопства. А знамо да критичне особине самоконструкције варирају током животног циклуса (Demo 1992) и превазилазе расне, етничке, класне и родне категорије (Owens 2000, Frable 1997). Због ових разлога, најтрајније и најинформативније анализе често су оне које повезују историјске промјене у политичкој економији, промјене у појединачним социјалним околностима и најкритичнија помјерања у самоискуству. Допринос Хачшилдове нарочито је значајан у том погледу (Hochschild 1983, 1989, 1997). Ослањајући се на макроекономске индикаторе, структурисане упитнике и дубинске интервјуе, она је направила проницљиве описе радника који се боре са новим и двосмисленим начином саморазумијевања и самоидентификације, начином који је настао као одговор на тектонске промјене у капиталистичком процесу производње. Сличан позитиван допринос може се пронаћи и у недавном раду Сенета (Sennett 1998).

Сличан истраживачки приступ повезао је проблеме глобализације и сопства. Процес глобализације је веома спорна тема у социологији у вези које се воде важне расправе о његовом поријеклу, димензијама и до-

метима (Guillen 2001). Генерално, ове расправе се односе на повећање протока капитала, људи, информација, превладавање граница појединачних култура, дакле на процес чије је убрзање посљедица развоја саобраћаја и комуникативних технологија (Held & McGrew 2000).

Утицај глобализације на сопство (самоискуствовање) првенствено је видљив у поремећају и колонизацији локалних култура. Према Арнету (Arnett 2002) већина ових промјена у самоискуству евидентна је у повећању идентитетске конфузије код адолесцената и младих. Идентитетска конфузија (криза сопства) настаје услед ерозије традиције, јер распад традиционалних образаца самоискуства доводи до губитка смисла (Tomlinson 1999). Стивенсон (Stevenson & Zusho 2002), на примјер, извјештава о томе да је пад колективних вриједности и колективних пракси у Јапану и Кини посљедица Западног утицаја.

Глобална медијска култура и повећана стопа миграција такође излажу актере широј лепези значења у процесу конституисања идентитета. То је резултато формирањем бикултурних идентитета у којима се сопство (самоискуство) дефинисано локалним значењима и традиционалним праксама одржава упоредо са сопством (самоискуством) дефинисаним од стране глобалне културе (Arnett 2002). Други аутори виде овај процес као много сложенији и они користе појам хибридног идентитета у коме локално и глобално значење нису одвојени већ постоје у вишеструком, динамичном, и конфликтном односу (Hermens & Kempen 1998). Важно истраживање у овој области почиње да увиђа начин на који се глобална културна значења и нови начини живота склапају са локалним идентитетом (Derne 2002).

Ипак, нису све културе интегрисане у глобални идентитет. Отпор глобализацији манифестован је у изградњи широког спектра опозиционих идентитета. Ово се може примјетити, на примјер, у порасту вјерског фундаментализма (Marty & Appleby 1993, Swatos 2001), у препороду националистичких идентитетских пројеката (Barber 1996) и појави глобалних протестних покрета у којима се експлоататорски ефекти капитализма оспо-

равају од различитих политичких групација (Elkins 1992, Russell 2003).

Инструменти конструкције сопства

Значајан дио истраживања сопства представља упитаност о улози симбола и комуникативних стратегија у конструкцији индивидуалних представа о себи. Ови инструменти конструкције сопства концептуално су разноврсни и обухватају приповједање, културне наративе, политичке идеологије, улоге, идентитете и тјелесне карактеристике. Иако се ови инструменти често доводе у везу са питањима личног разликовања и индивидуалности, они не би требало да буду мишљени као приватни ресурс, нити их пак треба сматрати универзалним квалитетима сопства. Умјесто тога, они постоје као дио културног „алата“ (Swidler 1986) који се интерсубјективно одржава у разним културним сферама значења и који је присутан као контекст околности постизања друштвених циљева. Ово је дјелимично видљиво у случају приповједања и културних наратива.

Мејнс (2001, р. 177), бавећи се развојем „наративне социологије“ нуди корисну разлику између приповједања и наратива. Док приповједање представља отворену конверзацијску активност која може да варира у зависности од бројних фактора, укључујући факторе ситуације, публике и стручности; наративи су структурисани културним оквиром и идеолошким преформулисањем неке приче. У складу са овом разликом, самонаративе можемо мислити као културно уобличене аутобиографске приче.

Иако докази указују да се употреба наратива у процесу конструисања сопства јавља рано у животу (Bruner & Lucariello 1989), ипак наративи не представљају природан облик сазнања. Истраживања Нелсона (Nelson 1997) подржавају идеју да наративи представљају културно структурисане производе језика употребљиве за образовање у релативно раном процесу социјализације.

Брунер (Brunner 1997) поставља још веће питање: зашто смо приморани да развој проширене аутобиографије (самонаратива) стављамо на прво мјесто? Његов одговор проналази посматрање самонаративне функције.

Његов одговор се састоји у запажању да је фун-кција самонаратива одржавање осјећаја стабилности и предвидљивог разумијевања свијета. Јер када наступи прекид искуства, тај прекид мора бити објашњен а наративи обезбјеђују оквир за то. Наративи су тако дизајнирани да могу одговорити на проблеме које ствара одступање од легитимитета, што указује на њихову повећану употребу у временима динамичних друштвених промјена или у условима социјалне различитости (Hart & Fegley 1997).

Класична студија Сноуа и Андерсона (Snow & Anderson's 1993) о бескућницима, такође потврђује коришћење наратива као средства у одбрани од нестабилног социјалног окружења. Како за конвекционалне идентитете изазове представљају економска и социјална искљученост, поменути аутори проналазе да субјекти у њиховим студијама прибјегавају „фиктивним приповједањима“ у настојању да одрже афирмативно саморазумијевање. Разлика између фиктивног приповједања и културних наратива је од кључног значаја. Будући да фиктивно приповједање није одрживо у оквиру шире заједнице, други углавном не прихватају оваква објашњења као оправдана. Као посљедица тога, актер који користи фиктивно приповједање може у приватном смислу остварити успјех али ће јавно бити искључен или исмијан. На овај начин координирана колективна акција представља суштинску моћ наратива, принцип који је емпиријски показан у Масон-Шероковој студији о трансексуалцијма (Mason-Schrock 1996). Упркос недостатку успостављеног културног наратива, субјекти његове студије успјевају избјећи изолацију фиктивног приповједања кроз сарадњу на производњи заједничке приче. Једном успостављена, групно афирмишућа прича „дементира тумачење родне неусаглашености“ (стр. 186). Слична потврда ових теза може се пронаћи и код Лоска и Кавендиша (Loseke & Cavendish 2001) те Холштајна и Габрима (Holstein & Gubrium 2000).

Такође и искуство тјелесности представља средство за изградњу сопства. Преко гениталне хирургије (Preves 2001), естетске хирургије (Davis 1995), умјетничког украшавања тијела (Phelan & Hunt 1998) и моде

(Crane 2000, Guy & Banim 2000), тијело може бити обликовано на различите начине у покушају да се произведу различита значења сопства. Опет ваља истаћи да ове појаве нису просто производи појединаца. Гејн и Тевксбури (Gagne & Tewksbury 1999) на случају трансексуалности показују да значења која су тражена или оспорена кроз измјене тијела представљају изразе утицаја доминантног социјалног дискурса и политичких идеологија. Ова тема успјешно је развијена у Дензиновом приступу симболичком интеракционизму као студији културе (Denzin 1992).

Дензин наглашава политичку природу приповједања и текстова као културних производа те показује како производња, дистрибуција, конзумација и размјена знакова у системима дискурса представљају кључ за разумијевање начина на који приповијести које казујемо обликују наше сопство. У свом истраживању самоискуства алкохоличара он даје илустрацију овог процеса показујући како су приповијести изговорене у групама као што су Анонимни алкохоличари засноване на културним схватањима која често потичу од медијског представљања алкохоличара те које стога могу али не морају нужно да рефлектују стварно искуство. Дензинов допринос важан је због тога што нам он појашњава везу између инструмената сопства и значајнијих облика институционалне моћи, политичких идеологија, економских ин-терса и такозваних текућих проблема у друштвеном животу (Gubrium & Holstein 2000). Овдје је моћ често скривена у оном подразумевајућем – у оним елементима традиције, популарне културе и међуљудских односа који се узимају здраво за готово.

Релативно стабилан систем социјалних значења и друштвених односа у фокусу је такозване структуралне традиције симболичког интеракционизма. Истраживачи у овој традицији понудили су импресиван број емпиријских радова који подржавају ограничавање скупа хипотеза и односа концентрисаних на употребу друштвене улоге (Callero 1995, Collier 2001) и идентитета (Stets & Burke 2003) као основних средства за конструкцију сопства. Страјкерова теорија идентитета (Stryker 1980) била је најутицајнија за успостављање оквира за овај пројекат. За

Страјкера, идентитети представљају различите дијелове сопства дефинисане значењима и очекивањима повезаним са друштвеним позицијама и друштвеним улогама. Позиције су дефинисане као елементи друштвене структуре који су повезани са очекивањем да се понашања појављују унутар образаца интеракције и остану релативно стабилна током времена. Када се значење друштвене улоге интернализује, она постаје дио сопства. Социјална интеракција на тај начин производи идентитетске улоге као инструменте конструкције сопства, које руководе и образују понашања у складу са друштвеном структуром.

Иако структурални приступ симболичкој интеракцији препознаје динамику и отворену природу представа о себи, мало пажње је посвећено културној конструкцији идентитета или историјском контексту самог процеса конструисања. Умјесто тога, у току су два различита али комплементарна емпијска пројекта (Stryker & Burke 2000). Први пројекат истражује како друштвена структура утиче на структуру сопства те како структура сопства утиче на понашање (Stryker). У овом истраживању, докази показују да је посвећеност односима она обликујућа снага идентитета која утиче на когнитивне карактеристике идентитета, које опет одређују понашање (Stryker & Serpe 1982, Owens & Serpe 2003). Други пројекат истражује унутрашњу динамику сопства, са нагласком на когнитивне и бихејвиоралне процесе који усклађују значења идентитета са сопством и друштвеном акцијом. Бурк и колеге развили су модел кибернетске контроле који показује значајну моћ (Stets & Burke 1994, Cast et al. 1999) а кориштен је да би се објаснило како и зашто се значења личних идентитета мијењају (Burke & Cast 1997).

Заједничка истраживачка традиција, коју су установили Страјкер и Бурк, имала је и има широк утицај на истраживање емоција (Smith-Lovin 1995), друштвених покрета (Stryker et al. 2000), групних конфликата (Trew & Benson 1996), образовања (Collier 2000) и алтруизма (Piliavin & Callero 1991).

Нељудски објекти као инструменти конструкције сопства

У провокативном есеју, Кнор Сејтин (Knorr Cetina (2001) испитује социолошке импликације постсоцијалног окружења, у коме су модернистички процеси индивидуализације испражњени од традиционалних форми друштвености и успостављени као простор нељудских социјалних ресурса. Она тврди да је модерно осамостаљивање идентитета праћено експанзијом објектно-центрираних окружења која ситуирају и стабилизују сопство, одређујући индивидуални идентитет на исти начин као што су то раније чиниле породица и заједница (p. 525). Иако постоји мање емпијско истраживање повезано са овом тврдњом, неке студије показују супротно испитујући начин на који објекти почињу служити као ресурс идентитету (Sliver 1996) док се у све ширем пољу истраживања пропитује утицај нових комуникационих технологија на конструкцију сопства.

Церуло (Cerulo 1997) тврди да су нове комуникационе технологије прошириле приступ широком спектру „уопштених других“ мијењајући на тај начин „позадину против које је идентитет конструисан“ (p. 397). Ову је тачку потпуније развио Алдејд (Altheide 2000), који напомиње да се утицај технолошких средстава види у успостављању "медијске заједнице" које дају нову димензију физичком и симболичком окружењу наших свакодневних живота.

Наки аргументи упућују на то да медијска средства доприносе конструкцији сопства јер су по својој природи мање везана за мјесто а самим тим и мање зависна од „дефиниције ситуације“ (Meurowitz 1997). Он такође показује како нова медијска технологија може одвојити тијело од сопства и сакрити га (у случају интернета) или створити засебну перспективу која наглашава тијело у случају видеа (Waskul 2002). У оба случаја видљиве су значајне последице за конструкцију сопства. За неке ауторе, појачан утицај медија и комуникативне технологије на конструкцију сопства може добити облик „паралелног живота“ као у случају корисника интернета чије је дјеловање проширено њиховом улогом играча у онлајн играцама

(Turkle 1996), која им омогућава да се осјећају ослобођени и да изразе другачије „аспекте сопства.“ Такође, у случају неких телевизијских емисија, учесници могу произвести изненађујућа осећања оснаживања и самопоштовања јер откривају интимне детаље из својих живота милионима гледалаца и добијају јединствени облик репутације (Priest 1996).

Међутим, употреба нових комуникационих технологија за већину људи далеко је од позитивног значаја. Од посебног интереса за социологију представља истраживање начина на које нове технологије доприносе унапређењу контроле сопства. Ово је случај са ширењем технологија надзора (видео-надзора, детектора лажи, тестова дроге итд) као механизмима за индуковање саморегулације (Staples 2000). Такође је видљиво када масовни медији, нарочито посредством комерцијалног оглашавања, стварају и преобликују представе о себи у функцији остварења профита у потрошачкој економији (Ewen & Ewen 1992) и служења интересима изразито конзервативних политичких програма (Giroux 1997). Међутим, истраживања према Милку (Milkie 1999) показују да иако медијске представе утичу на саморазумијевање кроз социјална поређења и рефлектовањем процјена, неки актери ипак пронађу начине да се одупру њиховом утицају. Потребно је више истраживања да би се објаснило да ли и у којој мјери могућност таквог отпора постоји и на колективном нивоу.

У сваком случају, наше кретање према култури која у дигиталним (онлајн) односима и телевизијским садржајима у све већој мјери опредељује ауторитет као истину, како је то тврдио Бодријар (Baudrillard 1983) али и други постмодернисти, је неизвјесно. Ипак, јасно је да се разумијевање улоге нељудских фактора у изградњи сопства је важна тема студије у настајању.

Производи конструисања сопства

У четвртом издању двотомног дјела Приручник социјалне психологије (Handbook of Social Psychology, Gilbert et al. 1998) постоји, по први пут, посебно поглавље (Baumeister 1998) посвећено искључиво сопству –

оно обухвата 60 страна и садржи преко 300 референци. Постаје јасно да се ерупција интереса о сопству тако евидентна у хуманистичким и друштвеним наукама такође шири и у психологију. Иако се психолози, истичући биолошки засноване претпоставке сопства постепено удаљавају од социјалног модела појединца (Walsh & Banaji 1997), они се још увијек и то релативно често фокусирају на индивидуалне „производе конструкције сопства.“ Под овим мислим на квалитете сопства посматраног на нивоу субјекта и концептуализованог као варијаблу у објашњавању индивидуалног понашања. На примјер, Баумеистеров (Baumeister's (1998) осврт на поља која садрже расправе о самоунапређењу, самообмани, самоанализи, самоефикасности, саморегулацији, самохендикепирању, самопредстављању, самооријентацији, самопоtvrђивању, самоспознаји, самоконтроли и самоизгледу. Како су ови производи процеса конструисања сопства почели да се користе као предиктори понашања, постоји тенденција фокусирања на стабилност, јединственост и конформизам и друге не тако наглашене социолошке принципе друштвене конструкције. Друштвено конструисање сопства тако се структурира око релативно стабилног скупа културних значења, али ова значења никада не могу бити трајна или непромјенљива. Слично томе, сопство које је друштвено конструисано можда ће бити сабрано, цјеловито, и јединствено али ће његова симболичка структура бити мултидимензионална и разноврсна као и друштвени односи који га окружују.

Напосљетку, сопство као социјални конструкт никада није целовит квалитет индивидуалитета или просте експресивности психолошких карактеристика; оно је фундаментални друштвени феномен у коме су концепти, представе и разумијевања дубоко одређена односима моћи. Гдје су ови принципи игнорисани или одбијени, сопство се често конципира као посуде за складиштење свих појединачних особина личности.

Узмимо на примјер, случај самопоуздања. Када је концепт самопоуздања ушао у популарну културу, он је изгубио социолошку и научну уравнотеженост и постао предретнички предмет едукатора, разних ста-

ратеља, стручњака, поп психолога, менаџера, телевизијских проповједника и трговачких путника. Хјуивитова, (Hewitt 1998) пригодно названа књига „Мит о самопоуздању“ (The Myth of Self-Esteem), служи као социолошки подсјетник да производи конструкције сопства, као што су самопоуздања често служе као концептуални ресурси за цјелокупну културу. На начин који је у складу са Гиденсовим (Giddens (1991) појмом „двоструке херменеутике“ у самопоуздању можемо да видимо концепт који почиње да обликује понашање које је заправо требао да објасни.

Препознавање самопоуздања као културне чињенице не подразумева нужно и његову ирелевантност за социолошке анализе. Слажем се са Хјуитом да сопство, дефинисано у условима рефлексивности (способност да се рефлектује нечије дјелање, мисли, осјећаји) представља феноменалну базу универзалног људског искуства. Производи друштвене конструкције изграђени су на врху психичког и физичког искуства рефлексивности. Самопоуздање је отуда најбоље схватити у том контексту, као именовану емоцију или расположење које може бити разумијевано и употребљавано у различитим културним значењима. Разумијевање историјског, политичког и културног развоја процеса именовања представља важан социолошки задатак, који треба да се прошири на друге производе сопства. Недавни покушаји да се студије самопоуздања помјере у више социолошком правцу могу се наћи у истраживањима односа између самопоштовања и идентитета (Ervin & Stryker 2001, Cast & Burke 2002), у истраживању употребе културних наратива (Statham & Rhoades 2001) те у истраживању социјалне неједнакости (Hunt 2001).

ЗАКЉУЧАК

Најекстремнији постмодернистички став о смрти сопства није настао и процвjetaо изван, него у језгру сопства прилагођеног савременим условима.

Patricia A. Adler and Peter Adler (1999, p. 54)

Овај навод односи се на истраживање радника без сталног пребивалишта који живе на неконвенционалан и фрагментиран начин успостављајући привремене и површне односе али који су још увијек задржали способност разумијевања сржи свога властитога сопства. Такође, овај навод и његов контекст, могао би подједнако добро послужити за процјену сопства као социолошког појма. У вријеме када су многи постструктуралисти и постмодернисти прогласили крај сопства као политичког, филозофског и научног концепта, сопство наставља да расте у академским расправама а нарочито је живо у социологији.

Признајући конструктивистичку природу сопства, препознајући његове историјске и културне коријене и прихватајући сопство као производ односа моћи не постаје нужно проглађавати смрт сопства као објекта и друштвеног фактора. У својој суштини сопство је дефинисано као рефлексиван процес, као универзално људско искуство властите самообјективизације. Ипак, чак и на нивоу значења сопства, представа о сопству и концептуализовања сопства, на коме су историјске, културне и политичке нарочитости идентитета најизложеније, сопство наставља да се развија као важан концептуални инструмент.

На исти начин на који је концепт идентитета постао централно мјесто широког распона материјалних проблема (Howard 2000, Cerulo 1997), исто тако и концепт сопства је проширен изван традиционалних граница симболичког интеракционизма. И заиста, у много чему појам сопства је оживљен. У његовом новом облику налазимо дубље уважавање историјског, политичког и социолошког утемељивања сопства и софистицираније разумијевање везе између сопства и социјалне акције.

*Превео
Немања Ђукић*

STUDIJE

Muharem Selimović, UPRAVLJANJE PROMJENAMA U PRAVOSUDNIM INSTITUCIJAMA BOSNE I HERCEGOVINE I OSVRT NA UPOREDNO PRAVO

Jovan Stojanović, ZALOŽNO PRAVO SUI GENERIS GRAĐANSKOG PRAVA

Enid Pašalić, HISTORIJSKI RAZVOJ SAVREMENOG INSTITUTA PRAVA GRAĐENJA U EVROPSKO-KONTINENTALNOM PRAVNOM SISTEMU

Вадим Иванович Павлов, ВИЗАНТИЙСКОЕ КАНОНИЧЕСКОЕ ПРАВО В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПУТЕЙ РЕЦЕПЦИИ РИМСКОГО ПРАВА НА РУСИ

Miroslav Baljak, Miro Maksimović, BOSNA I HERCEGOVINA NA PUTU KA EVROPSKOJ UNIJI

Izet Z. Banda, NEOPHODNOST PROMJENA U REVIZIJI U ZEMLJAMA U TRANZICIJI

Damir Ahmić, Branimir Mikić, Adem Prljević, KARAKTERISTIKE VODSTVENE USPJEŠNOSTI KAO ELEMENAT EFEKTIVNOG UPRAVLJANJA U SPORTSKIM KLUBOVIMA

Muharem Selimović*

Ured Gradonačelnika Brčko distrikta BiH
Brčko, BiH

UPRAVLJANJE PROMJENAMA U PRAVOSUDNIM INSTITUCIJAMA BOSNE I HERCEGOVINE I OSVRT NA UPOREDNO PRAVO

Sažetak

Koristeći znanje radom u sudstvu, upravnim službama, organizacijama i tijelima te koristeći pritom metode istraživanja autor želi dati odgovor na jedno od osnovnih pitanja današnjeg vremena a to je koliko je pravna informatika prisutna u pravu te na analizi zasnovanoj u uporednom pravu dati odgovor kako i na koji način upravljati promjenama u pravosudnim tijelima odnosno institucijama. Nema sumnje da ova tema nije još dovoljno izučena kako kod nas tako u zemljama Evrope pa i šire te se zbog toga ukazuje potrebnim sagledati stanje iz informatičke tehnologije u pravosuđu Bosne i Hercegovine. Sve ovo ima cilj pronalaska načina podrške efikasnom upravljanju promjenama te pomoći odgovornima u sudovima, tužilaštvima kao i pravobranilaštvima da svate pojam i način "upravljanja promjenama" kako bi ga u praksi nezaobilazno koristili. Analizom kroz aktuelnost promjena u Bosni i Hercegovini te informacione sisteme nekih evropskih zemalja autor daje sliku i odgovor na pojedina pitanja trenda razvoja informacione tehnologije te na koji način ista utiče na promjene.

Ključne riječi: sudska uprava, efikasnost, organizacijske promjene, procesna organizacija.

Muharem Selimovic

CHANGE MANAGEMENT IN JUDICIAL INSTITUTIONS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND REVIEW OF COMPARATIVE LAW

Abstract

Using the knowledge gained working in the judiciary, administration, organizations and bodies and using their methods of research, the author wants to give an answer to one of the fundamental questions of today and that is how the legal informatics is present in the law and the analysis based in comparative law to give an answer to, in what way and how to manage changes in the judicial bodies and institutions. There is no doubt that this issue is not yet sufficiently taught both at home and in the European countries and around the world. Therefore, it is purposeful to indicate the state of information technology in the judiciary of Bosnia and Herzegovina. All this is aimed at finding ways to support efficient management changes and help those who are responsible in the courts, prosecutors and attorney's offices to better understand concept of the term "change management" in order to be able to use it in practice. The analysis is made in two parts, the actual changes in Bosnia and Herzegovina and the information systems of some European countries. The author gives a picture and answer to certain trend development questions of information technology and the way it affects the changes.

Key words: court administration, efficiency, organizational change, process organization.

* Redovni profesor

1. Uvod

Promjene uopšte a posebno u pravosuđu manje više naišle su na otpor zaposlenih u tim organima a kao rezultanta istih jesu loši međuljudski odnosi, nerealnosti, loš publicitet, loša radna atmosfera, slab rad itd. Ostvareni rezultati u razvoju informacionih sistema u pravosuđu omogućavaju nam da saberemo pozitivna iskustva i izbjegnemo greške. Znamo da uvođenjem informacionih sistema u pravosuđe dolazi do poboljšanja efikasnosti rada, ažurnost i kvalitet rada pravosuđa se unapređuje kao i razvoj pravosudnog sistema s čime dolazi do ojačanja pravne sigurnosti i podizanja veće javnosti rada. Razvoj pravosudnih informacionih sistema u oblasti pravosuđa u zemljama Evropske Unije pa i Evrope uopšte tekao je na različiti način. Naša zemlja sa dva entiteta Federacijom Bosne i Hercegovine, Republikom Srpskom i Brčko distriktom Bosne i Hercegovine se svrstava u zemlje u kojima su se progresivne reforme odvijale u skladu sa tehnološkim otkrićima i promjenama koje datiraju uglavnom počev od 2004. godine do danas. U takvim okolnostima Bosanskohercegovački pravosudni sistem ulazi u „novo vrijeme”, rada koji u radu koristi najsavremenija Informacijsko tehnološka rješenja na tlu Evrope. Sa ovim je više nego jasno da proces Informacijsko komunikacijske tehnologije ide ka novim dostignućima. Treba istaći da je prije početka informatizacije u pravosuđu vladala neuvezanost kompjutera u sistem gdje su sve pravne radnje vršene odvojeno tako da su sudije, tužioci, pravobranioci kao i osoblje uposleno u njima snalazilo se u skladu sa svojim sposobnostima sa relevantnim priručnicima koji nisu bili dobra “poluga” za efikasan rad. Dakle nije bilo potrebno mnogo vremena da današnje sudije, tužioci, pravobranioci i ostalo osoblje zaposleno u ovim institucijama imaju kompjutere koji su uvezani u sistem za upravljanje zaduženim premetima, zatim sistem elektronske pošte te pristupnu tačku za sve prisutne informacije o pravosudnim

institucijama na portalu pravosuđa. Pozitivne aktivnosti digle su pravosudni sistem „u visine” čime su građaninu kao čovjeku 21. vijeka isti približili. Naime sada građani komuniciraju sa odgovornim u sudstvu, tužilaštvu i pravobranilaštvu te na taj način dobivaju informaciju o statusu predmeta. Ako se procesom promjena ne upravlja na pravi način, može doći do poteškoća u vrijeme provođenja i može kao posljedicu imati kašnjenje, gubitak energije i negativne emocije. Brze i korjenite promjene koje se dešavaju u pravosuđu u Bosni i Hercegovini znače da je ključno za nosioce u istima da svoju ulogu stave u taj kontekst. Stoga, promjena uvijek nosi neki rizik. npr., u pokušaju da se nosi sa promjenama, institucija može riskirati svoje ljudske, fizičke i tehnološke resurse, kao i kolektivno znanje. Većina osoba ima različite stavove prema promjenama. Ono što određuje koliko je institucija efikasna u provedbi promjena, jeste koliko ima kapaciteta koji mogu podržati sam proces promjena. Upravljanje promjenama se odnosi na način na koji se promjena dešava, a ne na sam sadržaj promjene. U pravosuđu Bosne i Hercegovine kapacitet koji bi omogućio promjene su prije svih predsjednici sudova, glavni tužioci, pravobranioci i naravno ostali službenici sa svim kapacitetom i vještinama koje daju odliku procesih promjena.

2. Određenost ili odredivost pojma Upravljanje promjenama

Upravljanje promjenama mogli bismo definisati na više načina. Jedna od uobičajnih definicija jeste da je Upravljanje promjena (tranzicija) ustvari završetak staroga načina ponašanja i usvajanje novog¹⁹. To je ništa drugo nego proaktivno upravljanje stranom promjena kako bi se postigao željeni poslovni rezultat. U vezi tim potrebno je napraviti plan promjena istražiti alternative te očekivati bolje sutra a ne odugovlačiti. Treba se pokazati drugi-

¹⁹ Oslić I., Upravljanje promjenama, Forum Croaticum, Zagreb (2008)

ma i povezati se sa drugima i biti iskreni, poštteni sa zadržavanjem istraživačkog duha i spremni na promjene. Treba to naime koristiti i u pravosuđu. U tom smislu posebno koristiti otvorene i zatvorene sisteme upravljanja²⁰.

Dakako i za promjene. U duhu promjena pisali su i Geore Bernard Shaw i Charles Darwin u svojim naučnim radovima²¹.

3. Nužnost uvođenja informatizacije u pravni sistem naše države

Bez informacijske i komunikacijske tehnologije nemoguće je pružiti visokokvalitetne sudske usluge. Iako je kod nas proces informatizacije pravosuđa bio dosta dug danas spravom možemo reći da naša država ima jedan od sveobuhvatnijih i modernijih pravosudnih informacijskih sistema u regiji, koji u velikoj mjeri doprinosi boljem ostvarivanju pravde. Dovedavno su pravosudne institucije Bosne i Hercegovine funkcionisale na način da nisu imale razvijen softver ili ga nisu uopšte imale. Zato nije čudo da su evidencije u predmetima vođene ručno, tako da bi se dobila neka informacija moralo se pregledati mnoga predmeta. Sudski sistem Bosne i Hercegovine imao je „gro“ veoma složenih predmeta iz ratnih godina a sama praksa koja je bila neujednačena usložnjavala je veliki broj zaostalih predmeta. Iz toga je bilo neophodno izvršiti velike promjene tako u sudovima tako i tužilaštvu i pravobranilaštvu a upravo informacijsko komunikacijske tehnologije su donijele tu vrstu promjena.

4. Ključ Uspjeha - Informatijsko komunikacijska tehnologija

²⁰ Sotirović V., Egić B., Pravna informatika Novi Sad, 2008

²¹ Charles Darwin „O promjenama, „Preživjeti neće naj-snažniji niti najpametniji, već promjenama najprilagodljiviji“. George bernard Shaw „O promjenama: „Razuman se čovjek prilagođava svijetu; nerazuman pak ustrojno pokušava svijet prilagoditi sebi, a to sav napredak ovisi o nerazumnom čovjeku.

Ustrojstvo i razvoj pravosudnih institucija u informacijsko naučnoj sferi u zemljama Evrope ima potencijal da se transformira u sistem utemeljen na informaciono komunikacijskim tehnologijama. Evropski standardi „pozivaju“ sve zemlje Evrope da investiraju u Informatijsku telekomunikacijsku tehnologiju kako bi ostvarivanje pravde učinili što efikasnijim i transparentnijim. Nadležni organi u pravosudnim institucijama trebali bi promovirati upotrebu elektronskih sistema za upravljanje predmetima i informatijsko-komunikacijskih tehnologija, i na sličan način poticati njihovu primjenu u sudovima. "Korištenje informatijsko komunikacijske tehnologije²² smatra se jednim od osnovnih elemenata za značajnije unaprjeđenje pravosuđa. Brzi razvoj tehnologija otvara nove mogućnosti koje su, samo nekoliko godina ranije, bile nezamislive".²³ Naša zemlja tra-sira put kojim idu zemlje Evrope u pogledu evropskih standarda u kontekstu svog pridruživanja evropskim integracijama. Pravosuđe, za koje je poštivanje evropskih standarda odlučujući faktor za ulazak u EU, ponosno je što u ovom smislu prednjači u odnosu na druge segmente društva. Osim što je dostigla zadovoljavajući stepen poštivanja evropskih standarda, naša zemlja je nametnula veoma visok standard informatizacije pravosuđa drugim zemljama u regiji.

5. Tehnološki napredak informatizacije

Uvođenje Informativnih tehnologija u pravosudni sistem Bosne i Hercegovine nesporno donosi sa sobom velike prednosti prije svega za sudije, tužioce tako i pravobranioce a u vezi s tim i za građane. Produktivnost rada u ovim tijelima je znatno unaprijeđena od pisarnice do izrade izvještaja. Pravosudna tijela su na ovaj način integrirana u sistem koji uvezuje sve pojedinačne procese. Ovo stoga što se sve

²² U daljem tekstu IKT-a se upotrebljava kao skraćenica za Informatijsko komunikacijsku tehnologiju

²³ Evropska komisija za Studiju o efikasnosti pravosuđa br. 7

radnje obavljaju putem kompjutera koji izbacuju stari način primjene. Stoji da se prije uvođenja informatizacije moglo dnevno obraditi npr. 30 spisa dokumenata dnevno a danas je moguće to povećati i do 60 do 70 takvih spisa.

Napredak informatizacije može se vidjeti na primjeru tako da danas npr sudija ili drugi službenik nadležnog tijela mogu vidjeti sve dostavljene dokumente u spisu na svojim kompjuterima istog trenutka kada su elektronski uneseni u spis. Prije informatizacije, građani su morali telefonom zvati službenike pisarnice, zakazati termin i tek onda doći da naprave uvid u spis, što je značilo da je nekoliko ljudi u tom momentu moralo ostaviti sav posao da bi osigurali stranci informaciju koju traži. Danas je za dobijanje takvih informacija potrebno nekoliko sekundi, u bilo koje vrijeme i sa bilo kojeg kompjutera uvezanog na internet. Stranke u postupku te njihovi branitelji sada ne moraju fizički dolaziti u sud, osim u vrijeme suđenja. Kvalitet rada je podignut na viši nivo zahvaljujući dostupnosti velikog broja sudskih odluka. Prije informatizacije, sud se gušio u hrpama neupisanih dokumenata. Informatizacija je pomogla u ažuriranju svih spisa. Stanje u tužiteljstvu i pravobraniteljstvu je isto vjetno. Naime uvođenjem informatizacije može se vidjeti da se pritvori mogu vidjeti na početnoj stranici tužilačkog CMS-a²⁴ čim ih sud potvrdi kao i činjenicu da svi tužioci imaju raspored svojih ročišta. Tužilački CMS je doprinio i unaprjeđenju interne komunikacije među tužilaštvima. Tužilački postupci se sada obavljaju na jedinstven način u svim tužilaštvima pomoću CMS-a. CMS je u sudove donio mnoge prednosti i služi kao osnova za unaprjeđenje upravljanja i organizacije rada i veće transparentnosti. Nadalje, sistem može ponuditi veliku količinu statističkih informacija lokalnim i centralnim nivoima odlučivanja."²⁵ "Pro-

cjena je napravljena na temelju podataka koji nesumnjivo ukazuju da je, procentualno gledano, pravosuđe napravilo najveći iskorak u pogledu korištenja IKT-a i realizacije projekata iz Strategije. Prema rezultatima istraživanja, ukupno 93.21% zaposlenih u sudovima Bosne i Hercegovine radi na kompjuterima."²⁶

6. Pogled na Unapređenje Infrastrukture

Shodno podacima nadležnog Odjela Za IKT VSITV za upravljanje mrežom i sistemima Pravosudni informacijski sistem tokom 2011. godine je imao preko 5.300 kompjutera, gotovo 300 servera i preko 2,300 pisaa²⁷. Svi kompjuteri su licencirani - operativni sistem Microsoft Windows XP i Microsoft Office 2003. Softverske konfiguracije su standardizirane radi lakšeg i jeftinijeg upravljanja i veće sigurnosti. Svi kompjuteri i serveri u pravosudnom sistemu sastavni su dio *Identity Management* sistema, odnosno *Active Directory* domene. Kreiranje *Active Directory*-ja doprinijelo je definiranju efikasnijeg i mjerljivijeg modela upravljanja ključnim elementima IKT infrastrukture. Danas IKT infrastrukturu čini hardver i softver koji je neophodan za uspješnu provedbu i primjenu CMS-a i drugih softverskih aplikacija. Ovo je kontinuirani proces koji je sada u fazi obnove zastarjelog hardvera i nadogradnje postojećeg softvera. Nesporo Lokalna mreža je dizajnirana i uspostavljena na temelju međunarodno priznatih standarda za strukturno umrežavanje. Sve lokalne mreže su uzajamno povezane i kao takve čine jedinstvenu mrežu širokog područja (WAN) za čitavo pravosuđe u Bosni i Hercegovini. Mreža širokog područja povezuje sve sudove i tužilaštva, te osigurava njihovu povezanost sa VSTV-om. Temelji se na radio-relejnem SDH telekomunikacijskom sistemu velike brzi-

²⁴ Skraćena oznaka za sistem za upravljanje predmetima (sudskim, tužilačkim i sl.)

²⁵ - Švedska agencija za međunarodni razvoj (SIDA) Izvještaj o procjeni projekta "informaciono-komunika-

cijske tehnologije i sistem za automatsko upravljanje predmetima za sudove i tužilaštva u BiH" iz 2009. godine."

²⁶ UNDP Izvještaj o e-Spremnosti BiH iz 2009. godine.

²⁷ Podaci iz brošure Informatizacija pravosuđa Bosne i Hercegovine u periodu 2004 do 2011. godine.

ne, koji je finansirala EU, a koji je uspostavljen 2007. godine. Ovom telekomunikacijskom mrežom upravlja Agencija za identifikacijske dokumente, evidencije i razmjenu podataka BiH (IDDEEA). Svi sudovi i tužilaštva imaju rezervni internet vezu sa podacima u centru smještenom u VSTV-u, koji se koristi u slučaju pada primarne SDH telekomunikacijske veze. Mreža širokog područja je omogućila uspostavu centraliziranog servera i infrastrukture baze podataka u VSTV-u sa ključnim zajedničkim aplikacijama koje koriste sudovi i tužilaštva širom BiH - primarni centar za obradu i pohranjivanje podataka. Primarni centri za obradu i pohranjivanje podataka: aplikativni serveri i serveri baze podataka za CMS i druge softverske aplikacije koje se koriste u pravosuđu BiH; profesionalni sistem za pohranu podataka iz CMS-a i drugih važnih aplikativnih sistema; web serveri za web portal pravosuđa; serveri za elektronsku poštu (e-mail); serveri za datoteke; Active Directory server i DNS server; serveri za obnavljanje antivirusnih programa i ažuriranje Windows-a; serveri za upravljanje i nadzor nad resursima mreže i sistema; i glavni ruteri i prenosna oprema za WAN okosnicu.

7. Rasprostranjenost interneta

Poznato je da svaki računar na internetu²⁸ ima svoju adresu. U vezi tim standardizirani oblik adresa²⁹ za sve korisnike učinio je pravosudni adresar prepoznatljivim i prihvatljivim za vanjske korisnike. Svi korisnici pravosudnog sistema mogu pristupiti svojoj pošti sa bilo kojeg kompjutera povezanog na internet sa bilo kojeg mjesta, svi korisnici u pravosuđu moći će pristupiti internetu sa svojih radnih mjesta. Na ovaj način, korisnici će imati pristup sudskoj praksi susjednih zemalja i EU, on-line stručnoj literaturi, web stranicama drugih državnih tijela, me-

đunarodnih organizacija, međunarodnih strukovnih udruženja i mnogim drugim izvorima informacija relevantnih za njihov rad.

8. Sistem Upravljanja predmetima

Sistem upravljanja predmetima³⁰ u pravosudne institucije je omogućio potpuno automatizovane radne procese. Prije uvođenja navedenog u pravosuđe, predmetima je upravljano ručno, korištenjem starih upisnika i rukom pisanih naloga. Mali broj kompjutera koji je postojao u sudovima i tužilaštvima korišten je kao pisaća mašina. Naime nije postojao ni najjednostavniji izvještaj o broju otvorenih predmeta. Uvođenjem CMS-a čitav radni proces se automatizirao od evidentiranja do pohranjivanja. CMS omogućava elektronski prenos podataka od tužilaštva do suda, čime se eliminira potreba za dvostrukim unosom iste informacije i smanjuje mogućnost pogreške prilikom unosa podataka. Ova usluga omogućava strankama u postupku da odmah dobiju informaciju o broju predmeta i osobi kojem je predmet dodijeljen u rad, što je proces koji je u manualnom sistemu rada mogao trajati i do više sedmica. Otklanjanjem ljudskog faktora iz procesa dodjeljivanja predmeta u rad sudiji, zagarantovana je nepristrasnost u ovom procesu, obzirom da sistem dodjeljuje predmete sudijama po osnovu specijalizacija u pravnim oblastima i vodeći računa o opterećenosti sudija. Vođenje elektronskih evidencija osigurava brz uvid u stanje predmeta i svim radnjama poduzetim u pojedinačnim predmetima. Svi predmeti su upisani u elektronski upisnik i sve ključne aktivnosti sudija i pomoćnog osoblja zabilježene su u sistemu. Također, sistem korisnicima osigurava podsjetnike za aktivnosti koje trebaju poduzeti i za rokove do kojih te aktivnosti moraju biti završene a najveće koristi za sudije i sudsko osoblje od sudske verzije

²⁸ Protokol koji obezbeđuje prenošenje teksta od pošiljaoca do primaoca zove se internet.

²⁹ To su osnovni podaci i to prije svega: (ime, prezime@pravosudje.ba)

³⁰ Poznat kao CMS predstavlja srž pravosudnog informacionog sistema koji omogućava potpuno automatizirane radne procese u čitavom pravosuđu.

CMS-a ogledaju se u evidentiranju dostave i prijema dokumenata u svakom pojedinačnom predmetu; predmeti se mogu elektronski spajati i razdvajati; automatska razmjena dokumenata između sudova i tužilaštava; dostavljeni dokumenti mogu se registrirati po kodu; omogućeno je evidentiranje pritvora, sankcija i kazni; omogućeno je praćenje izvršenja pritvora, sankcija i kazni; omogućeno je direktno generiranje tačnih izvještaja o radu sudova. Slično tome najveće koristi za korisnike tužilačke verzije CMS-a su nesporno sljedeće: obrazac za evidentiranje dokumenata i otvaranje predmeta; različite vrste zadataka mogu se dodijeliti elektronski različitim osoblju u tužilaštvu; rasprave se mogu prijaviti elektronski; automatsko obavještenje o povezanim predmetima u sudu i tužilaštvu; automatska razmjena dokumenata između suda i tužilaštva i slično tome.

9. Uvođenje registra u sistem IKT-a

Registar novčanih kazni je novo tehnološko otkriće u informacionom sistemu koji je napravio „bum“ u pravosudnom sistemu i time dao bolje uslove za rad pravosudnih i ostalih tijela kako u opštinama tako i u kantonima, entitetima i državi kao cjelini. U ranijem periodu nije bilo boljeg sistema za naplatu kazni i ista se vodila uglavnom vođenjem priručne kartoteke bez posebne baze unutar sistema. Naravno smjelo kažemo da je to ručni način vođenja prekršitelja po određenim oblastima. U današnjem vremenu to je sasvim novi način kada se u informatičkom smislu u svako vrijeme vidi stanje blagajne i naplate novčanih kazni od počinilaca. U junu mjesecu 2011 godine registar novčanih kazni sadržavao je podatke blizu 3.5 miliona odluka, od čega je bilo oko 350.000 sudskih odluka. Ukupna vrijednost izrečenih kazni iznosi blizu 450 miliona KM, dok je ukupna vrijednost evidentiranih plaćenih kazni gotovo 220 miliona KM, što predstavlja značajan porast u odnosu na ranije stanje. Evi-

dentirane kazne upisane u bazu podataka dolaze sa više od 500 tačaka za unos u sudovima i drugim nadležnim institucijama.³¹

10. Uvođenje Web stranice i kreiranje pravnog foruma

Kao sastavni dio u okviru razvojne strategije, svaka institucija razvila je svoju web stranicu, kojoj se može pristupiti preko zajedničkog web portala pravosuđa ili direktno putem web adresa "pravosudje.ba". U razdoblju od 2008. do 2011. godine broj web stranica povećan je sa početnih 7 na 74.³² Nesporno da se vidjeti da Jedinice za web portal u okviru nezavisnog tijela aktivno prate održavanje web stranica pravosudnih institucija, kako bi osigurali stalno dodavanje relevantnih sadržaja za posjetitelje istih. Da bi portal učinili što pristupačnijim korisnicima, sudovi i tužilaštva pokrenuli su web stranice na osnovu standarda za raspored i izgled stranica objavljenih pod jedinstvenom domenom "pravosudje.ba". U cilju osiguravanja informacija i usluga za pravosuđe i javnost, uporedo sa rastom portala pravosuđa razvijani su novi moduli i dopunjavane su postojeće funkcionalnosti. Nakon formiranja prvih web stranica sudova i tužilaštava, u junu 2008. godine kreiran je online forum, koji je dostupan na adresi: <http://forum.pravosudje.ba>. Forum je zamišljen kao mjesto na kojem pravnici mogu razmjenjivati mišljenja o pravnim i drugim pitanjima, ali i kao kanal putem kojeg javnost može komunicirati s pravosuđem. Sve sudije, tužioci i sudski saradnici, kao i web administratori registrirani su kao članovi ovog foruma. Neki tematski pod forumi nameñeni su isključivo za diskusije temama iz oblasti sudova i tužilaštava povodom razmjene informacija i iskustava među pravnicima, komunikacija između web administratora i web

³¹ Ovi podaci daju prikaz stanja sredinom 2011.godine koji su kao trakvi prikazani u registru novčanih kazni sa adekvatnim podacima odluka odnosno sudskih odluka te ukupnu vrijednost evidentiranih kazni.

³² Podaci preuzeti sa portala i Web stranice Visokog sudskog i tužiteljskog vijeća

urednika u ovim institucijama, kao i načina "Kako uraditi" vodič za nosioce znanja u sudstvu i tužilaštvu. Dakle slijedom navedenog, pravni forum nudi priliku javnosti za izražavanje različitih mišljenja ovim putem, traženje savjeta i razmatranje različitih tema vezanih za pravosuđe, bez posebne cenzure. Forum nebi bio u domenu svoje opstojnosti ako bi ostao tome i zato on svoju zadaću stavlja u kontekst namjene za prikupljanje povratnih informacija o sadržajima objavljenim na web stranicama pravosudnih institucija. Razmatrane teme na pravnom forumu doprinose transparentnom uvidu u poslove pravosudnog sistema koji ranije nisu bili dostupni javnosti. Štaviše, povećan protok informacija o zbivanjima u pravosudnom sistemu usmjeren prema javnosti povećanju odgovornosti zaposlenika unutar sistema. Većina evropskih zemalja nudi on-line pristup bazama podataka najvažnijih sudskih odluka. VSTV, kao nezavisno tijelo prepoznalo je prednosti takve zbirke. Kao rezultat toga, uspostavljen je on-line Centar za sudsku dokumentaciju (CSD)³³, koji službenicima u pravosuđu i drugim licima zainteresiranim za vladavinu prava nudi brz i jednostavan on-line pristup, putem web stranice www.pravosudje.ba/csd, širokom rasponu pravnih informacija koje im mogu pomoći u obavljanju svakodnevnih poslova. Baza podataka sadrži odluke Suda BiH, Ustavnog suda BiH, entitetskih vrhovnih sudova i Apelacionog suda Brčko Distrikta. Pored toga, ona obuhvata i sve odluke sudova nižih instanci koje su prethodile odlukama viših sudskih instanci, pravna mišljenja za određene presude, itd.

11. Transparentnost upisanih predmeta

Glavna prednost za korisnike sudskih usluga došla je 2009. godine sa razvojem web usluge, koja je omogućila građanima i pravnoj zajednici uvid u informacije o predmetima upisanim u CMS. Uvođenjem ove usluge, sudsko osoblje

educirano je za izdavanje šifri za pristup predmetima zainteresiranim strankama. Ova usluga omogućava korisnicima ostvarivanje on-line pristupa jednom ili više predmeta na usmeni zahtjev u pisarnici suda, gdje se vrši provjera identiteta građana uvidom u lične isprave. Nakon provjere identiteta, službenik u pisarni suda stranci izdaje dokument koji sadrži broj sudskog predmeta (BSP) i jedinstveni pristupni kod (JPK). Pomoću odgovarajuće kombinacije korisnici mogu pristupiti informacijama o datom sudskom sporu, te kreirati korisnički web-račun. Kreiranje web-računa korisnicima omogućava pristup informacijama o većem broju sudskih predmeta jednostavnim unosom korisničkog imena i lozinke.

Ovaj komunikacijski kanal omogućava direktno dostavljanje ideja za dalji razvoj ovog web servisa i njegovog usčeljenja.

12. Odgovornost izvršilaca u sistemu

Informatizacija Bosansko-hercegovačkog sudstva i tužilaštva i uvođenje CMS-a, usmjereni su na promoviranje učinkovitosti i automatizaciju postojećih radnih postupaka u svrhu postizanja višeg nivoa kvalitativnih sudskih usluga. CMS se razvio u informacijski sistem kojeg koriste svi sudovi i tužilaštva širom zemlje. Na praktičnoj razini, CMS uveliko pomaže poboljšanju procedura rada u sudovima i tužilaštvima. CMS osigurava pohranu i dostupnost informacija i dokumenata, stvarajući time pretpostavku za odgovarajuće i brzo djelovanje u skladu sa dinamikom rada u ovom sistemu. Time se poboljšava efikasnost svih službenika suda i tužilaštava u odnosu na način rada prije uvođenja CMS-a. Centar za sudsku dokumentaciju jedan je od dobrih primjera IKT inicijative, koja promovira učinkovitost i djelotvornost u pravosuđu. Osnivanjem ovog centra ubrzan je pristup pravnim informacijama, čime je omogućena ujednačenija primjena zakona. Upotreba ovog sistema biće od posebne koristi u budućim nastojima

³³ Centar za sudsku dokumentaciju (CSD)

njima da se smanji broj neriješenih predmeta koji je akumuliran tokom godina. Ovim će se omogućiti praćenje zaostataka, utvrđivanje ukupnog broja neriješenih predmeta, kao i starosne strukture tih predmeta. U suštini, bez podrške IKT-a bilo bi gotovo nemoguće izmjeriti milione promjena koje dnevno nastaju u radu na sudskim predmetima i analizirati učinke provedenih politika usmjerenih na smanjenje broja zaostalih, odnosno neriješenih predmeta. Uspostavljen sistem redovno informira uposlenike u pravosuđu o događanjima u vezi sa konkretnim predmetima. Zahvaljujući istom, predsjednicima sudova svakodnevno su na raspolaganju rezultati rada sudija, a VSTV dobija redovne izvještaje o radu sudova. To omogućava bolju transparentnost i postavlja temelje za pozivanje na odgovornost onih zaposlenika koji ostvaruju slabije rezultate. Sistem strankama u postupku osigurava pravovremene informacije, čime direktno doprinosi povećanju transparentnosti. Web portal pravosuđa je jedan primjer inicijative koja je povećala transparentnost rada pravosudnih institucija za javnost u cjelini.

13. Kompjuterizacija pravosudnih sistema u zemljama Evrope

U Austriji³⁴ je počev od 1983. godine počelo se sa razvijanjem pravosudnog informacionog sistema namjenjenog prije svega okružnim sudovima. Tako je je 1988. godine isti obuhvatao 652 kompjutera i 250 terminala.

U okviru ovog informacionog sistema izgrađene su baze podataka: Elektronski zemljišni registar i Baza podataka o novčanim zahtevima kao i softverski paket JUTEXT namenjen boljem pisanju teksta u građanskoj i krivičnoj parnici. Baza podataka Elektronskih zemljišnih registara koja je planirana 1970. godine, a podaci koji su prikupljani i u okviru zemljišnjeg

registra i u okviru katastra 1981. godine su objedinjeni u bazu podataka koju koristi 200 okružnih sudova i još preko 1300 spoljnih korisnika. Obradu podataka vrši Savezni kompjuterski centar i 1988. godine baza je sadržala preko 2,6 miliona podataka.

U Švedskoj³⁵ počev od 1978. godine razvija se baza podataka o zemljištu i koristi je 32 suda. Vrhovni administrativni sud ima svoj informacioni sistem od 1979. godine i on omogućuje registraciju slučajeva, statističke izveštaje i pronalaženje informacija.

Švajcarski³⁶ sistem korisnicima pruža mogućnost korišćenja programa za obradu teksta, program za statistiku, grafiku i računanje, program za rukovanje i pretraživanje fajlova i program za slanje i primanje elektronske pošte. Sistem čini kompjuterska mreža u kojoj funkcioniše 50 PC kompjutera i 20 terminala. Pravnicima u pravosuđu dostupne su i baze podataka: LEXSTAT - baza podataka o strancima u Švajcarskoj, ABIM/SWISSBASE - baza podataka za parlamentarna pitanja i odnose među ministarstvima, PERIBU - baza podataka o osoblju savezne švajcarske vlade, SWISSLEX - pravna banka podataka sadrži pun tekst odluka saveznog suda, slučajeve pred kantonalnim sudovima i glavne pravne časopise. Švajcarsko savezno ministarstvo za pravosuđe razvilo je specijalizovanu aplikaciju CORES za rukovanje fajlovima i njihovo pretraživanje.

U Engleskoj³⁷ su kompjuterizovani pojedinačni sudovi od polovine 70-tih do polovine 80-tih godina, a nakon toga su izgrađivani širi i uži informacioni sistemi za pojedine vrste sudova ili pojedine sudske funkcije.

³⁵ Vidi: Pravna informatika, predavanja Pravni fakultet, Beograd, 29. marta 2002. godine

³⁶ Vidi: Pravna informatika, predavanja Pravni fakultet, Beograd, 29. marta 2002. godine

³⁷ Vidi: Pravna informatika, predavanja Pravni fakultet, Beograd, 29. marta 2002. godine

³⁴Vidi: Pravna informatika, predavanja Pravni fakultet, Beograd, 29. marta 2002. godine

U Francuskoj³⁸ razvoj kompjuterizacije pravnog sistema se sastoji iz dva dijela. Prvi deo obuhvata menadžment u sudovima i razvija ga Ministarstvo pravosuđa od 1975. godine. U okviru sistema za menadžment obuhvaćena je registracija slučajeva, praćenje faza sudskog postupka, izvođenje saslušanja, donošenje presuda, stupanje kazni na snagu, istraga, ekspertna mišljenja, izrada sudske statistike, štampanje materijala i sl. Drugi deo koji obuhvata dokumentacione poslove razvija Nacionalni centar za obradu pravnih podataka (CENIJ) od 1984. godine. U okviru pravosudnog informacionog sistema u Francuskoj u upotrebi je 1988. godine bilo 1000 PC kompjutera

Statistički pravosudni informacioni sistem u Nemačkoj³⁹ od 1984. do 1986. godine razvilo je Savezno ministarstvo pravosuđa u saradnji sa Univerzitetom u Bonu pod nazivom JUSTIS. Ovaj informacioni sistem sadrži podatke o raznim pravnim aktivnostima: strankama u sudskom sporu, saobraćajnim udesima, advokatima, personalnim podacima sudija i sl. Sistem obezbeđuje i prenošenje statističkih podataka u formi pogodnoj za obradu uz pomoć softverskog paketa SPSS. U Nemačkoj pored dva velika informaciona sistema funkcioniše i niz manjih informacionih sistema kao što su: informacioni sistem suda u Visbadenu od 1978. godine sa 50 terminala i funkcijama registracije novih slučajeva, ažuriranje starih slučajeva, kalendara, računanja, pisanje odluka, izračunavanje troškova suđenja, sudske statistike, informisanja o slučajevima, a od 1987. sistem funkcioniše i sa PC kompjuterima pod nazivom ARGUS; informacioni sistem javnog tužilaštva sa posebno razvijenim kan-

celarijskim sistemima GAST i ASTA; i dr. Baza podataka zemljišnog registra funkcioniše i u Nemačkoj u pokrajinama Vestfaliji i Bavarskoj. Udruženje profesionalnih poreskih konsultanata u Nemačkoj (DATEV) proizvelo je bazu podataka LEXINFORM o porezima koja sadrži 80.000 dokumenata (presuda, literature, uredbi) i 1988. godine je ova baza imala 5.000 korisnika. BGH-DAT - komercijalnu relaciju bazu podataka je razvila jedna izdavačka kuća u Nemačkoj i sadrži kao primer odluke saveznog suda u građanskim sporovima (2.000 odluka 1986.-1987).

U Italiji⁴⁰ egzistira veliki broj informacionih sistema u oblasti prava. Tri informaciona sistema su najznačajnija. Informacioni sistem Elektronskog dokumentacionog centra (C.E.D.) Vrhovnog apelacionog suda namenjen je obradi pravnih dokumenata: legislacije, sudskih odluka i precedenata, doktrine/bible-ografije i specijalizovanih pravnih podataka.

Ovaj informacioni sistem imao je 1986. godine 1.100 korisnika. Drugi pravni informacioni sistem u italijanskom pravosuđu namenjen je evidenciji krivičnih rekorda pojedinaca. Treći veći informacioni sistem Opšte uprave zatvora namenjen je registraciji populacije zatvorenika i obradi niza statističkih podataka a od značaja za zatvorsku administraciju. U Italiji egzistira pravni informacioni sistem ITALGUIRE FIND. Nastao je još 1970. godine i obrađivao je pun tekst odluka Kasacionog suda. Danas ovaj sistem pokriva legislativu, precedentno pravo, pravnu literaturu i neke predmetno obrađene oblasti kao što su radno pravo, ekologija, međunarodni ugovori i sl. Baza podataka ovog sistema sadrži sve propise donete posle 1861. godine (ujedinjenje Italije), sudske precedente odnosno sentence (maksime) odluke Ustavnog suda, Krivičnog i Građanskog odeljenja Vrhovnog suda,

³⁸ Vidi: Pravna informatika, predavanja Pravni fakultet, Beograd, 29.marta 2002. godine

³⁹ Vidi: Pravna informatika, predavanja Pravni fakultet, Beograd, 29.marta 2002. godine

⁴⁰ Vidi: Pravna informatika, predavanja Pravni fakultet, Beograd, 29.marta 2002. godine

Državnog saveta (najviši upravni sud), lokalnih sudova, vojnih sudova, poreskih i nekih drugih organa, pravne propise centralnog i regionalnog zakonodavstva, pravnu bibliografiju, posebne pravne informacije – kolektivne radne ugovore, lokalne propise i dr. Ovaj sistem aktom Predsednika republike (1981) postao je otvorenog tipa tako da je omogućeno korišćenje podataka kako domaćim tako i inostranim licima. Izgrađena je posebna mreža za prenos podataka sa 323 terminala u sudovima, tužilaštvima i drugim državnim organima centralne uprave, koji besplatno koriste usluge sistema; i 201 terminalom u regionalnim organima uprave, univerzitetima i institutima i ova grupa korisnika plaća naknadu za korišćenje.

Holandsko⁴¹ pravosuđe je počelo sa kompjuterizacijom još od 1974. godine. Prvo su kompjuteri korišteni za obradu teksta i 1986. ih je bilo 400 namenjenih toj svrsi. Uvođenjem kompjutera u sudove u smislu njihovog korišćenja za obradu teksta postigla se standardizacija presuda, smanjivanje duplih tekstova i povećanje kvaliteta tekstova. Informacioni sistem za okružna javna tužilaštva izgrađen je od 1977. do 1983. godine (IBIS). Informacioni sistem za okružna i regionalna javna tužilaštva (COMPAS) izgrađen je 1986. godine i obezbedio je rukovanje slučajevima, protok fajlova, administrativnu proceduru, nadgledanje i kontrolu, i dnevnu ažurnost. Od 1984. godine otpočela je kompjuterizacija računovodstvenih poslova sudova, a od 1985. godine otpočelo se sa kompjuterizacijom krivične i građanske procedure pred sudovima. Udruženje holandskih sudija iniciralo je izradu baze podataka za praćenje politike kažnjavanja, a Ministarstvo pravosuđa Holandije je 1986. g. eksperimentalno instaliralo softver na PC kompjuteru u okružnom sudu Zwolle

U Turskoj⁴² je 1981. godine počela izgradnja informacionog sistema u pravosuđu. Tursko ministarstvo pravosuđa razvija: ASBIS informacioni sistem o sudskim odlukama; SABIS registar prethodnih istraga i izvršenja presuda; MABIS bazu podataka odluka svih sudova; MEVBIS informacioni sistem o zakonodavstvu i literaturi.

Umjesto zaključka

Za velike promjene koje se i danas dešavaju u pravosudnim institucijama (sudstvu i tužilaštvu) te pravobranilaštvu Bosne i Hercegovine na svim nivoima vlasti najbitnije je da su odgovorni predsjednici sudova odnosno glavni tužioci, te pravobranioци jer oni jesu glavni akteri za ostvarivanje dobrih rezultata u procesu upravljanja promjenama. Kapaciteti koje pravosudne institucije posjeduju kao i efikasnost opstojnosti odnosno provedba procesa promjena zasigurno je ključ za uspjeh u budućnosti. Glavni nosioci u pravosudnim institucijama moraju biti ti koji planiraju promjene. Za glavne nosioce promjena je važno da imaju takav pristup pomoću kojeg će osigurati odgovarajuću komunikaciju, konsultacije i učestvovanje zaposlenih čime nosioci promjena u domenu upravljanja istima svojim kolegama sudijama, tužiocima, pravobranioциma, saradnicima i pomoćnom osoblju pokazuje da su poštovani, cijenjeni i da u njih ima puno povjerenje. Oni moraju osigurati da osoblje u pravosudnim institucijama osoblje bude svjesno da mora doći do promjena; te da shvati da imaju mogućnost i sposobnost da utiču na promjene, i da se mnoge promjene mogu desiti sa malo napora i minimalnim resursima. Kada je promjena nositelju stavljena do znanja, važno je da se isti ponaša kao prijenosnik za povratne informacije od strane onih na koje promjena utiče. Buduće aktivnosti moraju odgovoriti na potrebe građana BiH, pos-

⁴¹ Vidi: Pravna informatika, predavanja Pravni fakultet, Beograd, 29.marta 2002. godine

⁴² Vidi: Pravna informatika, predavanja Pravni fakultet, Beograd, 29.marta 2002. godine

lovne zajednice i pravnika glede pristupa informacijama, omogućavajući im ostvarivanje njihovih prava i obavljanje njihovih dužnosti. Naravno uz sve to potrebno je proširiti funkcionalnosti pravosudnog informacijskog sistema kako bi se osigurala sigurnija razmjena podataka između pravosudnih elektronskih evidencija i elektronskih registara u drugim državnim institucijama, posebno u agencijama za provođenje zakona. To se može postići kroz daljnji razvoj novih modula informacijskog sistema kao i kroz uspostavu dvosmjerne elektronske komunikacije između pravosudnih tijela i korisnika njihovih usluga. Buduće aktivnosti će također uključivati podršku pravosudnim institucijama u osiguranju tehničkih uslova za učinkovitija suđenja, uključujući i opremanje sudnica s audio i video opremom, koja će omogućiti provedbu zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, uvođenje video konferencije za sudske rasprave i opremanje tužilaca dodatnom audio i video opremom. Uvođenje u sistem elektronskog potpisa u informacijski sistem Bosansko-hercegovačkih pravosudnih organa nesporno je jedna od najznačajnijih promjena planiranih u budućnosti obzirom da će potpis ubrzati određene postupke u poslovanju ovih tijela olakšavajući dostavu podnesaka sudu u elektronskom obliku. I napokon uspostava informacijskog sistema za upravljanje ljudskim resursima u pravosudnim institucijama jeste spona koja povezuje sve uz jedan snažan informacijski sistem.

LITERATURA

1. Buble, M.: "Metodika projektiranja organizacije", Ekonomski fakultet Split, Split, 1995.
2. Buble, M. (urednik): "Strategijski management", Ekonomski fakultet Split, Split, 1997.
3. Cash, J. I.; Konsynski, B.R.: "IS Redraws Competitive Boundaries", Harvard Business Review, March- April, 1985., str. 134-141.
4. Cash, J. I.; McFarlan, F. W.; McKenney, J. L.: "Corporate Information Systems Management", Irwin, Homewood (IL), 1997.
5. Cedeno, (1996): Internet i njegovi alati. eograd: Mikroknjiga
6. Galetić, L.; Tipurić, D.: "Konkurentnost velikih hrvatskih poduzeća s obzirom na učestalost organizacijskih promjena", Zbornik savjetovanja "Redizajniranje velikih hrvatskih poduzeća u funkciji gospodarskog razvoja", str. 119-134., Ekonomski fakultet Split, Split, 1998.
7. Grubišić, D.: "Fleksibilnost i konkurentnost malih poduzeća", (Doktorska disertacija), Ekonomski fakultet Split, Split, 1998.
8. Krstajić, (2003): Operativni sistemi. Podgorica: Elektrotehnički fakultet
9. Kotter, J. P.: "Leading Change", Harvard Business School Press, Boston (MA), 1996
10. Mihajlović D., Metodologija naučnih istraživanja, Beograd, 1999
11. Kotter, J. P.: "Leading Change", Harvard Business School Press, Boston (MA), 1996.
12. Oslić I., Upravljanje promjenama (Tranzicijom), HGK, ISO FORUM CROAICUM, Zagreb, 2008.
13. Porter, M. E.; Milla, V. E.: "How Information Gives You Competitive Advantage", Harvard Business Review, reprint 85415, Harvard Business School Press, Boston, 1985.
14. Robbins, S.: "Bitni elementi organizacijskog ponašanja", Mate, Zagreb, 1997.
15. Sotirović, V. I Adamović Ž. (2002): Metodologija naučno-istraživačkog rada. renjanin: ehnički fakultet Mihajlo Pupin
16. Sotirović. V., Egić. B., Tasić I., Metodologija naučnih istraživanja, Internacionalni univerzitet u ovom Pazaru, ovi Pazar, 2008.
17. Sotirović. V., Egić. B., Pravna informatika, Novi Sad, 2008.
18. Vaskevitch, D.: "Klijent-server strategije", Znak, Zagreb, 1995.
19. Zelenika, R.: "Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela", Ekonomski fakultet Rijeka, Rijeka, 1998.

Jovan Stojanović*
Pravni fakultet
Evropski univerzitet Brčko distrikt
Brčko, BiH

ZALOŽNO PRAVO SUI GENERIS GRAĐANSKOG PRAVA

Sažetak

U ovom radu se pokušava dati odgovor kako pojačati izvijesnost naplate nekog potraživanja, koje ne gubi od svoje aktuelnosti. Osim toga, bitno je naglasiti, da društvene norme ipak nisu sve jednake, već postoje različite norme i to sljedeće vrste: običajne norme, norme morala, konvencionalne norme i pravne norme.

Dakle za ovu temu su najvažnije norme o onome što bi trebalo da bude, a to su pravne norme, pod kojima podrazumijevamo-pravila ljudskog ponašanja prinudnog karaktera, na koja se nadovezuju sankcije predviđene i primjenjivane od za to posebnih Državnih organa.

Nadalje bitno je konstatovati da poslovna praksa sve intenzivnije vodi iznalaženju novih i prilagođavanju postojećih načina obezbjeđenja.

Ključne riječi: dužnik, povjerilac, zaloga kao cjelina, pravo, građansko pravo

Conclusion

When it comes to improving the lien, not only in Bosnia and Herzegovina but also in the former Yugoslav republics, positive changes are evident. When it comes to Bosnia and Herzegovina, the legislator has introduced the Office of the Pledge Register as a novelty in our legal system which began in 2004 under the name of the USAID project for secure funding - a project pledge registry.

Better use of the creditworthiness of the movable property is important, but it is not the only step on the way. The legal system is a complex system that operates successfully and exclusively as a harmonious whole. If we want a more rational behavior of subjects in legal transactions, it is necessary to have a successful continuation of the process of privatization and denationalization, harmonization of regulations on the pledge of immovable property with the respective comparative legal experience. Changing the Law on Enforcement and Bankruptcy Act are just some of the goals that lie ahead. The success of the reform efforts in the field of pledges on movable property depends on their realization

* Doktor pravnih nauka

U V O D

Pravo kao društvena tvorevina sastoji se iz niza društvenih normi, to jest iz niza pravila ponašanja koje određuje ono što bi trebalo da bude, dok prirodni zakoni kon-ventiraju ono što jeste, što se u prirodi stva-rno događa.

Za prirodne zakone se slobodno može reći da su oni apsolutni i neimenovani, jer ne zavise od volje i svijesti ljudi, dok su društvene norme relativnog, uslovnog karaktera i mogu ali ne moraju pozitivno uticati na svijest i volju ljudi u određenom pravcu ponašanja. Objašnjenja radi „umrijeti se mora, ali se ukrasti može“, iako je to protivno postojećoj društvenoj normi.

Bitno je napomenuti da društvene norme ipak nisu sve jednake, već postoje različite norme i to sljedeće vrste: običajne norme, norme morala, konvencionalne norme i pravne norme.

Obzirom da su za nas najvažnije norme o onome što bi trebalo da bude, a to su pravne norme, pod kojima podrazumijevamo – pravila ljudskog ponašanja prinudnog karaktera, na koja se nadovezuju sankcije predviđene i primjenjivane od za to posebnih Državnih organa, na primjer ko oduzme drugom tuđu pokretnu stvar u namjeri da njenim prisvajanjem pribavi sebi ili drugome protivpravnu imovinsku korist – kaznit će se zatvorom najmanje tri mjeseca i ili zatvorom do pet godina.

Dakle, iz ove pravne norme proizilazi obavezna naredba da se tuđa pokretna stvar ne smije drugom protupravno oduzeti radi pribavljanja neke imovinske koristi, jer će u protivnom slučaju učinioca tog djela stići kazna, sankcija u vidu zatvora.

Za samo postojanje pravnih normi osnovna pretpostavka je egzistencija Države i državne vlasti koja raspolaže najefikasnijim prinudnim mjerama za pravilnu primjenu tih normi, onda shodno tome proizilazi: prvo – da su Država i pravo u najtješnjoj povezanosti koja omogućuje njihovo međusobno postojanje, i drugo –

pošto je Država klasnog karaktera (bić u rukama vladajuće klase) i pravo mora da ima taj klasni karakter.

Govoreći o predmetu založnog prava kao grani građanskog prava, vrlo bitno je analizirati pitanje kako pojačati izvjesnost naplate nekog potraživanja koje ne gubi od svoje aktuelnosti. Sa sigurnošću se može konstatovati da poslovna praksa sve intenzivnije radi u iznalaženju novih i prilagođavanju postojećih načina obezbjeđenja. Iz ovoga proizilazi da sva sredstva potraživanja se, po pravilu, dijele na stvarna i lična, a u okviru stvarnopravnih sredstava se obično razlikuju ona koja za svoj objekat imaju pokretnu stvar, od onih gdje se objekat obezbjeđenja postiže pomoću nepokretnosti⁴³. Takođe je bitno naglasiti da obezbjeđenje nastaje kao rezultat ugovora ili na osnovu zakona⁴⁴.

Predmet našeg interesovanja u ovom radu uglavnom ćemo ograničiti na pokretne stvari i to na objekte ugovornih sredstava obezbjeđenja, prevashodno zaloge. Dakle, ovdje je najbitnije sa aspekta dužnika da on želi i može da založi, a sa aspekta povjerioca da su kao takve stvari za njega prihvatljive.

Posmatrajući uporedno pravo uočljivo je da se iz dana u dan i te kako širi krug dobara podobnih za zasnivanje založnih prava.⁴⁵

Evidentno je da ni naš zakonodavac nije ostao imun na takve tendencije. Zakon o založnom pravu na pokretnim stvarima u Registar usvojen u Bosni i

⁴³ Vidjeti: M. Wolf, *Sachemrecht*, Munchen 1996, str. 270 i str. 337; H. Koziol, R. Welsch, *Grund riss des u Burger-lichen Rechts, Sachen recht, Familienrecht, Erbrecht*, Band II, Wien 1985, str. 108-110; Ph. Simler, Ph. Dele-becque, *Droit civil, Les suretes La publicite fonciere*, 3 edition, Paris 2000, str. 17-19.

⁴⁴ Vidjeti: R. Goode, *Commercial Law*, Second edition, London 1995, str. 636.

⁴⁵ Vidjeti: Poljski Zakon o registrovanoj zalozi i registru zaloga iz 1996 godine (čl. 7); Češki Građanski zakonik, izmijenjen 2002 godine (čl. 153); Makedonski Zakon o ugovornom zalogu iz 2003. godine (čl. 4); Zakon o registrovanim zalozima na pokretnim stvarima i članskim ud-jelima (čl. 4) „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 16/2000 i 52/2001; Zakon o zalozi kao sredstvu obezbjeđenja potraživanja (čl. 3) „Službeni list Republike Crne gore“ br. 38/2002.

Hercegovini donosi čitav niz novina u ovu oblast.

O STVARIMA PODOBNIM ZA ZALAGANJE

Osnovne odredbe: pojam i predmet stvari podobnim za zalaganje.

Pravo zaloge (založno pravo) u suštini je stvarno pravo na tuđoj stvari na osnovu koga (založni) povjerilac može, u slučaju kada dužnik ne ispuni obavezu, da na-plati svoje potraživanje iz vrijednosti založene stvari prije ostalih povjerilaca, bez obzira na to kod koga se stvar nalazi. Zapravo, ovdje se radi o pravnom odnosu između dužnika i povjerioca. Založno pravo se ne može konstituisati samo po sebi jer mu uvijek mora predhoditi neki obligacioni odnos.

Dakle, to je obezbjeđenje jednog obligacionog⁴⁶ prava stvarnim pravom. Ugovorom o zalozi obavezuje se dužnik ili neko treće lice (zalogodavac) prema povjeriocu da mu preda neku pokretnu stvar na kojoj postoji pravo svojine da bi se prije ostalih povjerioca mogao naplatiti iz njene vrijednosti, a istovremeno se povjerilac obavezuje da primljenu stvar čuva i po prestanku svog potraživanja vrati neostetećenu zalogodavcu.⁴⁷

Posmatrajući založno pravo sa aspekta zakona o obligacionim odnosima može se zaključiti da ono široko postavlja krug mogućih objekata zaloge. To su sve one pokretne stvari na kojima postoji pravo svojine. Odredbe ovog značaja zahtijeva i odgovarajuću teorijsku razradu. Stvar kao objekat subjektivnog prava je materijalni dio prirode koji se nalazi u ljudskoj vlasti, odnosno takav dio prirode koji je

pojedinačno određen, služi ljudima a nije čovjek.⁴⁸

Založiti se mogu samo stvari u prometu, in commercio⁴⁹. Ipak je neophodno naglasiti da pravni poredak može stvari koje po svojim faktičkim osobinama to i jesu, staviti izvan prometa, proglasiti ih za res extra commercium, što je vrlo čest slučaj npr. kod sredstava za rad Državnih organa⁵⁰. Osim toga neke su stvari opet takve da su po samoj prirodi podobne samo za opšte korištenje i prisvajanje kao što su dobra u opštoj upotrebi i prirodna bogatstva

Dakle, ona ne mogu biti objekat založnog prava, ovdje se otvara jedna dilema, da li koncesija kao pravo korištenja ovih dobara ustupljeno koncesionaru na određeno vrijeme može biti predmet zalaganja⁵¹. Kad govorimo o mineralima i sirovinama kao i pravima na njihovu eksploataciju onda sa sigurnošću možemo konstatovati da oni mogu biti predmet zaloge ako to nije u suprotnosti sa zakonom⁵². Samo se pokretne stvari zalažu i to isključivo one koje je moguće premiještati sa mjesta na mjesto ali pod uslovom da se ne naruši njihova sredina. Bitno je naglasiti da to ipak Zakon o obligacionim odnosima to ne naglašava, osim toga predmet zaloge može biti samo individualno određena stvar. Zalog nastaje isključivo predajom pokretne stvari zalogoprincipu ili nekom

⁴⁸ Npr. nepokretnosti nemogu biti opterećene ručnom zalagom, ili pokretne stvari stvarnim službenostima. N. Gavella, Stvarno pravo, str. 51.

⁴⁹ Vidjeti: Živojin Perić, stvarno pravo, Specijalni dio građanskog prava, štampano kao rukopis po predavanjima Ž Perića, Beograd, 1937, str. 192, kao i M. Orlić, Komentar Zakona o obligacionim odnosima.

⁵⁰ Pokretne i nepokretne stvari koje služe za obavljanje djelatnosti suda, tužilaštva, upravnih organa, te vojnih organa i bezbjednosti. Leksikon građanskog prava, odrednice Sredstava državnih organa, Beograd, 1996. str. 678.

⁵¹ U zakonu o koncesijama („Sl. glasnik RS“ br. 55/2003) se kaže da koncesionar može dobijenu koncesiju prenijeti drugom licu, uz saglasnost koncedenta na način i pod uslovima predviđenim ugovorom o koncesiji (čl. 30). Na osnovu toga bi se dalo zaključiti da koncesionar pod istim uslovima može založiti ustupljeno pravo korištenja.

⁵² Crnogorski Zakon o zalozi kao sredstvu obezbjeđenja potraživanja (čl. st. 2).

⁴⁶ Zakon o obligacionim odnosima (čl. 966). Potraživanja i druga prava se takođe mogu založiti (čl. 989. i čl. 995. ZOO). Odredbe o davanju o zalogu stvari primjenjuju se i na zaloge potraživanja i drugih prava, ukoliko za njih nije propisano šta drugo (čl. 996. ZOO).

⁴⁷ To nipošto ne znači da objekat stvarnih prava nebi mogla biti stvar koja pripada nekom rodu, nego znači da ta stvar mora biti određena toliko da se može razlikovati od stvari istog roda.

trećem licu, a samo stvar koja je adekvatno određena može biti objekat predaje.

Dakle, predaja uslovljava individualizaciju.

Takođe je vrijedno naglasiti da je po pravilu predmet zaloge nepotrošna stvar. Osim toga zalagoprimac nema pravo da upotrebljava založenu stvar niti da je eventualno da drugome na upotrebu.⁵³

Nesporno je da ugovorne strane mogu predvidjeti da založena stvar pređe u vlasništvo zalagoprimca, te da je on može potrošiti tzv. *pignus i regulare*.⁵⁴ Gledajući sa aspekta definicije pravnog posla neophodno je naglasiti da pravni posao ovakve sadržine teško možemo zasnivati zalogom, pa čak i ako u pojedinačnom slučaju nema uzroka ništavosti.⁵⁵

Kada govorimo o zalanju novca neophodno je naglasiti da tada postoji i regularno založno pravo i to u obliku kaucije. Novac može biti predmet zaloge i to tako da se određena suma novca posebno izdvoji.⁵⁶

Vrlo bitno je naglasiti da objekat zaloge može biti zamjenjiva stvar. Primjera radi ukoliko se pokaže da založena stvar ima neki materijalni ili pravni nedostatak, te ne predstavlja dovoljno obezbjeđenje naplate potraživanja, tada založni povjerilac ima pravo zahtijevati od zalagodavca drugu odgovarajuću zalogu.⁵⁷

⁵³ Pravilo je dispozitivnog karaktera, te zalagoprimac i zalagodavac mogu ugovoriti i suprotno (antihreza). „Dužitelj se nije vlastan služiti založenom stvari, ako mu to nije naročito dopušteno, osim ako su založene kakve stvari za koje se takvo služenje i onako razumije, dok izričito zabranjeno nije“. Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru član 177.

⁵⁴ O mogućnosti zasnivanja „irregularen Pfandrecht“ u Njemačkom pravu. Vidjeti: F. Baur, J. Baur, R. Sturmer, *Sachenrecht*, 17. neubea rbeitete Auflage, Munchen 1999, str. 673.

⁵⁵ A. Gams, *Osnovi stvarnog prava*, Treće prerađeno i do-punjeno izdanje, Beograd 1961, str. 155.

⁵⁶ O. Stanković, M. Orlić, *Stvarno pravo*, str. 248.

⁵⁷ Vidjeti: čl. 979. ZOO. Takođe u situaciji kada se založena stvar kvari ili gubi vrijednost, te postoji opasnost da postane nedovoljna za obezbjeđenje potraživanja, sud tada može odbiti zahtjev za prodaju od strane zalagoprimca, ako zalagodavac ponudi da zalagoprimcu preda umjesto založene stvari neku drugu stvar iste vrijednosti, čije čuvanje ne zahtijeva veći trud i brigu od čuvanja prvobitno založene stvari (čl. 982. ZOO). U ekonomskom smislu ovdje je svakako riječ o istom odnosu,

U svakom slučaju opterećeno dobro mora imati imovinsku vrijednost. Takođe je kod zaloge neophodna⁵⁸ tržišna procjenjivost. Stvari koje za zalagodavca imaju isključivo *praetium effectio*⁵⁹ ne mogu se založiti. Polazeći od principa autonomije volje i prihvatili se ova opcija, onda bi takva zaloga bila samo sredstvo pritiska na dužnika da ispoštuje svoje ugovorene obaveze.⁶⁰

Bitno je naglasiti i to da neki autori smatraju da bi ovom poslu nedostajala ka- uza.⁶¹ Pomalo smatramo da zalog obvezivanja kod ugovora o zalozi nije prinudno namirenje nego kao takvo ono je samo supsidijarna mogućnost te sa jedne strane pruža povjeriocu osjećaj sigurnosti, a s druge strane je svojevrsan pritisak na dužnika i to da dobrovoljno izvrši obavezu, pod prijetnjom prinudnog izvršenja.⁶²

Već ranije smo napomenuli da predmet zaloge mogu biti samo stvari podobne za unovčenje, međutim u našem pravu postoje one stvari koje su izuzete čak i od prinudnog izvršenja a to sve u cilju zaštite minimuma egzistencije dužnika. Ovdje se rađa jedna dilema vezano za samo izvršenje, ta dilema je da li i kod sredstava obezbjeđenja dobrovoljnog

pravno posmatrano moglo bi se govoriti o novom ugovoru o zalozi.

⁵⁸ Međutim, ako založena stvar ima berzansku ili tržišnu cijenu dolazi do primjene posebnih pravila u pogledu prinudnog izvršenja. Povjerilac čije potraživanje nije namireno po dospelosti, može zahtijevati od suda da se stvar proda, ali ne na javnoj prodaji kao kod ostalih stvari, već po berzanskoj ili tržišnoj cijeni, a ako je potraživanje nastalo iz ugovora u privredi, povjerilac može založenu stvar predati po ovoj cijeni bez obraćanja sudu, po isteku osam dana od upozorenja učinjenog dužniku odnosno zalagodavcu (čl. 980 str. 1 i čl. 981. str. 3. ZOO). Vidjeti: S. Perović, D. Stojanović, *Komentar Zakona o obligacionim odnosima*, knjiga II, 1980. str. 958-961.

⁵⁹ Vidjeti: L.J. Đurović, *Ugovor o ručnoj zalozi*, *Pravni život* br. 9-10/1993, str. 1127.

⁶⁰ O odnosu dva principa na kojima počiva cjelokupno građansko pravo, autonomije volje, s jedne i načela savjestnosti i poštenja, s druge strane. Vidjeti: D. Stojanović, O. Antić, *Uvod u građansko pravo*, Beograd 2001, str. 284.

⁶¹ D. Medić, *Založno pravo*, Banja, Luka, 2002, str. 70.

⁶² U prilog mogućeg ugovornog zalaganja stvari izuzetih od prinudnog izvršenja. Vidjeti: Vrhovni sud Hrvatske, Rev. 125/85 od 6.2.1985, B. Starović, *Komentar zakona o izvršnom postupku* (zakonodavstvo, teorija, praksa) Novi sad 1991, str. 628.

karaktera dozvoliti pozivanje na pravila o izuzimanju od izvršenja? Ovdje uglavnom preovladava mišljenje da je neophodno voditi računa o osnovama solidarnosti i uzajamnog poštovanja, bez kojih naravno nema života u zajednici. Primjera radi, ukoliko su individualnom licu neophodna pomagala za obavljanje njegovih životnih funkcija ta ista pomagala ni u kom slučaju nebi smjela biti predmet unovčenja.

I ako je sve usmjereno da se stvori što sigurnija garancija da dužnik ispoštuje svoje ugovorne obaveze, preovladava mišljenje da se negdje ipak mora povući granica, jer bi se u jednom trenutku moglo doći čak i do te mjere, zašto ne prihvatiti kao zalag ljudsko srce, bubreg ili drugi organ? Dakle, bila bi to prilično sigurna garancija da će dužnik ispoštovati svoju ugovorenu obavezu.⁶³

Sam sistem zaloge ustanovljen je Zakonom o obligacionim odnosima, s jedne strane to se može i gledati kao rezultat istinske i naučne spoznaje, s druge strane to je preširoko rasprostranjeno mišljenje a koje ne odgovara u potpunosti savremenim tržišnim kretanjima.

Posmatrajući sa aspekta poslovne prakse preovladava mišljenje da istoj nije više dovoljna samo klasična zaloga (*pignus*).⁶⁴ Mišljenja smo da je obaveza predaje stvari povjeriocu kao jedini način nastanka založnog prava, postala tačka spoticanja. Evidentno je da dužnik koji pruži takvo obezbjeđenje ostaje bez osnovnih sredstava, neophodnih za nastanak svojih privrednih aktivnosti. Ni povjerilac nije baš zadovoljan takvom vrstom predaje, upravo iz razloga što se dodatno opterećuje adekvatnim skladištenjem i čuvanjem predmeta zaloge. Osim toga povećavaju se troškovi zajma iz razloga što se opterećeno dobro premiješta iz prostorija dužnika u

prostorije povjerioca. Nadalje, opšte nepovjerenje i te kako smanjuje ponudu povoljnih kredita na tržištu, a samim tim i kamatna stopa biva uvećana izvan razumnih okvira.⁶⁵

Pojavom Zakona o založnom pravu na pokretnim stvarima upisan u Registar donose se značajne promjene, a najznačajnija promjena je ta što predmet založnog prava može biti individualno određena stvar kojom zalagodavac može slobodno raspolagati.⁶⁶

Nesporno je da je najstariji a i najsigurniji način obezbjeđenja predaja opterećenog dobra zalogoprimecu. Publicitet koji predaja omogućava vrlo je pouzdan, ali paralelno ima i svoje negativne strane.

Opterećeno dobro u rukama povjerioca nije produktivno.⁶⁷ Troškovi čuvanja založene stvari sa pažnjom dobrog domaćina, odnosno dobrog privrednika nisu ni slučajno zanemarljivi. Takođe što se tiče banaka, kao najčešćih povjerilaca treba naglasiti da one ni slučajno u državinu ne žele mašine, plodove niti druge stvari koje pripadaju klijentima. Ovo upravo iz razloga što briga o takvim dobrima ne ulazi u okvire njihove djelatnosti.⁶⁸

Sa sigurnošću možemo konstatovati da ono što je najbitnije kod zaloge, to je da ona založnom povjeriocu pribavi pravo prvenstvene naplate, a taj cilj se može postići kako predajom, tako isto i bez predaje povjeriocu. Kada govorimo o Registru zaloge, sasvim je jasno da založno pravo nastaje upisom u Registar zaloga, a taj Registar je po svojoj prirodi javan, jedinstvena elektronska baza podataka, samom tom situacijom publicitet je svakako ostvaren.

⁶³ Uporediti: E. Waren, Making Policy With Imperfect Information: the Art. deret Full Priority Debates, 82 Comell L. Rev. 1997, str. 1386.

⁶⁴ Klasično poimanje zaloge je jasno izraženo u čl. 173. Opšteg imovinskog zakonika za Crnu goru „ali kad bi se uglavilo da će pokretna zaloga ostati pri samome dužniku, pogodba nebi vrijedila: tj. prosti bi dug ostao tvrd, ali to nebi nikako bio dug pod zalogu.“

⁶⁵ Kamatna stopa je uvijek manja kod obezbijedenih kredita. Ulrich Drobniig, Secured Credit in International Insolvency Proceedings, 33 Texas Int Law Journal, 1998, str. 54.

⁶⁶ Vidjeti: čl. 9. str. 1. ZOZP. Odredbe ovog zakona primjenjuju se i na zalogu prava intelektualne svojine, stim da se zaloga na tim pravima upisuje u Registar zavoda nadležnom za intelektualnu svojinu.

⁶⁷ U. Drobding, Secured Credit in International Insolvency Proceedings, str. 54.

⁶⁸ E. P. Elinger – E. Lomnicka and R. Hooley, Modern Banking Law, Third edition, New york 2002, str. 272.

Neozbiljno bi bilo ne neglasiti, da ni ovaj način obznanjivanja založnog prava nije bez nedostataka. Ovdje se sada pojavljuju novi troškovi, kao što su troškovi upisa i izmjene podataka u Registru.⁶⁹ Gledajući sa aspekta sigurnosti dužnika u pogledu ograničenja mogućnosti dužnika raspolaže zalogom je daleko manja. Ovdje nastaje jedna nova situacija gdje zahtjevi za odgovarajućom zaštitom savjesnih trećih lica izbijaju u prvi plan. Takođe imamo situaciju da se posredna korist ogleda u jačanju spremnosti dužnika da dobrovoljno izvrši preuzetu obavezu. Dakle, dužnik će u takvoj situaciji sa daleko više volje i elana pristupiti vraćanju kredita, pogotovo ako može računati na brzo i efikasno prisudno namirenje.

Posmatrajući doslednu primjenu načela oficijelnosti koja je prihvaćena u Zakonu o obligacionim odnosima, kao sredstvo zaštite jednakosti ugovornih strana, „izrodila“ se u svoju suprotnost. Gledajući dugogodišnje trajanje kako parničnog, tako i izvršnog postupka, te pritajena nada zalagodavca da do unovčenja ipak neće doći, sigurno nisu dobar podsticaj za njegovo kako racionalno tako i domaćinsko poslovanje. S druge strane, adekvatan sistem obezbjeđenja posmatran u širem kontekstu podstiče ekonomski razvoj, samim tim podsticanjem analogno i društvo kao cjelina napreduje.

ZALOGA GENERIČNO ODREĐENIH STVARI

Već smo naprijed napomenuli šta objekat zalaganja mora imati (vrijednosti i za povjerioca i za dužnika, vrijednosti za treća lica i to iz razloga da u slučaju potrebe može biti unovčen). Tek kada se napustio princip obaveze predaje opterećenog dobra zalagoprimcu, omogućeno je zalaganje stvari određenih po rodu. Kada generične stvari počinju da dobijaju na zna-

čenju i to kao realna podloga za odobrenje kredita, znači, da se od tada mogu zalagati i pokretne stvari određene po vrsti⁷⁰, ako je ugovorom o zalozi određena količina ili broj i način na koji se mogu razlikovati od drugih stvari iste vrste. I kod zaloga generično određenih stvari na-čelo specijalnosti je očuvano⁷¹ (povjerilac ima pravo prvenstvenog namirenja).

Takođe predmet založnog prava može biti i zbir pokretnih stvari kao što su roba u određenom skladištu, ili prodavnici, inventar koji služi za obavljanje privredne djelatnosti i sve drugo u skladu sa ugovorom o zalozi. Postoje mišljenja da je zalaganje zbira stvari bilo moguće prema ZOO, ali je to bilo moguće samo uz odgovarajuću predaju.⁷²

Zaloga buduće stvari

Opštepoznato je da načelo određenosti opterećenog dobra je jedno od osnovnih principa u založnom pravu.⁷³ Međutim, takođe je individualizacija predmeta obezbjeđenja u smislu preciznosti čisto ne praktična, tako da je načelo preciznosti odnosno specijalnosti u mnogim sistemima skoro neprimjenjivo a u nekim je gotovo pa potpuno napušteno.⁷⁴

⁷⁰ Član 9. stav 2. ZOZP.

⁷¹ O ograničenoj primjeni načela specijalnosti kod bezdržavinske zaloge. Sinifis, K., *Das besitzlose Pfandrecht*, strana 112.

⁷² Vidjeti: D. Stojanović, *Stvarno pravo*, str. 210. „isto tako predmetom ručnog zaloga može biti i neka skupna stvar (*universitatis rerum*), uzeta kao jedna cjelina, kao što je određeno stado stoke, određena biblioteka i slično“. M. Vizner, *Komentar Zakona o osnovnim vlasničkopravnim odnosima*, Zagreb 1980, str. 381.

⁷³ Optepoznato je da kao zaloge služe pojedinačni predmeti, nije dopuštena generalna zaloga na ukupnoj pokretnoj imovini dužnika, niti založno pravo na zbiru stvari. Baur, F. – Baur. – Šturner, R. *Sachenvecht*, Strong, 673. O zabrani generalnog zalaganja u Francuskom pravu Simler, Ph. – Delebeque, Ph., *Droid civil*, Les, *Suretes La publicite fonciere*, strana 312.

⁷⁴ Wood, Ph., *Comparative Law of Security and guarantees*, strana 6., „Englesko pravo ne poznaje načelo specijalnosti kao Njemačko pravo, tako da se opterećeno dobro može definisati prilično visoko“. Gode, R., *Secured Credit and insolvents under English Law*, Rabels, 1980., strana 686.

⁶⁹ Moglo bi se reći da je nivo ovih troškova prilično nizak, u odnosu na koristi koji se time postižu. G. McCormack. *A Priority of Secured Credit: an Anglo – American Perspective*, str. 403.

Vrlo često se dešava da zalog neke stvari obuhvata njene dijelove i pripatke.⁷⁵ U ovom slučaju bi važno pravilo *accessorium sequitur principalis*. Ali, može desiti i to da je odnos pripadaka i glavne stvari ustanovljen kasnije po nastanku založnog prava. Prihvatiti ovu vezu kao da je ona nastala u momentu konstituisanja garancije, nebi bilo korektno. Bila bi to neodrživa fikcija.

Smatramo da bi bilo pogrešno pretpostavljati da je zalagodavac od samog početka htio da založi sve kasnije pripatke.

Nesporo je da se ovom pitanju može pristupiti na drugi način. Ako bi usvojili definiciju po kojoj pripadak obuhvata nepotpuno inkorporisane dijelove koji se mogu odvojiti bez oštećenja, kao i one koji su fizički samostalne, ali funkcionalno povezani sa glavnom stvari i potom, tako pojmovno određene pripatka staviti u kontekst registrovane zaloge, onda nam ukazuje na to da izrečena izjava volje nije neophodna, novi pripadak potpada pod isti pravni režim samim dovođenjem u funkcionalnu vezu sa glavnom stvari.

Ugradnja novog akumulatora umjesto starog povlači primjenu pravila o realnoj subrogaciji (subrogatu *sapit naturam subrogati*). Čini se da je posebna izjava volje sasvim dovoljna. Naravno da bi dužnik prije prinudnog namirenja mogao odvojiti učinjena poboljšanja (osim ako u ugovoru nije isključena ova mogućnost).⁷⁶

Ukoliko bi se raskinula funkcionalna veza sa glavnom stvari prestalo bi i založno pravo. Kod klasične zaloge, opterećeno dobro je u rukama povjerioca. Povjerilac ima pravo da ubire plodove sa založene stvari, ali ima i obavezu da njenu vrijednost uračuna u otplatu duga.⁷⁷

⁷⁵ Profesor Baur smatra da, za razliku od hipoteke, zalog pokretne stvari ne obuhvata i njene pripatke. Baur, F. – Baur, J. – Stürner, R. *Sochen – Recht*, strana 676.

⁷⁶ Zalagodavac će nekad zalog male vrijednosti ili nekih specifičnih osobina pripatka, biti potpuno nezainteresovan za njegovo odvajanje, osobito ako su prateći troškovi, veći od moguće koristi.

⁷⁷ Član 178. OIZ.

Kod registrovane zaloge, dužnik ostaje u posjedu stvari. Takođe je situacija potpuno drugačija kada predmet založene stvari daje plodove. U toj situaciji je takođe zalagodavac ovlašten da ubire plodove, mada se ugovorom može predvidjeti i drugačije.⁷⁸ Ovo se misli na plodove do trenutka odvajanja, ali se može ugovoriti i posebno založno pravo na plodovima.

Savremeno založno pravo zasnivano na bezdržavinskoj zalozi po pravilu, dopušta dužniku da raspolaze predmetom zaloge. Pravo obezbjeđenja se sve više i više razvijalo, tako da je predmet zaloge mogla biti samo stvar koja postoji u trenutku zaključenja ugovora.⁷⁹ Međutim, napuštanje koncepcije realnih ugovora u ZOO otklonjene su smetnje da ugovor o zalogu bude zaključen u pogledu buduće stvari, stim da založno pravo kao pravo *erga omnes* nastaje tek kada stvar bude predmeta povjerioca.

U Engleskom pravu je omogućeno priznanje buduće imovine onog trenutka kada je priznata klauzula *naknadno stečenoj imovini „after acquired property clause“* (u odluci *Holroudu, Marshall*), ali dužnik ni dalje nije imao pravo otuđiti predmet zaloga bez dozvole povjerioca.

ZOZP je regulisalo, odnosno usvojilo rješenje po kojem se upisom u Registar mogu založiti stvari koje će zalagodavac pribaviti u budućnosti, stim što u tom slučaju, založno pravo nastaje tek kada zalagodavac stekne pravo svojine na predmetu zaloge.⁸⁰

Zalaganje imovine kao cjeline

Rimsko pravo je poznavalo generalnu hipoteku koja je obuhvatala buduću

⁷⁸ Član 21. ZOZP.

⁷⁹ Član 866. OIZ. „ali dok god zaloga u tvoje ruke ne dođe, dug ti još nije zalogom zajamčen“.

⁸⁰ Član 13. ZOZP. Prema MZOB, zaloga može obuhvatiti stvari i prava koje još ne pripadaju zalagodavcu, bilo zbog toga što nisu ni nastale, bilo zbog toga što imaju nekog drugog za titulara. U takvoj situaciji, zaloga kao stvarno pravo ne postoji dok opterećeno dobro ne pripadne zalagodavcu, ali ako se to desi smatra se da je zaloga postojala od samog početka (član 5. 8. i 5. 9. MZOP).

imovinu dužnika.⁸¹ Međutim, u modernim pravima ustanova generalne hipoteke je sve više napušтана prihvatajući princip specijalnosti jer su njene koristi očigledne i višestruke. Kod generalnog zalaganja su ugroženi interesi i dužnika i povjerioca u smislu opasnosti od skrivenih zaloga.⁸² Imovina kao cjelina ne može biti predmet zaloge ovo iz razloga što bi kod prinudnog namirenja obezbijeđeni povjerilac mogao zahtijevati namirenje ne samo iz založene stvari već iz ostalih stvari i prava koje pripadaju dužniku. U današnje vrijeme sve više se sredstava obezbijeđenja oblikuju potrebama prakse. Pojam i sastav opterećenog dobra se mijenja iz dana u dan, a sve kako bi zadovoljilo redovno poslovanje, ali takođe i nastupanjem okolnosti predviđenih ugovorom ili zakonom dolazi do kristalizacije. Založno pravo se sve više uspostavlja na svim stvarima i pravima koje su se u tom trenutku našle u imovini zalagodavca.

Kada je u pitanju naše zakonodavstvo, u pogledu zalaganja imovine kao cjeline,⁸³ onda je tu do izražaja došlo načelo specijalnosti i to u skladu sa našom tradicijom, ne ostavlja mogućnost zalaganja pri-

vrednog društva kao takvog ili imovine kao cjeline. Međutim, poslovne banke svakodnevno nastoje da u okviru usvojenih zakonskih rješenja iznađu načine lakšeg kreditiranja ugovaranjem obezbijeđenja na što širem krugu stvari i prava koja ulaze u imovinu dužnika.

Sve više izgleda da naš zakonodavac, u ovom pogledu ostaje vjeran a načelo specijalnosti i u skladu sa našom tradicijom ne ostavlja mogućnost zalaganja preduzeća kao takvog odnosno imovine kao cjeline.

ZAKLJUČAK

Evidente su pozitivne promjene, kada je u pitanju unapređenje založnog prava i to ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u bivšim republikama Jugoslavije.

Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, ne samo da je rađeno na unapređenju založnog prava, nego je zakonodavac uveo Ured za Registar zalog, kao novinu u našem pravnom sistemu, koji je počeo sa radom 2004 godine, pod nazivom USAID-ov projekat za osigurano finansiranje – projekat Registra zalog. Bolje korištenje kreditne sposobnosti pokretnih stvari je važan, ali tako to nije i jedini korak na tom putu.

Pravni poredak je složen sistem koji djeluje uspješno i to isključivo kao skladna cjelina. Ukoliko želimo racionalnije ponašanje subjekata u pravnom prometu, neophodan je uspješan nastanak procesa privatizacije i denacionalizacije, usaglašavanje propisa o zalaganju nepokretnosti sa odgovarajućim uporedno pravnim iskustvima, izmjena zakona o izvršnom postupku i Zakona o stečaju samo su neki od ciljeva koji nam predstoje, te od samog njihovog ostvarenja i te kako zavisi i sam uspjeh reformi na polju zalaganja pokretnih stvari.

⁸¹ Keinan, Y., Evolution of Secured transactions, strana 39.

⁸² Potencijalni novi kreditori ne znaju koji je stvarni obim dužnikove imovine, te bi se ugrožavali od novih kredita. Rašović Z., Stvarno pravo, strana 357-358.

⁸³ MZOP predviđa zalaganje preduzeća sa svim pravima, što omogućava zalagoprimcu da u slučaju prinudnog izvršenja proda preduzeće kao tako „as a going concern“ (član 5.6 MZOP). Mogućnost zalaganja preduzeća kao cjeline dopušta i Mađarski Građanski zakonik član (153 stav 1.).

LITERATURA

- Arandelović D. Zakonsko založno pravo davalaca pod kiriju i zakup, sveske za maj, juni, juli Beograd 1903.
- Arandelović D. O zadržavanju prava svojine od strane prodavca na prodatoj stvari arhiv za pravne i društvene nauke, IV, Beograd 1908.
- Arandelović D. Obligaciono (tražbeno) pravo, Beograd, 1934.
- Babić I., Leksikon obligacionog prava, Beograd, 1997.
- Bartoš M., Tabaci Stvarnog prava, Beograd, 1932.
- Biscardi A., La dotrina dell obligatio rei, Milano, 1991.
- Blagojević B i Krulj V., Komentar zakona o obligacionim odnosima – knjiga Beograd, 1983.
- Bokšan B., Fiducijarni poslovi iz zaloga, sudska praksa privrednih sudova (tematsko izdanje), bilten br. 3., Beograd, 1996.
- Boras M., Rimsko pravo, Zagreb, 1980.
- Borković-Stojanović D., Svojina radi obezbjeđenja potraživanja-fiducijarna svojina, pravni život 10/1998. Beograd.
- Gans A., Uvod u građansko pravo, opšti dio Beograd, 1963.
- Horvat M., Rimsko pravo, Zagreb, 2002.
- Klepić D., Zasnivanje založnog prava na pokretnim i nepokretnim stvarima na osnovu sporazuma stranaka Izbor sudske prakse, br. 6, Beograd, 1993.
- Konstatinović M., obligacije i ugovori, Beograd, 1969.
- Lazić M., praktikum za stvarno pravo, Niš, 2003.
- Lorenc R., O pribavljanju pokretne zaloge a non domino, Jugoslovenska advokatura br. 3-4/57.
- Loza B., Obligaciono pravo, posebni dio, Sarajevo, 1971.
- Loza B., Obligaciono pravo, opšti dio, Beograd, 2000.
- Loza B., Obligaciono pravi, opšti dio, posebni dio, Sarajevo, 2000.
- Marković L., Građansko pravo, Narodna samouprava, Beograd 1927.
- Medić D., Zakon o registrovanim zalogama na pokretnim stvarima i članskim udjelima-pravni savjetnik, br. 3/2001.
- Medić D., Odnos klasičnog prava (ručne zaloge) i bezdržavinske zaloge, Pravni informator br. 1/2002.
- Orlić M., Stvarno pravo, Beograd, 1981.
- Rašović Z., Založno pravo na pokretnim stvarima, Podgorica, 1997.
- Simoneti P., Hipoteka (objekt, obujam, sticanje), Zakonitost 9-10/1990.
- Stanković O., Stvarno pravo, Beograd 1981.
- Stojanović D., Stvarno pravo, Beograd 1977.

Enid Pašalić*Evropski univerzitet Brčko distrikta
Brčko, BiH

HISTORIJSKI RAZVOJ SAVREMENOG INSTITUTA PRAVA GRAĐENJA U EVROPSKO-KONTINENTALNOM PRAVNOM SISTEMU

Sažetak

U radu se razmatra historijski razvoj savremenog instituta prava građenja u evropsko-kontinentalnom pravnom sistemu, a u okvirima načela superficies solo cedit i pravne problematike imanja vlastite zgrade na zemljištu u tuđem vlasništvu. Prva faza linije razvoja savremenog prava građenja počinje od instituta superficies u rimskom pravu i njegovom transformacijom iz obligacionopravnog u stvarnopravni institut. Druga faza razvoja nastaje u srednjem vijeku, recepcijom rimskog prava i nastankom ius commune, kada se institut rimskog superficies zajedno sa sličnim institutima barbarskog i lokalnog običajnog prava, prilagođava pravnim shvatanjima tog perioda i uklapa u feudalni pravni poredak. Treća faza nastaje u doba modernih građanskih kodifikacija XIX i XX vijeka, gdje se uočava geneza dva različita instituta na osnovama superficies, lokalnog, običajnog superficijarnog prava i pravne nauke u evropsko-kontinentalnom pravnom sistemu: superficijarnog prava u Francuskoj i Italiji, gdje je derogirano načelo superficies solo cedit i prava građenja u Austriji i Njemačkoj, gdje je načelo superficies solo cedit opstalo na specifičan način. Naposljetku se predložava historijski razvoj superficijarnog prava i prava građenja u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi

Historijski razvoj prava građenja, pravo građenja, superficies, superficies solo cedit, superficijarno pravo.

Abstract

Historical development of building lease in Continental legal system

The subject of this paper is historical development of contemporary legal institute of building lease in the continental legal system, in the scope of „superficies solo cedit“ principle and legal problem question of owning a building on a land which is owned by another person. First evolutionary phase of the contemporary building lease institute, starts with the institute of Roman law: „superficies“, and it's transformation from legal institute in the system of law of obligations to legal institute in the system of property law. The second phase starts in the middle ages, by reception of the Roman law and creation of „ius commune“. Roman institute of „superficies“, together with similar institutes of barbarian and local customary law was adapted to the legal understanding of that period, and incorporated into feudal legal order. The third phase begins in the period of modern civil codes, in XIX and XX century. There were two different legal institutes which evolved from roman superficies, local superficary legal customs and legal science in this period: right of superficies in France and Italy, where superficies solo cedit principle was derogated, and legal institute of building lease in Germany and Austria, where superficies solo cedit principle remained in a specific

* Magistar prava

way. In the end, the historical development of the law of superficies and legal institute of building lease in Bosnia and Herzegovina is considered.

KEY WORDS: historical development of building lease, building lease, superficies, superficies solo cedit, law of superficies.

Uvodna razmatranja

Pravo građenja je u XXI vijeku uvedeno u pravni sistem Bosne i Hercegovine kao u potpunosti novi pravni institut regulisan zakonima o vlasništvu i drugim stvarnim pravima. Zakonima entiteta BiH i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, ovo pravo određeno je kao ograničeno stvarno pravo na nečijem zemljištu, koje daje ovlaštenje nosiocu tog prava da na površini zemljišta ili ispod nje ima vlastitu zgradu, što je vlasnik zemljišta dužan da trpi.⁸⁴

Neki pravni sistemi evropsko-kontinentalnog pravnog poretka, razvili su ovaj pravni institut još u XX vijeku, dok je u drugim pravnim sistemima ostao prisutan suštinski sličan, ali po pravnoj prirodi različit institut, poznat kao superficijarno pravo. Kako pravo građenja, tako i superficijarno pravo i druga srodna prava, svoje historijsko porijeklo vuku iz rimskog prava, od rimskog stvarno-pravnog instituta *superficies*⁸⁵ i modifikacije, odnosno korigovanja rimskog pravnog načela *superficies solo cedit*.⁸⁶

⁸⁴ *Zakon o stvarnim pravima Federacije Bosne i Hercegovine* („Službene novine Federacije BiH“, brojevi: 66/2013, 100/13), član 298., st. (1) – u daljem tekstu: *ZSP FBiH*; *Zakon o stvarnim pravima Republike Srpske* („Službeni glasnik Republike Srpske“, brojevi: 124/08, 58/09, 95/11), član 286., st. (1) – u daljem tekstu: *ZSP RS*; *Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima Brčko distrikta BiH* („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, brojevi: 1/01, 8/03, 40/04, 19/07), član 74., st. (1) – u daljem tekstu: *ZV BD BiH*.

⁸⁵ Etimološki, naziv *superficies* vodi porijeklo od latinskih riječi „super“ – iznad i „*faciēs*“ – forma, figura, lice, označavajući tako sve forme koje se nalaze spojene na površini zemljišta. Vidi: „Merriam-Webster Dictionary“, Dostupno na: www.merriam-webster.com/dictionary/superficies (21.8.2016.).

⁸⁶ Načelo rimskog prava, koje proizilazi iz prirodno-pravnog karaktera koga su rimski pravници pridavali rimskom pravu, a prema kome sve ono što se sagradi na tuđoj zemlji postaje vlasništvo vlasnika zemlje, jer se vlasništvo zemlje proteže i na prostor pod zemljom i na zračni prostor nad zemljom. Vidi: M. Horvat, *Rimsko*

Sadržaj ovog rada ima za cilj predočavanje historijskog razvoja savremenog prava građenja u evropsko-kontinentalnom pravnom sistemu, počevši od rimskog prava do pravne regulacije kakvu imamo danas u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine. Navedeno činimo na način da kroz prikaz geneze savremenog instituta prava građenja tretiramo i jedno historijsko-pravno problemsko pitanje, usljed koga je institut savremenog prava građenja, kao i druga slična historijska pravna rješenja, zapravo i nastao: kako uspostaviti pravo vlasništva na zgradi koja je sagrađena na zemljištu u tuđem vlasništvu i na koji način se eventualna uspostava ovakvog prava odnosi prema načelu *superficies solo cedit*.

Rad započinjemo sa objašnjavanjem pojma, pravne prirode i funkcija prava građenja, kako bismo bliže odredili suštinu i praktičnu svrhu predmeta našeg istraživanja. Potom pratimo korijene savremenog prava građenja i superficijarnog prava u rimskom pravu i pravnom institutu *superficies*, sve do vremena pandektnog i feudalnog prava. Iz ovog vremenskog perioda, pratimo liniju razvoja *superficies* i sličnih srednjovjekovnih običajnih prava, kroz najpoznatije moderne pravne kodifikacije XIX i XX vijeka, gdje se primjećuju dvije završne faze razvoja. Prva, razvoj superficijarnog prava u Francuskoj i Italiji sa derogacijom načela *superficies solo*

pravo, sedmo izdanje, Zagreb, Školska knjiga, 1973., str. 166.

U bosansko-hercegovačkom pravnom sistemu uspostavljeno je načelo *superficies solo cedit* i to u okviru instituta građenja na tuđem zemljištu u entitetskim zakonima: Član 59., -st. (1) *ZSP FBiH*; član 59., st. (1), *ZSP RS*. *ZV BD BiH*, uopšte ne reguliše pravni institut građenja na tuđem zemljištu, ali načelo *superficies solo cedit* proizilazi iz *Zakona o registru zemljišta i prava na zemljištu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine* („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, brojevi: 11/01, 01/03, 14/03, 19/07, 02/08): član 3., st. (2).

cedit, na način da je pravno omogućeno superficijarno pravo vlasništva na zgradi, odvojeno od prava vlasništva na zemljištu na kome je ta zgrada izgrađena. Sa druge strane, u Njemačkoj i Austriji, razvio se koncept prava građenja, gdje načelo *superficies solo cedit* na specifičan način opstaje i to tako da pravo građenja u pravnom pogledu igra ulogu nekretnine (zemljišta) na kome je sagrađena zgrada, te tako opstaje jedinstvo vlasništva zgrade i zemljišta na kome je sagrađena (prava građenja). Naposljetku, pravo građenja smještamo u okviru jugoslavenskog prava, sve do savremene regulacije ovog pravnog instituta u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine XXI vijeka.

Dva temeljna metoda koja koristimo prilikom našeg istraživanja su metod analize sadržaja (pravna egzegeza) i metod deskripcije. Metod analize sadržaja koristimo u historijsko-pravnom i historijsko-sociološkom kontekstu, analizirajući različite pravne sadržaje od rimskog prava pa do danas i njihov uticaj na društvo unutar koga su važili, a u potrazi za korijenima i historijskom evolucijom prava građenja. Metodom deskripcije predočavamo sadržaj, funkcije i pojam prava građenja u njenoj savremenoj i različitim historijskim formama.

Osnovni cilj ovog seminarskog rada je da čitaocima pruži uvid u jedan, za bosansko – hercegovačko pravo novi pravni institut, preciznije, u njegovu historijsku evoluciju, a kako bi se potpunije razumjela njegova svrha i uputilo na adekvatan način njegove primjene u savremenosti.

2. Pojam, pravna priroda i funkcije prava građenja

2.1. Zakonsko određenje i osnovne karakteristike prava građenja

Kako je već navedeno u uvodnom dijelu rada, pravo građenja pozitivno bosansko-hercegovačko zakonodavstvo definira kao ograničeno stvarno pravo na nečijem

zemljištu, koje daje ovlaštenje nosiocu tog prava da na površini zemljišta ili ispod nje ima vlastitu zgradu, što je vlasnik zemljišta dužan da trpi.⁸⁷ Ako riječi: *imati vlastitu zgradu*, protumačimo kao: *imati pravo vlasništva nad zgradom*, iz zakonskog određenja proizilazi da su vlasnik zemljišta i vlasnik zgrade na tom zemljištu različiti, te da je vlasnik zemljišta dužan trpiti tuđe pravo vlasništva na zgradi, a na zemljištu koje je u njegovom vlasništvu. No, ako je u bosanskohercegovačkom pravnom sistemu zastupljeno načelo *superficies solo cedit*,⁸⁸ u tom kontekstu postavlja se pitanje, kako je kod prava građenja pravno izvodivo da vlasnik zgrade, trajno spojene na neko zemljište, bude različit od osobe koja je vlasnik zemljišta? Da li se ovdje radi o odstupanju od načela *superficies solo cedit* ili je posrijedi nešto drugo? Kako bismo odgovorili na ovo pitanje i odredili pravnu prirodu prava građenja, potrebno je razmotriti dalju zakonsku razradu ovog pravnog instituta.

U zakonima entiteta i Brčko distrikta BiH nalazi se odredba u kojoj se navodi da je pravo građenja u pravnom pogledu izjednačeno sa nekretninom, odnosno da se zgrada izgrađena na zemljištu opterećenom pravom građenja, smatra priraštajem prava građenja, kao da je pravo građenja zemljište.⁸⁹ Ovakvo izjednačavanje predstavlja pravnu fikciju, dakle pravnu činjenicu koja u stvarnosti ne postoji, ali se uzima kao da postoji, kako bi mogao, u ovom slučaju, nastati određeni pravni odnos.⁹⁰ Pravna fikcija, u kontekstu prava građenja, proizilazi iz zakonskih odredbi zakonodavstva u BiH, po kojima se stvarima smatraju i prava zakonski izjednačena sa stvarima, kao i da netjelesne stvari i prava mogu zakonski biti smatrane stva-

⁸⁷ Vidi: fn. 1.

⁸⁸ Vidi: fn. 3.

⁸⁹ Član 74., st. (2), ZV BD BiH; Član 286., stav (2) i (3) ZSP RS i član 298., stav (2) i (3), ZSP FBiH.

⁹⁰ Pravna fikcija može se upotrijebiti i za promjenu, odnosno prestanak nekog pravnog odnosa. Vidi: M. Vedriš i P. Klarić, *Građansko pravo*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, Narodne novine, 1996., str. 27.

rima, a nekretninama ukoliko su spojene sa nekretninama, ili su njihov teret, ili ih je zakon proglasio nekretninama.⁹¹ Pravo građenja kao nekretninu/zemljište, možemo vizualizirati na način da zamislimo da je zemljište X u vlasništvu subjekta A, uspostavom prava građenja, fiktivno „prevučeno“ zemljištem Y (pravom građenja) u vlasništvu subjekta B,⁹² čije je ovlaštenje da na tom fiktivnom zemljištu (na pravu građenja) uspostavi pravo vlasništva na zgradi. Takva zgrada smatra se pripadnošću prava građenja, ukoliko je pravo građenja osnovano na zemljištu gdje već postoji zgrada, a priraštajem⁹³ prava građenja smatra se zgrada naknadno izgrađena na temelju prava građenja.⁹⁴ U oba slučaja zgrada postaje dio prava građenja (fiktivnog zemljišta), te se pravno smatra da je izgrađena na pravu građenja. Sa druge strane, pravo građenja neodvojivo je od zemljišta na kome je uspostavljeno.⁹⁵ Nosilac prava građenja prema vlasniku zemljišta na kome je pravo građenja uspo-

stavljeno ima status plodouživatelja, te za to plaća periodičnu naknadu.⁹⁶

Možemo na osnovu navedenog reći da je pravom građenja u našem zakonodavstvu, tj. fikcijom da pravo građenja predstavlja zemljište i njegovom zakonskom izjednačenosti sa nekretninom, na specifičan način opstalo načelo *superficies solo cedit*, jedinstvo vlasnika zemljišta i vlasnika zgrade izgrađene na zemljištu, jer zgrada izgrađena na pravu građenja, postaje vlasništvom onoga ko je nosilac prava građenja kao fiktivnog zemljišta na koje je trajno spojena izgrađena zgrada. Pravom građenja, odnosno pravnom fikcijom da je ono zemljište, tako se neutrališe atrakcijska snaga između zemljišta (zemljišta na kome je uspostavljeno pravo građenja) i zgrade koja faktički jeste sagrađena na tom zemljištu, ali pravnom fikcijom, mjesto zemljišta u pravnom pogledu preuzima pravo građenja.⁹⁷

2.2. Pravna priroda prava građenja

Pravo građenja ima dvostruku (dualnu) pravnu prirodu. Ova dualnost nalazi se u činjenici da pravo građenja predstavlja istovremeno i ograničeno stvarno pravo na zemljištu u tuđem vlasništvu, a sa druge strane pravo građenja je u pravnom pogledu po sili zakona i samostalna nekretnina (sa zgradom ili bez nje), čiji je vlasnik onaj ko je nositelj prava građenja.⁹⁸ Dvostruka pravna priroda prava građenja u praksi se manifestuje njegovim dvostrukim upisom u zemljišnu knjigu prilikom osnivanja.⁹⁹

⁹¹ Član 5., st. (2) i član 6., st.(5) ZSP FBiH; Član 5., st. (2) i član 6., st. (5) ZSP RS; Član 6., st. (2) ZV BD BiH. Kako piše Simonetti, kod prava građenja radi se o „pojmovnoj konstrukciji netjelesne stvari (pravo koje se otjelovljuje)“. Bez ove pojmovne konstrukcije netjelesne stvari, prava kao stvari, bilo bi nemoguće zamisliti da pravo građenja preuzima ulogu zemljišta. Vidi: P. Simonetti, „Priroda prava na građevinskom zemljištu“, *Forum za građansko pravo za jugoistočnu Evropu – izbor radova i analiza*, Druga regionalna konferencija, Knjiga II, 2012, str. 15.

⁹² Zakon omogućava da pravo građenja može uspostaviti i vlasnik zemljišta na vlastitom zemljištu. Vidi: Član 302., stav (2) ZSP FBiH; Član 290., stav (2), ZSP RS i član 78., stav (2) ZV BD BiH.

⁹³ Više o priraštaju uopšte i priraštaju kod nekretnina, vidi: V. Spaić, *Osnovi građanskog prava II – Stvarno pravo*, treće, dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika, 1962., str. 247-248 i N.Gavella, T. Josipović, et al., N. Gavella (ured.), *Stvarno pravo*, Zagreb, Informator, 1998, str. 68-69.

⁹⁴ Gavella, *Stvarno pravo*, 697.

⁹⁵ Ukoliko bi recimo vlasnik zemljišta na kome je uspostavljeno pravo građenja prodao zemljište, prodao bi ga sa teretom prava građenja. Isto tako, ukoliko bi nositelj prava građenja prodao ili opteretio hipotekom svoje pravo građenja, sve navedeno bi se odnosilo i na zgradu koja je izgrađena na temelju prava građenja. Razlog tome je, kako smo rekli, što se zgrada smatra priraštajem prava građenja, a priraštaj u stvarnom pravu uvijek prati sudbinu glavne stvari (u našem slučaju prava građenja).

⁹⁶ Članovi 299. – 304. ZSP FBiH; čl. 287. – 291. ZSP RS i čl. 75. – 79. ZV BD BiH.

⁹⁷ Slično: P. Simonetti, „Nekretnine kao objekti prava vlasništva i prava građenja“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, v. 30, br.1, 2009, str. 40-42.

⁹⁸ P. Simonetti „Pravo građenja – trajanje i prestanak“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, v.32, br.1, 2011, str. 7.

⁹⁹ Zakonska regulativa upisa prava građenja u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, određena je:

U FBiH: Član 29., *Zakona o zemljišnim knjigama Federacije Bosne i Hercegovine* („Službene novine Federacije BiH“, brojevi: 19/03, 54/04), gdje je pravni institut koji po svemu odgovara pravu građenja iz ZSP FBiH, nazvan pravom korištenja; zanimljivo je da i član 97. *Nacrta Zakona o premjeru i registraciji nekretnina Federacije*

Kao ograničeno stvarno pravo na tuđem zemljištu, pravo građenja upisat će se u teretni list (C list – teretovnica) onog zemljišnoknjižnog uložka u kome se nalazi upisano zemljište na kome je pravo građenja osnovano. Osim toga, osniva se poseban zemljišnoknjižni uložak za pravo građenja, povezan sa zemljišnoknjižnim uloškom zemljišta na kome je pravo građenja osnovano, pri čemu se pravo građenja kao zemljište u pravnom pogledu, upisuje u popisni list (A list – posjedovnica), a nositelj prava građenja upisuje se u vlasnički list (B list – vlastovnica). Nakon izgradnje zgrade ona se upisuje u popisni i vlasnički list zemljišnoknjižnog uložka prava građenja, čime se potvrđuje pravo građenja kao zemljište čiji je izgrađena zgrada priraštaj.¹⁰⁰

2.3. Funkcije prava građenja

Pravo građenja ostvaruje tri bitne svrhe po svojoj funkciji: pravnu, socijalnu i ekonomsku svrhu, a koje ćemo tim redoslijedom sada izložiti.

Anulirajući atrakcijsku snagu prava vlasništva na zemljištu na kome je osnovano, pravo građenja preuzima ulogu zemljišta.¹⁰¹ Zakon predviđa da je pravo građenja drugo zemljište, a dok god ono pos-

toji zgrada je pripadnost (priraštaj) prava građenja i nema prava koje bi moglo razdvojiti zgradu od prava građenja.¹⁰² Pravna svrha osnivanja prava građenja nalazi se u pravnom omogućavanju da se postojeća trajna zgrada, spojena za neko zemljište, odvoji pravom građenja od njega ili da se omogući izgradnja zgrade, ali na pravu građenja, a ne na samom građevinskom zemljištu (u pravnom smislu).¹⁰³ Osim toga, pravno je moguće da se pravo građenja osnuje na površini ili ispod površine zemljišta.¹⁰⁴ Stoga je u praksi izvodivo da jedna osoba ima pravo građenja na površini zemljišta, druga ispod površine zemljišta, a da je treća osoba vlasnik samog zemljišta.¹⁰⁵

Socijalna funkcija prava građenja ostvaruje se na način da se njime omogućava jeftinija izgradnja zgrada, bez plaćanja visokih kupoprodajnih cijena građevinskog zemljišta. Bosna i Hercegovina kao potpisnica Evropske konvencije o ljudskim pravima i njenih protokola, preuzela je obavezu iz čla-na 1. Protokola 1, uz Konvenciju, kojom se garantuju vlasništvo i imovinska prava, ali u opštem interesu.¹⁰⁶ Kroz ovaj propisani opšti interes, provlači se i socijalna komponenta imovinskih prava, pa tako i prava građenja. Posebno su jedinice lokalne samouprave te koje imaju obavezu na zaštitu socijalne komponente kod prava građenja, jer su one ovlaštene upravljati i raspolagati građevinskim zemljištem u državnom vlasništvu.¹⁰⁷ Uspostavom prava građenja, otvorena je mogućnost za njegovog nosioca da na pravu gra-

Bosne i Hercegovine, februar, 2014. godine, takođe pravo građenja naziva pravom korištenja, dok je članom 306. *ZSP FBiH* regulisan upis prava građenja;

U RS: Član 29. *Zakona o zemljišnim knjigama Republike Srpske* („Službeni glasnik Republike Srpske“, brojevi: 67/03, 46/04, 109/05, 119/08), potpuno isto kao i odgovarajući zakon FBiH, ovaj zakon pravo građenja naziva pravom korištenja, dok član 294. *ZSP RS*, određuje upis prava građenja.

U BD BiH: Član 21., st. (4), član 34., *Zakona o registru zemljišta i prava na zemljištu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine* („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, brojevi: 11/01, 01/03, 14/03, 19/07, 02/08), gdje se za razliku od entitetskih zakona, koji pravo građenja nazivaju pravom korištenja, govori o upisu prava građenja; član 83. *ZV BD BiH*, takođe govori o upisu prava građenja.

¹⁰⁰ T. Josipović, „Uloga zemljišnih knjiga u pravnom prometu nekretnina“, *H G K – Sektor za trgovinu, Šesti forum hrvatskih posrednika u prometu nekretninama*, 2004, str. 35-36.

¹⁰¹ P. Simonetti „Odlike prava građenja i superficijarnog prava“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci (1991)*, v.34, br.1, 2013., str., 12.

¹⁰² Vidi fn. 8.

¹⁰³ Simonetti, „Odlike prava građenja“, 12-13.

¹⁰⁴ Vidi fn 1.

¹⁰⁵ Simonetti, „Odlike prava građenja“, 13.

¹⁰⁶ Član 1., Protokola 1 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima.

Dostupno na: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (službena verzija na engleskom jeziku).

¹⁰⁷ Član 6. Zakona o građevinskom zemljištu Federacije BiH („Službene novine FBiH“, brojevi: 25/03 i 67/05) i član 7. Zakona o građevinskom zemljištu Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, broj: 112/06), Član 1. i član 7. Zakona o javnoj imovini Brčko distrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, brojevi: 28/06 i 19/07).

đenja uspostavi hipoteku, a koja se početkom izgradnje zgrade na pravu građenja proširuje i na nju (*in statu nascendi*). Dobijeni hipotekarni kredit poslužio bi za izgradnju zgrade, te bi tako bila omogućena jeftinija i praktičnija izgradnja. U skladu sa time, u velikoj mjeri snizile bi se cijene stambenih i poslovnih prostora, te bi se otvorila mogućnost, već u toku izgradnje, za prodaju istih sa obročnim otplatama cijene. Navedeno i jeste osnovna socijalna svrha prava građenja, da se izgrade porodične socijalne zgrade ili socijalni stanovi, koji se povoljno prodaju ili iznajmljuju socijalno ugroženim kategorijama lica. Po pravilu pravo građenja osnivaju vlasnici velikih površina građevinskog zemljišta: opštine i gradovi, te na taj način postižu pozitivne socijalne učinke unutar zajednice.¹⁰⁸

Često se u praksi dešava da opštine i gradovi, kao vlasnici građevinskog zemljišta, nemaju dovoljno sredstava da bi izgradili stambene zgrade, odnosno stanove, za socijalno ugrožena lica, te im osnivanje prava građenja pomaže da takve ciljeve ostvare, novčanim sredstvima drugih osoba. Istovremeno, kako pravo vlasništva na zemljištu ostaje vlasniku zemljišta, onaj ko je uspostavio pravo građenja na istome, dužan je da vlasniku zemljišta plaća periodičnu naknadu (u pravilu mjesečni iznos prosječne zakupnine za takvo zemljište). Tako opštine i gradovi, kao potencijalni vlasnici zemljišta, ubiru stalnu i relativno sigurnu naknadu. Ukoliko je pravo građenja osnovano na određen rok, po njegovom isteku oživljava izvorno načelo *superficies solo cedit*, te se zgrada ili zgrade, izgrađene na pravu građenja, spajaju sa zemljištem i postaju vlasništvom vlasnika zemljišta. Ekonomska svrha prava građenja tako se uspostavlja i održava kruženjem gradske rente, ulaganjem kapitala u gradsko zemljište, te se na taj način proširuje gradska infrastruktura i jača lokalna ekonomija.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Simonetti, „Odlike prava građenja“, 13-14.

¹⁰⁹ „Ibid.“ 14.

3. Historijski razvoj savremenog prava građenja

3.1 *Superficies rimskog prava*

U kontekstu problematike imanja vlastite zgrade na tuđem zemljištu, pravo građenja historijsko porijeklo vodi od rimskog pravnog instituta *superficies*, koga je Justinijanovo (postklasično) pravo odredilo kao nasljeđivo i otuđivo pravo iskorištavanja zgrade podignute na tuđem zemljištu, uz plaćanje godišnje naknade (*solarium*).¹¹⁰ U ovom dijelu rada predočit ćemo historijski razvoj rimskog pravnog instituta *superficies*.

Načelo *superficies solo cedit*, o kome smo ranije govorili, predstavlja načelo rimskog prava prema kome: „...sve ono što se sagradi na tuđoj zemlji postaje vlasništvom vlasnika zemlje, jer se vlasništvo zemlje proteže i na prostor pod zemljom i na zračni prostor nad zemljom.“¹¹¹ Ovdje bi trebalo dodati, da dijelom zemljišta ne postaje samo ono što se sagradi na njemu, nego da se ovaj princip primjenjuje i na sve ono što se na zemljištu posije (*satio*), odnosno posadi (*implantatio*).¹¹² Pravo vlasništva nad zemljištem po rimskom pravu se protezalo u dubinu, sve do pakla i u visinu sve do zvijezda (*usque ad inferos et usque ad sidera*).¹¹³ Načelo da sve što se nalazi na zemljištu postaje dijelom zemljišta i da prati njegovu pravnu sudbinu, jasno je bilo izraženo i u mislima rimskih pravika. Venuleius prilikom razlikovanja onoga što je za zemljište trajno spojeno i onoga što se može sa zemljišta odnijeti, kaže da su upravo zbog te trajne spojenosti za zemljište, zgrade njegov sastavni dio.¹¹⁴ Gaj smatra da sve što se na zem-

¹¹⁰ Horvat, *Rimsko pravo*, 166.

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² A. Maršavelski, „Građenje na tuđem zemljištu kao temelj za stjecanje prava vlasništva“, *Pravnik*, 41, 1 (84), 2007, str. 175.

¹¹³ P. Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava i usporedba s pravom građenja“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* (1991), v.33, br. 1, 2012, str. 6.

¹¹⁴ The Latin Library, Iustiniani, *Digesta*, D. 43,24,10.

ljištu posadi, zasadi, kao i sav materijal od koga je zgrada na nekom zemljištu građena ili dograđena, predstavlja sastavni dio zemljišta, baš kao što je svako slovo na nekom papiru, bilo čime napisano, sastavni dio papira.¹¹⁵ Paul, u skladu sa time, tvrdi da kada neko kupi kuću sa dvorištem, samom kupovinom kuće kupio je i dvorište, a isto tako, pravo na neko zemljište proteže se na zgrade koje su na tom zemljištu.¹¹⁶ Iavolenus, slično tome, razmatrajući uzukapiju (dosjelost) na složenim stvarima, smatra da zemljište i kuća izgrađena na zemljištu predstavljaju jedinstvo.¹¹⁷

Rimski institut *superficies*, nastao je iz potrebe da se ublaži djelovanje *načela superficies solo cedit*, odnosno da se omogućiti uživanje zgrada podignutih na zemljištu u tuđem vlasništvu. Jako je malo preciznih pisanih izvora koji bi nam rekli kako je došlo do geneze ovog instituta. Prema jednom viđenju, začeci *superficies* mogu se pronaći za vrijeme Rimske republike, u onome što Tit Livije pominje kao *tabernae* u djelu *Ab urbe condita*. *Tabernae* su bile poslovni prostori, sagrađeni uz dopuštenje države na javnom dobru koje se nije moglo prodavati, locirani u okolini rimskog Foruma, a čijom bi izgradnjom država pod dugoročni zakup ove prostore ustupila privatnicima – velikim trgovcima i bankarima, uz obavezu plaćanja godišnje naknade – *solariuma*. Radilo se o obligacionom odnosu najma/zakupa.¹¹⁸ Iz klasičnog perioda rimskog prava, postoje dva dokumenta koja svjedoče o postojanju *superficies*, iako se ovaj naziv u njima izri-

čito ne pominje. U jednom od dokumenata (iz 193. godine pos. Kr.), navedena je mogućnost građenja na tuđem zemljištu, uz plaćanje naknade, a u prilog da se radi o *superficiesu*, govori nasljedivost ovog spomenutog prava. Drugi dokument odnosi se na jednu odluku grada Puteola, u kojoj je osoba doživotno oslobođena plaćanja naknade za uživanje zgrade, ali uz obavezu da nakon smrti osobe zgrada pređe u vlasništvo grada.¹¹⁹

Najizvjesnija pravna preteča *superficies* bio je dugoročni zakup radi građenja na privatnom zemljištu, tačnije koncesija za građenje na javnom zemljištu (*concessio ad aedificandum in solo publico*), koja je prethodila uspostavljanju dugoročnog zakupa. Ovim institutom javne opštinske vlasti su privatnom graditelju (koncesionar) davale koncesiju kao mogućnost za izgradnju na javnom zemljištu. Koncesionar je izgradnjom zgrade na njoj sticao za duži vremenski period ovlaštenje uživanja i raspolaganja (*fructu et abutendi*), uz obavezu plaćanja naknade vlasniku zemljišta. To je značilo da je koncesionar imao ovlaštenje raspolagati sa zgradom, otuđiti je pravnim poslom *inter vivos* ili *mortis causa*. Savremeni romanisti smatraju da nije postojao ugovorni odnos između organa vlasti (koncedenta) i koncesionara, dakle da između njih nije zaključivan ugovor o zakupu javnog zemljišta. Koncesionar je prema ovom viđenju koncesiju dobijao kao vlast, ovlaštenje da na javnom zemljištu izgradi zgradu.

Ugovornim odnosom (ugovor o zakupu zgrade ili ugovor o zakupu zemljišta radi građenja) između privatnika, mogao se konstituirati obligacionopravni odnos.¹²⁰ Takav odnos mogao je po *ius civile* biti uspostavljen na dva različita načina.¹²¹ Mogla se zakupiti zgrada (pravo korištenja zgrade), pri čemu se ovo pravo protezalo i

Dostupno na:
<http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest43.shtml>
(21.8.2016.).

¹¹⁵ D.41,1,9pr i D.41,1,9,1. Dostupno na:
<http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest41.shtml>
(21.8.2016.).

¹¹⁶ D.13,7,21. Dostupno na:
<http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest13.shtml>
(21.8.2016.).

¹¹⁷ D., 41,3,23pr. Dostupno na:
<http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest41.shtml>
(21.8.2016.).

¹¹⁸ I. Belaj, „Od rimskoga superficies do prava građenja“, *Pravni vjesnik*, god.29, br.1, 2013., str. 124; Slično, Horvat, *Rimsko pravo*, 167.

¹¹⁹ „Ibid“.

¹²⁰ Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, 8-9.

¹²¹ Razlikovanje dvije vrste prava na zemljištu datom pod zakup, radi građenja, odnosno prava na zemljište koje se proteže na osnovu zakupa zgrade na zemljištu, vidljivo je u *Edictum perpetuum*, Ulpianus, D.43,18,1,pr.

na zemljište potrebno za njenu ugovorenu uobičajenu upotrebu. Ovdje se radilo o običnom zakupu: *locatio conductio simplex/locatio conductio vulgaris*. Pored ove vrste običnog zakupa, postojala je i posebna vrsta zakupa. Radilo se o zakupu zemljišta radi građenja (izgradnje zgrade), *locatio conductio plenior/locatio conductio ad modum irregularis*. Ova vrsta zakupa predstavljala je superficijarnu vrstu dugoročnog zakupa (najčešće na 99. godinu), koju su vremenom i privatnici, nakon države i opština, počeli koristiti u praksi. Za razliku od običnog zakupa, koji je davao zakupcu ovlaštenje da koristi zgradu (plod zemljišta – *frui*), *locatio conductio plenior* zakupcu je davao ovlaštenje da koristi zemljište u tačno određenu svrhu – izgradnja zgrade i njena upotreba u skladu sa ugovorom i namjenom. Izgradnjom zgrade, ona umjesto zemljišta postaje objekt superficijarnog zakupa.¹²² Na taj način postepeno započinje odvajanje *superficies* kao posebnog prava na zgradu. Kako se radilo o pravnom odnosu zasnovanom na ugovoru i dalje se radilo o institutu obligacionog, a ne stvarnog prava. Rimsko *ius civile* dopuštalo je uživanje *superficies*, zgrade na zemljištu, isključivo na osnovu navedenih ugovora o zakupu. Klasično rimsko pravo stoga i ne poznaje stvarnopravni oblik zaštite superficijarnog prava na zemljištu. Graditelj zgrade imao je pravo podići samo obavezni zahtjev prema zakupodavcu – *actio conducti* ili *actio empti*, ili samo *actio conducti* prema ranijem vlasniku, ukoliko je došlo do promjene vlasnika, bez ikakve stvarnopravne zaštite prema trećima, odnosno zaštite stvarnog prava na samoj zgradi.¹²³

Vremenom, u prelaznoj fazi rimske historije, između republike i carstva, pod uticajem grčke filozofske dijalektike, dolazi do razvoja vrlo značajne pravne distinkcije između tjelesnih (*res corporales*) i netjelesnih stvari (*res incorporales*).¹²⁴ Pojam

superficijarnog prava se pojavom ove distinkcije približio pojmu netjelesne stvari, te je uveden koncept pravnog posla o osnivanju superficijarnog prava – *dare superficiem*. Kao konstitutivni akt uspostave *superficies*, kupoprodaja (kupovina prava uživanja zgrade) u ovom periodu počinje zamjenjivati ugovor o zakupu. Na ovaj način nastupa druga faza razvoja superficijarnog prava, pri čemu se ono izdvaja kao samostalno pravo koje se može steći pomenutim ugovorom o kupoprodaji, darovanjem ili legatom – izjavom posljednje volje (*legatum per vindicationem* – legat sa stvarnopravnim učinkom).¹²⁵

Ovakav postepeni razvoj *superficies* kao stvarnog prava, bio je uslovljen ekonomskim i socijalnim potrebama Rimske države. Naime, vlasništvo nad zemljom vremenom se koncentrisalo u ruke Rimske države, gradskih opština i malog broja velikih rimskih zemljoposjednika. Visoka cijena i velika potražnja zemljišta u Rimskoj državi, ukazala je na potrebu da se pravno koncipira i omogući stanovanje u vlastitoj kući, ali na tuđem zemljištu.¹²⁶ Posebno početkom zadnjeg stoljeća Rimske republike, kako se počeo povećavati broj stanovnika u gradovima, dolazi do sve veće potrebe za građenjem na tuđem zemljištu. U doba principata, broj stanovništva u gradu Rimu postaje zastrašujuće velik, dosežući brojku od oko 1,500,000 stanovnika. Koncentracija stanovništva i oskudica građevinskog zemljišta dovela je do razvoja koncepcije građenja na tuđem zemljištu u privatnom vlasništvu i u izgradnji višestambenih zgrada sa većim brojem spratova. Time se došlo u sukob sa načelima rimskog prava, gdje su po *ius civile* graditelji mogli podijeliti korištenje zgrade samo po obaveznopravnoj osnovi, a temeljem ugovora moglo se omogućiti uživanje na horizontalnom dijelu zgrade (stan kao predmet ugovora o zakupu).¹²⁷ Usljed ne-

¹²² „Ibid“, 9; Horvat, *Rimsko pravo*, 167.

¹²³ *Ibid.*; Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, 11.

¹²⁴ *Ibid.* 97-98.

¹²⁵ Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, 10.

¹²⁶ Horvat, *Rimsko pravo*, 167.

¹²⁷ A. Romac, „Stambene prilike u starom Rimu“, *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu*, XXIII,

mogućnosti starog *ius civile* da obuhvati nove društveno-ekonomske odnose, dolazi do razvoja pretorskog ili honorarnog prava (*ius honorarium*), kojim se nastojalo iste regulisati. Upravo će honorarno pravo omogućiti da se institut *superficies* izdvoji iz *ius civile* u samostalno superficijarno pravo. Prvi korak omogućavanja šire zaštite *superficies* načinio je pretor, kada je superficijaru, pretorskim interdiktom (*interdictum de superficibus*), omogućio zaštitu prema svakom trećem licu koji bi mu smetao ili oduzeo posjed nad objektom *superficies*. U pojedinim slučajevima, pretor je omogućavao superficijaru i zaštitu putem petitorne tužbe (tužbe kojom se traži povrat izgubljenog posjeda na stvari), *actio in rem*, a u svrhu zaštite od vlasnika i trećih lica. Razvitkom ovog posebnog oblika pravne zaštite u klasičnom periodu, te legata i ugovora o kupoprodaji kao mogućih metoda njegovog osnivanja, *superficies*, ranije institut obligacionopravne prirode, postepeno se razvio u institut stvarnopravne prirode.¹²⁸

Istinsko prepoznavanje *superficies* kao stvarnog prava, došlo je u postklasičnom periodu, za vrijeme justinijanovog prava, preciznije Justinijanove kodifikacije (*Corpus iuris civilis*). Pravac preobražaja *superficies* iz obaveznog u stvarno pravo bio je uslovljen djelovanjem dva faktora. Kako se kod obaveznopravnog osnova (ugovor o zakupu) *superficies*, usljed njegove dugotrajnosti, vremenom počela gubiti svijest o ugovoru kao izvoru prava i konstitutivnom aktu osnivanja prava, *superficies* se sve više u praktičnom smislu počeo tretirati kao stvarno pravo. Sa druge strane, došlo je do uticaja prava iz grčkih provincija, prava koje nije poznavalo na-

čelo *superficies solo cedit*, te je na taj način klasično rimsko pravo „kontaminirano“ barbarskim pravom.¹²⁹ Tako je na kraju svog razvoja u postklasičnom rimskom pravu, institut *superficies* imao obilježje nasljedivog i otuđivog stvarnog prava na tuđoj stvari (*iura in re aliena*), koje se može steći kako pravnim poslom (derivativno), tako i originarno (dosjelošću), te opteretiti založnim pravom i drugim stvarnim pravima (služnostima). Obaveza plaćanja naknade nije bila konstitutivni element instituta *superficies* u završnoj fazi njegovog razvitka iz Justinijanove kodifikacije. Najzanimljivija debata među romanistima, aktualna i danas, sastoji se u pitanju da li je rimski *superficies* predstavljao samo stvarno pravo na tuđoj stvari ili se na zgradi na tuđem zemljištu sticalo i pravo superficijarnog vlasništva, čime bi načelo *superficies solo cedit* bilo u potpunosti derogirano. Neki autori tako smatraju da kada se osnivanjem *superficies* odvoji postojeća zgrada na zemljištu, odnosno kada se na neizgrađenom zemljištu sagradi zgrada, nastaje superficijarno vlasništvo na zgradi, čiji je nosilac superficijar. Drugi autori pak odbacuju ovu tezu, smatrajući da je *superficies* samo stvarno pravo na tuđoj stvari. Postoji i umjerena struja autora, koji ove dvije teze smatraju preekstremnim. Po njihovom mišljenju *superficies* nije superficijaru davao pravo vlasništva na zgradu, ali da jeste izražavao takvu namjeru pravnog poretka, drugim riječima težio je pravu vlasništva. Iako nije postojala praktična, zakonodavna potvrda *superficies* kao prava vlasništva na zgradi, rimska sudska praksa smatrala je da zgrada predstavlja samostalni objekt prava vlasništva, *superficies*om odvojen od zemljišta na kome je izgrađena.¹³⁰

1975, str.144.; Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, 11.

¹²⁸ Naime, tužba *in rem* za zaštitu *superficies*, analogna je tužbama *in rem* koje je imao vlasnik prilikom zaštite svog prava vlasništva (stvarnog prava) – *rei vindicatio*, *actio negatoria* i *actio confessoria*. Legat i ugovor o kupoprodaji kao mogući načini osnivanja *superficies*, takođe su išli u prilog njegovom formiranju kao stvarnog prava, jer su oni uobičajeno bili pravna sredstva za prenos stvarnog prava vlasništva. Vidi: Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, 11.

¹²⁹ V. Arangio-Ruiz, *Instituzioni di dritto romano*, Jovene, Napoli, 1934, str. 251-252, u Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, 12.

¹³⁰ Vidi: F. Pastori, *La superficie nel dritto romano*, Giuffrè, Milano, 1962., str. 204, 220 u Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, 13. Justinijanovo pravo priznalo je superficijaru i *utilis* sve tužbe koje pripadaju vlasniku (*utilis rei vindicatio*, *negatoria* i *confessoria*).

Može se zaključiti, u skladu sa savremenom romanističkom naukom, da je rimski *superficies* predstavljao stvarno pravo na tuđoj stvari, sa tendencijom ili idejnom smjernicom, uspostave prava superficijarnog vlasništva na zgradi, a koja u kodifikaciji prava u ovom periodu nije ostvarena. Formalno je tako nastavilo postojati načelo *superficies solo cedit*. Orijentiranjem na izvorne pravne tekstove, u pogledu instituta *superficies*a, romanistička nauka je uočila da institut *superficies*a svoje prave korijene ima u rimskoj sudskoj praksi i uticaju koji su na rimsko pravo izvršili pravni običaji barbarskih naroda.¹³¹

3.2 *Superficies* pandektnog prava

Kada je Istočno rimsko carstvo 554. godine potisnulo Gote, Justinijanova kodifikacija počela se primjenjivati u Italiji. Nakon što su Langobardi zauzeli sjevernu Italiju od 568. godine na tom području primjenjivalo se langobardsko pravo, a primjena Justinijanove kodifikacije protezala se isključivo na južni dio Italije i to bez primjene Digesta.¹³² Pravila o institutu *superficies*a i načelu *superficies solo cedit*, u najvećoj mjeri bila su sadržana upravo unutar Digesta, te njihova primjena, osim Istočnog rimskog carstva, nije zahvatila ostatak evropskog kontinenta. Međutim, čak je i langobardsko pravo poznavalo načelo *superficies solo cedit*, ali je za razliku od rimskog prava graditelj mogao pod određenim pretpostavkama steći pravo vlasništva na zgradi građenjem na tuđem zemljištu, čime bi se načelo *superficies solo cedit* pretvorilo u načelo *solum superficiei cedit*.¹³³ Kako piše Simonetti: „Ovo je

bilo karakteristično za barbarska prava koja su bila pod uticajem koncepcije prava na rezultate rada, dakle, suprotno načelu koje je davalo prednost prava vlasništva na zemljište (*iure accessionis*) u odnosu na princip škole prirodnog prava, po kome rezultat rada pripada njegovom tvorecu, a zapravo poduzetniku, tj. vlasniku kapitala, kojem je u procesu proizvodnje iznajmljena tuđa radna snaga.“¹³⁴

Justinijanovo pravo detaljnije se počelo proučavati tek u periodu između 11. i 13. vijeka, kada je interes za njega oživjela Škola glosatora.¹³⁵ Nakon škole glosatora, u periodu od 13. do 16. stoljeća, naslijedila ju je škola postglosatora ili komentatora, na univerzitetima u sjevernoj Italiji. Preko postglosatora, odnosno njihove adaptacije rimskog prava praktičnim potrebama razvoja buržoaskih odnosa, te procvata trgovine i ekonomskih odnosa, stvoreni su temelji za recepciju rimskog prava u obliku srednjovjekovnog „opšteg prava“ – *ius commune* ili kako se još naziva pandektno pravo, po grčkom nazivu – Pandekte (*Pandectae*) za Digeste Justinijanovog prava. Taj novi oblik rimskog prava, *ius commune*, kombinacija recipiranog rimskog prava, običaja i kanonskog prava, postaje u 15. i 16. stoljeću pozitivnim pravom mnogih država u srednjoj i zapadnoj Evropi.

Primjena Pandekta širila se putem glosatora i komentatora, te je proširena i izvan granica Italije, na zapadnu i srednju Evropu. Primjena recipiranog rimskog prava derogirana je tek građanskim zakonima 19. i 20. stoljeća. *Ius commune* bilo je supsidijarni izvor prava, a primat je imalo lokalno običajno pravo. *Superficies* rimskog prava, tako je u lokalnim zajednicama zapadne i srednje Europe u ovom periodu zamjenjivan sličnim pravnim institutima. Zasadi i građevine, koji bi na tuđem zemljištu bili u vlasništvu drugog, predstavljali su pravni problem, nepomirljivu koliziju rimskog načela *superficies solo cedit*

¹³¹ Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, 13-14.

¹³² Horvat, *Rimsko pravo*, 37.

¹³³ Ili *solum cedit superficiei*, ili *solum cedit superficies*, koje bi označavalo upravo da zgrada izgrađena na zemljištu ima odvojen vlasnički režim od zemljišta. Vidi: N. Gavella „Stjecanje prava vlasništva izgradnjom zgrade na tuđem zemljištu“, *Privreda i pravo*, br.2/81, str. 48 (fn 46.); D. Stojanović, D.Pop – Georgiev, *Komentar Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima – treće prošireno izdanje*, Beograd, Službeni list SFRJ, 1986, str. 79-83.

¹³⁴ Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, 15, pozivajući se na Barca/Marvasi, *La superficiei*, Giuffrè, Milano, 2004, str. 18-26.

¹³⁵ Horvat, *Rimsko pravo*, 37.

i srednjovjekovnog načela da plodovi rada pripadaju onome ko je rad izvršio. Tako se recimo u Francuskoj, pod uticajem revolucije, *superficies* pretvarao u pravo vlasništva.¹³⁶ U nekim italijanskim gradovima-državama, rimsko načelo pretvoreno je u već pomenuto obrnuto načelo – *solum superficeī cedit*. Na taj način sve više se udaljavalo od klasičnog rimskog prava, proces koji je počeo još od postklasičnog rimskog prava, a kulminirao kada se rimsko pravo pomiješalo sa lokalnim pravnim običajima evropskih naroda. U pandektnom pravu, institut *superficies*a predstavljao je pravo imati trajnu zgradu na tuđem zemljištu, uz obavezu za imaoca prava da plaća zemljarinu (podninu), pri čemu ova obaveza nije nužan elemenat *superficies*a. Međutim, ukoliko bi bila osnovana, obaveza plaćanja prelazila je na sljednika prava *superficies*a, poput stvarnog tereta. Sadržaj prava *superficies*a bio je izgradnja zgrade na tuđem zemljištu, ali je postojala mogućnost njegovog osnivanja i u slučaju kada zgrada već postoji na zemljištu. Osnivanje *superficies*a moglo se odnositi i na jedan od spratova zgrade ili biti osnovano na nasade i stabla na tuđem zemljištu. Osnivao se pravnim poslom, tradicijom, zapisom, te uzukapijom. Nosilac prava *superficies*a, superficijar, uživao je posjedovnu (posesornu) i petitornu zaštitu svog prava. Na našem području nije došlo do recepcije rimskog prava u ovom periodu, te je i primjena instituta *superficies*a bila ograničena nekim domaćim pravnim modifikacijama koje nisu osavremenjene, te kao takve nisu predmet razmatranja u ovom seminarskom radu.¹³⁷

Suštinski, *superficies* je u pandektnom pravu zadržao obilježje stvarnog prava na tuđoj stvari, ali je istovremeno imao širu primjenu pod uticajem feudalne ustanove podijeljenog vlasništva.¹³⁸ Međutim, u

pandektnom pravu *superficies* je mogao postojati i bez obaveze plaćanja naknade, dok je u klasičnom rimskom pravu plaćanje ove naknade bilo obavezno.¹³⁹ Osim toga, rimsko pravo, za razliku od pandektnog, nije poznavalo mogućnost da se *superficies* osniva na već postojećoj zgradi ili na jednom dijelu zgrade (spratu, podrumu) ili na zasadima i stablima. Kao vrsta koristovnog, kolektivnog feudalnog vlasništva, *superficies* se uklapao u feudalnu ekonomsku strukturu. Zapadnoevropski feudalni vlasnički sistem bio je zasnovan na principu da su autoritet i moć gospodara direktno povezani sa vlasništvom nad zemljom. Golo pravo vlasništva nad zemljom (*nuda proprietas*) počivalo je u rukama vrhovnog vlasnika, autoriteta koji nije bio ničiji vazal. Direktni vazali gospodara dobijali bi, većinom kao naknadu za vojnu službu u gospodarevoj vojsci, dijelove zemljišta sa koristovnim pravom vlasništva (*dominium utilis*), iako bi pravo raspolaganja zemljištem i dalje ostajalo u rukama vrhovnog gospodara (mogao ga je otuđiti od vazala). Neposredni vazal mogao je dalje prenositi dijelove zemljišta na svoje vazale, jer je koristovno vlasništvo nad zemljom bilo prenosivo, te se tako redom korištenje moglo prenijeti sve do kmetske zemljišne jedinice – kmetskog selišta (*sessio colonialis*). Feudalno podijeljeno vlasništvo upravo je i predstavljalo načelo da nijedan dio zemljišta nije bez svog zemljišnog gospodara (*nulle terre sans seigneur*).¹⁴⁰ Za razliku od osobnih služnosti, *superficies* se u feudalnoj vlas-

Marx on the transition from Feudalism to Capitalism“, *Theory and Society* 22, 1993, 363-389.

¹³⁹ Tako Ulpinijan i Paul u *Digestama*: (Ulpinijan), D.6,1,73, 1: „*Superficiario*“ – „Superficijaru“, na što se nadovezuje (Paul), D.6,1,74: „*Id est qui in alieno solo superficiem ita habeat, ut certam pensionem praestet*,” – „onome koji ima pravo na zemlju koja pripada drugome, pod uslovom da za to plaća naknadu“,

Dostupno na: <http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest6.shtml>

¹⁴⁰ Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, 17; Detaljno o socio-ekonomskim odnosima u feudalizmu i vlasničkoj strukturi vidi i: I. Wallerstein, „From Feudalism to Capitalism: Transition or Transitions?“, *Social Forces*, vol. 55, izd. 2, 1976, 273-283.

¹³⁶ G. Marty, P. Raynaud, *Droit civil*, Sirey, Paris, 1965, str. 165, 193.

¹³⁷ Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, 16-17.

¹³⁸ Šire o feudalnim vrstama vlasništva, te prelasku ka ka-pitalističkom privređivanju, vidi: C.J. Katz, „Karl

ničkoj strukturi mogao transformirati u koristovno vlasništvo, ali ukidanjem instituta feudalnog podijeljenog prava vlasništva u jedinstvenom sistemu privatnog prava vlasništva, ono se vraća svom izvornom obliku, ograničenom stvarnom pravu na tuđoj stvari. Razlika između *superficies*, feudalno preobraženog, te opšte vrste koristovnog vlasništva, bila je u tome što se kod *superficies* zemljište moglo koristiti samo za tačno određenu svrhu. Objekat feudalnog *superficies*, moglo je dakle biti samo zemljište – površina zemljišta, kao predmet strogo ograničenog, superficijarnog – koristovnog vlasništva.¹⁴¹

3.3 Superficijarno pravo i pravo građenja u najznačajnijim evropsko-kontinentalnim pravnim sistemima 19. i 20. stoljeća

3.3.1 Uvodne napomene

Intelektualna revolucija u Evropi u 17. i 18. stoljeću, filozofske doktrine prirodnog prava, nacionalizma, sekularne države, prosvjetiteljstva i racionalizma, a ponajviše impuls Francuske buržoaske revolucije iz 1789. godine, uzrokovala su jedinstven društveno-historijski fenomen, kodifikacije privatnog, građanskog prava. Nastale kodifikacije drastično su se razlikovale od kompilacija rimskog i kanskog prava srednjeg vijeka. Došlo je do potpune promjene pogleda na socijalne, ekonomske i kulturne aspekte svakodnevnog života. Kodifikacije nisu za svrhu imale puku kompilaciju dotadašnjeg prava, nego „planiranje boljeg društva sredstvima novog, sistematskog i kreativnog prava.“¹⁴² Tako će u 19. stoljeću evropsko-kontinentalni sistem iznjedrili neke od najvećih pravnih kodifikacija kontinentalnog prava: francuski Građanski zakonik, *Code Civil* iz 1800. godine, nastao na jednoj od

temeljnih ideja francuske revolucije – unifikaciji privatnog prava, a koga je sam Napoleon smatrao svojim najvećim dostignućem;¹⁴³ austrijski Opšti građanski zakonik, *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*, iz 1811. godine, italijanski Građanski zakonik, *Codice Civile* iz 1865. godine i njemački Građanski zakonik, *Bürgerliches Gesetzbuch*, iz 1900. godine kada je stupio na snagu.¹⁴⁴ Mi se u ovom radu nećemo detaljno baviti historijskom pozadinom i cjelokupnim sadržajem navedenih građanskih zakonika. Ono što je predmet našeg interesovanja je kako su ovi građanski zakonici, nastali na ruševinama feudalnog sistema i temeljima modernog poretka, u svom početku i kasnijem pravnom razvoju regulisali superficijarno pravo, odnosno pravo građenja. Važno je reći da su sve navedene moderne kodifikacije, prilikom njihovog stvaranja, bile pod uticajem rimskog prava, te su mnogi pravni instituti inkorporirani u kodifikacije u rimskom obliku.¹⁴⁵

3.3.2 Superficijarno pravo u Francuskoj i Italiji

Francuski građanski zakonik nije regulisao ustanovu superficijarnog prava kao stvarnog prava koga ovlaštenik ima na tuđem zemljištu. Takođe, ne postoji ni poseban zakon kojim bi bio uređen navedeni

¹⁴¹ Simonetti, *ibid*.

¹⁴² F. Wieacker, *A History of Private law in Europe: With particular reference to Germany*, (T. Geir, prev.), Oxford, Clarendon press, 1995, str. 292.

¹⁴³ J. H. Merryman, et al., *The Civil Law Tradition: Europe, Latin America and East Asia*, Michie Company, Virginia, 1994, str. 453; J.G. Apple i R.P. Deyling, *A Primer on the Civil Law System*, Washington, Federal Judicial Center of USA, 1995, str. 14.

¹⁴⁴ Za opšti pregled kodifikacija 19. i 20. stoljeća, vidi: V. Lachner, J. Roškar, „Građanske kodifikacije u Evropi s posebnim osvrtom na 19. i 20. stoljeće“, *Austrijski građanski zakonik (1811-2011) – zbornik radova*, E. Mutapčić (ured.), 2014., str. 33-53.

¹⁴⁵ Vidi: Dž. Drino, A. Šabani, „Rimsko pravni temelji Aus-trijskog građanskog zakonika“, *Austrijski građanski zakonik (1811-2011) – zbornik radova*, E. Mutapčić (ured.), 2014., str. 9-15; G. Mousorakis, *Roman Law and the Origins of Civil Law Tradition*, New York, Springer, str. 296 – 302; E. Stanković, „The Influence of Roman Law on Napoleon’s Code Civil“, *Fundamina*, 2005, str. 310-315; J.E. Alexander, „Codification and preservation of the Roman law“ (diplomski rad), New York, Ithaca, 1896.

institut. Međutim, *Code Civil* je predvidio mogućnost pravnog razdvajanja zgrade i zemljišta i to kako postojeće zgrade, tako i buduće zgrade koju tek treba izgraditi.

Član 553. *Code Civilea*: „Za sve građevine, zasade i radove na ili unutar dijela zemljišta, presumira se da su sačinjeni od strane vlasnika zemljišta, o njegovom trošku i da njemu pripadaju, osim ako se suprotno ne dokaže; ne dovodeći u pitanje imovinu koju je treće lice steklo ili može steći uz odobrenje vlasnika zemljišta ili na drugi propisan način, bilo da se radi o podzemnom ili bilo kom drugom dijelu zgrade.“¹⁴⁶

Jasno je da je ovom odredbom, riječima: „ne dovodeći u pitanje imovinu koju je treće lice steklo ili može steći uz odobrenje vlasnika zemljišta ili na drugi propisan način“ načelno dopušteno da se naprimjer ugovorom, kao pisanim pravnim poslom, pravno razdvoje zemljište i zgrada. Preciznije, radilo se o omogućavanju prava superficijarnog vlasništva na zgradu, obaranjem presumpcije da sve ono što je trajno spojeno sa zemljištem pripada vlasniku zemljišta. Oboriva pravna presumpcija (*praesumptio iuris tantum*), bila je da je vlasnik zemljišta ujedno i vlasnik svih građevina, zasada i radova na zemljištu. Pretpostavka se mogla oboriti dokazom o postojanju pisanog ugovora između vlasnika zemljišta i vlasnika građevine ili vlasnika zasada, stabala i rastlinja na zemljištu, čime bi se dokazalo da je vlasništvo zgrada ili zasada na zemljištu različito od vlasničkog režima na samom zemljištu. Po citiranoj odredbi *Code Civilea*, nije postojala prepreka da se uspostavi superficijarno pravo vlasništva ni na buduću zgradu. Naprimjer, vlasnik zem-

ljišta mogao je dati pisano ovlaštenje trećem licu da na njegovom zemljištu izgradi zgradu na kojoj bi zasnovao superficijarno vlasništvo. Tako je 1964. godine donesen poseban zakon koji je uređivao ovaj pravni institut: *Code de la construction et l'habitation*, (Zakon o izgradnji i stanovanju), mijenjan i dopunjavan 1979. i 1983. godine. Institut je nazvan *bail a construction*, čiji bi najpribližniji prevod bio: ugovor o zakupu radi gradnje. Zasnivao se ugovorom o dugoročnom zakupu na minimalno 18, a maksimalno 99 godina. Zakupac je mogao opteretiti zgradu hipotekom, a morao je zakupcu plaćati zakupninu do izgradnje zgrade. Svojom odredbom iz člana 553. *Code civil* je omogućio dalju ugovornu razradu (*bail emphyteotique*) i mogućnost za pravno razdvajanje stabala, nasada i rastlinja na zemljištu, čime bi nosilac prava stekao superficijarno pravo vlasništva na stablima nasadima i zgradama. Na ovaj način u Francuskoj se razvio specifičan, dvojni vlasničko-pravni režim na zemljištu i stvarima trajno spoje-nim sa njim.¹⁴⁷

Slično francuskom *Code Civileu*, Građanski zakonik Kraljevine Italije (*Codice Civile*) iz 1865. godine, dozvoljavao je pravno razdvajanje zemljišta i građevine na površini ili ispod površine zemljišta.

Tako član 448. *Codice Civile* propisuje: „Presumira se da je svaka građevina, zasad ili rad, iznad ili ispod površine zemljišta, vlasništvo vlasnika zemljišta nastalo o njegovom trošku i da pripada njemu, sve dok se ne dokaže suprotno, da je bez povrede prava, legitimno i po pravu stečeno od strane trećeg lica.“¹⁴⁸

Evidentna je sličnost između odredbe italijanskog i francuskog zakonika. Štaviše, odredba o mogućnosti superficijarnog vlasništva na zgradi, zasadi ili stablu, još jasnije je određena u italijanskom zakoniku. Baš kao i u francuskom sistemu, pra-

¹⁴⁶ Član 553., *Code Civilea*, u odsjeku naslova: O priraštajima nekretnini (*Du droit d'accession relativement aux choses immobilières*). Dostupno na: http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?sessionid=4E6CB33E665F0368F50576B658D65046.tpdila16v_3?iSectionTA=LEGISCTA000006150114&cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20130701 (22.8.2016.)

¹⁴⁷ Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, 20-21.

¹⁴⁸ Član 448. *Codice Civile*. Dostupno na: https://books.google.ba/books?id=QBgVAAAAQAAJ&pg=PA108&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false (22.8.2016.)

vni posao bio je osnov za uspostavu prava na građevinu na tuđem zemljištu, te se jedino dokazom o pravnom poslu moglo pouzdano uspostaviti da građevina, zasad i slično, koji se nalaze na zemljištu, ne pripadaju vlasniku zemljišta. Bilo je dopušteno svako zakonito sredstvo da se dokaže da zgradu na zemljištu nije podigao vlasnik, a samo pisanim pravnim poslom moglo se dokazati da zgrada ne pripada vlasniku zemljišta. Tako je pisani pravni posao mogao dvojako poslužiti u svrhu dokazivanja: da je vlasnik drugome otuđio zgradu na svom zemljištu, zadržavajući pravo vlasništva na zemljištu (bez tereta na samom zemljištu) ili da je vlasnik drugome dopustio da na njegovom zemljištu izgradi zgradu.¹⁴⁹

Danas je u Italiji na snazi Građanski zakonik iz 1942. godine, koji u titulu broj III, naslova superficijarno pravo (*Il superficie*), članom 952. naslova: „Uspostava superficijarnog prava“ propisuje:

Čl. 952: „Vlasnik može uspostaviti pravo izgradnje i vlasništva građevine iznad površine zemljišta, što se proteže u korist svakog ko građevinu stekne nakon toga. (u vezi sa članovima 934, 1350 i 2643). Isto tako može otuđiti vlasništvo već postojeće zgrade, nezavisno od vlasničkog režima zemljišta.“

Članom 953. propisano je da ukoliko je superficijarno pravo na građevini uspostavljeno na određen rok, pa taj rok protekne, vlasništvo zgrade postaje vlasništvo vlasnika zemljišta. Načini prestanka superficijarnog prava (istekom roka, nevršenjem prava) propisani su članom 954. Mogućnost zasnivanja superficijarnog prava ispod površine zemljišta propisana je članom 955., a članom 956. propisana je nemogućnost posebnog vlasničko-pravnog

režima na zasadima i stablima, a u odnosu na vlasništvo zemljišta.

Čl. 956: „Ne može se uspostaviti, ni prekinuti, vlasništvo nad zasadima – biljkama (u vezi sa članom 821) bez vlasništva nad zemljištem.“¹⁵⁰

Ukoliko analiziramo pravne odredbe kojima je italijanski zakonik regulisao superficijarno pravo, vidljivo je da se radi o dvostrukom vlasničkom režimu: mogućnosti uspostave odvojenog vlasničkog prava, ali samo na građevini, sa posebnim pravom vlasništva na zemljištu. Zgrada je u italijanskom pravu u potpunosti samostalna nekretnina, odvojena od zemljišta, pri čemu je neutralisana atrakcijska pravna snaga između zemljišta i njegovih priraštaja. Italijansko superficijarno pravo se upravo po tome razlikuje od prava građenja kako smo ga odredili u prvom dijelu ovog rada. Naime, za razliku od prava građenja, kod superficijarnog prava u Italiji ne postoji „fiktivno“ zemljište, pravo građenja, na kome se uspostavlja vlasništvo nad zgradom, nego postoji u potpunosti odvojen vlasničko-pravni režim na dva objekta trajno sjedinjena, usljed čega je ova zakonska regulacija u italijanskoj pravnoj nauci i danas predmet žestoke rasprave.¹⁵¹

Razvoj superficijarnog prava u Italiji i Francuskoj zapravo predstavlja završni stepen pravne evolucije rimskog *superficies*, te praktični izraz tendencije Justinijanovog postklasičnog prava o superficijarnom vlasničkom režimu na zgradi koja se nalazi na zemljištu u tuđem vlasništvu.

3.3.3 Pravo građenja u Njemačkoj i Austriji

Historijski, uspostavi koncepta prava građenja u Njemačkoj, prethodila je upo-

¹⁴⁹ Pescatore – Albano – Greco, *Commentario del Codice Civile*, Libro III, Tomo primo, Torino, 1958, str. 446. i A. Barca, C. Marvasi, *La superficie*, Giuffrè, Milano, 2004, 35-137 u Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, 18.

¹⁵⁰ Član 952., 953. i 956. *Codice Civile*.

Dostupno na:

http://www.jus.unitn.it/cardoza/obiter_dictum/codciv/Lib3.htm (22.8.2016.).

¹⁵¹ O tome više: P. Simonetti, *Pravo Građenja*, Univerzitetska Biblioteka, Sarajevo-Beograd, 1986, str. 86-90 i Simonetti „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, str. 19-20.

treba pandektnog *superficies*a i raznolikih sličnih pravnih instituta lokalnog običajnog prava, a koji su ponekada važili na području samo jedne lokalne zajednice. Njemačka je kroz svoju historiju, kao dio Svetog rimskog carstva, bila rascjepkana na veliki broj autonomnih političkih jedinica, sa decentralizovanim običajnim pravom. Neke njemačke pokrajine poznavale su jednu posebnu vrstu nasljednog zakupa, pri čemu je nasljedni zakupnik imao pravo vlasništva nad građevinom na tuđem zemljištu. Postojali su i instituti vrste rentnog prava ili prava korištenja tuđeg zemljišta s pravom nazadkupa. Međutim, najrasprostranjeniji je bio pravni institut posudbe građevinskog zemljišta, feudalno pravo, prema kome je nosilac ovlaštenja mogao bez roka i nasljedno uživati neko zemljište, što se odlično uklapalo u feudalni institut podijeljenog vlasništva, te se ovaj institut shvaćao kao *dominium utilis*. Kako se nasljednošću ovog pravnog instituta stekla svijest o vječnom pravu na zemljište, prilikom ukidanja ovog instituta, dopušteno je otkupljivanje zemljišta od strane onih kojima je u feudalnom sistemu ono bilo posuđeno. Savigny je bio mišljenja da suština ovog prava zapravo nije u njegovom feudalnom karakteru, odnosno da ga se ne može smatrati podvrstom prava vlasništva, nego da se radi o ograničenom stvarnom pravu na tuđem zemljištu (*iura in re aliena*). Vremenom, u njemačke oblike prava građenja, recipirano je i rimsko pravo u drugoj polovini 19. stoljeća, te su njemački lokalni instituti pomiješani sa rimskim *superficies*om, ishodili superficijarnim, podrumskim pravom.¹⁵² Kako je rimski institut *superficies*a u 19. stoljeću u Njemačkoj jako malo primjenjivan, to je najvjerojatnije bio jedan od razloga usljed kojih je Građanski zakonik Njemačke (BGB) u samo šest paragrafa regulisao nasljedno pravo građenja (*Erbbaurecht*). Uspostavom ovog prava prestali su postojati raniji raznoliki pravni instituti slični pravu

građenja, zastupljeni u njemačkom lokalnom i regionalnom običajnom pravu, kao i upotreba recipiranog *superficies*a rimskog prava.

Tako, Član 1012. BGB-a: „Na zemljištu se može uspostaviti teret na takav način, da onome u čiju je korist teret osnovan, pripada otuđivo i nasljedno pravo imanja građevine iznad ili ispod površine zemljišta (nasljedno pravo građenja).“¹⁵³

Članom 1014. zabranjena je uspostava nasljednog prava građenja na dio zgrade (stan) ili sprat zgrade: „Ograničavanje nasljednog prava građenja na dio zgrade, posebno na sprat, nije dopušteno.“¹⁵⁴

Smatramo da je ovim određeno da se pravo građenja može uspostaviti i na već postojeću zgradu, s obzirom da se ovim članom zabranjuje uspostava prava građenja na dijelu zgrade. Primjenom tumačenja prava putem *argumentum a contrario*, dopuštena je uspostava prava građenja na cjelokupnu zgradu. Unitaristički koncept pravnog jedinstva zemljišta i zgrada nije dozvoljavao zasnivanje prava na dijelu zgrade, što je derogirano tek Zakonom o vlasništvu na stanovima (*Wohnungseigentumsgesetz*) 1953. godine.¹⁵⁵ Navedeni članovi BGB-a ubrzo su derogirani posebnom Uredbom o nasljednom pravu građenja sa zakonskom snagom od 15. 1. 1919. godine (*Erbbaurechtordnung*). Član 1. Uredbe, slično BGB-u definira nasljedno pravo građenja, kao ograničeno stvarno pravo na tuđoj stvari. Uredba propisuje načine održavanja građevine, plaćanja naknade za zemljište i druge modalitete plaćanja i opterećenja prava građenja, a pravni posao, ugovor zaključen između graditelja i vlasnika zemljišta, je osnov za uspostavu nasljednog prava građenja (§2 - §9a, Uredbe). Članom 10. propisano je da na-

¹⁵² L. Margetić, *Rimsko pravo kao europski fenomen i hrvatska pravna povijest*, Rijeka, Sektor, 1997, str. 16-19.

¹⁵³ § 1012., BGB-a. Dostupno na: <http://justitia-deutschland.org/B/Buergerliches-Gesetzbuch-1900-3Buch.htm> (22.8.2016.)

¹⁵⁴ § 1014., BGB-a. Dostupno na: [Ibid.](#) (22.8.2016.)

¹⁵⁵ Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, 23.

sljedno pravo građenja po rangu predstavlja prvorangirano stvarno pravo na tuđoj stvari (u odnosu na ostala stvarna prava koja se mogu uspostaviti). Odnos zgrade i prava građenja, određen je članovima 12. i 13. Uredbe i to:

§12 (1) : „*Izgrađena zgrada smatra se ključnim sastavnim dijelom nasljednog prava građenja. Isto važi i za zgradu izgrađenu nakon osnivanja prava građenja.*“¹⁵⁶

Ovime je jasno naznačeno da se nasljedno pravo građenja smatra nekretninom (zemljištem) u pravnom pogledu, te da je zgrada sastavni dio nasljednog prava građenja (kao da je ono zemljište). Time je jasno da njemački institut prava građenja odstupa od tendencije kasnijeg razvoja *superficies* rimskog prava u stvaranju odvojenih vlasničkih režima na zgradi i zemljištu (superficijarnog prava). Iz ove se odredbe također zaključuje da se pravo građenja može uspostavljati kako na zemljištu gdje postoji zgrada, tako i na zemljištu radi izgradnje buduće zgrade.

§13: „*Propašću zgrade, ne prestaje pravo građenja.*“¹⁵⁷

Iz navedene odredbe proizilazi da je objekt nasljednog prava građenja zemljište na kome je ono uspostavljeno, te da je trajno vezano za zemljište, a ne postojeću ili izgrađenu zgradu, koja je opet sastavni dio prava građenja (pripadak, priraštaj), bez čijeg postojanja nasljedno pravo građenja i dalje opstaje.

§14 - §17, Uredbe, propisuju zemljišno-knjižni upis nasljednog prava građenja, preciznije dvostruki upis kao i u savremenom bosansko-hercegovačkom pravu i to: kao teret na nečijem zemljištu, a u ze-

mljišnu knjigu prava građenja kao samostalna nekretnina. Predmet §18 - §21 su tereti koji se mogu osnivati na pravu građenja (npr. hipoteka) i kasniji odnos (prekidom prava građenja) sa zemljištem na kome je pravo građenja osnovano. Naposljetku, §22 - §39, propisuju razne vrste osiguranja na pravu građenja, prestanak, obnovu i slučajeve konfiskacije zemljišta opterećenog pravom građenja, te prelazne i završne odredbe.¹⁵⁸

Njemačka Uredba o nasljednom pravu građenja, zasigurno predstavlja primjer pravnog akta kojim je najpotpunije ovaj institut uređen. Norme kojima je pravo građenja bilo određeno u BGB-u, bile su nedostatne, nedovoljno razrađene, te se ovom posebnom uredbom (*lex specialis* prava građenja), detaljno regulisao i razradio institut prava građenja.

Međutim, još je ranije, 26. aprila 1912. godine, austrijski pravni sistem uredio savremeno pravo građenja, Zakonom o pravu građenja (*Gesetz vom 26.4.1912., betreffend das Baurecht – Baurechtsgesetz – Bau RG*), čime je postao prvi kontinentalni pravni sistem koji je pravo građenja u potpunosti uredio. Značaj prava građenja (*Baurecht*) u austrijskom pravnom sistemu, a ujedno i razlog usljed koga smo njegov pregled sačuvali za kraj, nalazi se u činjenici da je upravo austrijski institut prava građenja onaj u kome je uzor svog savremenog instituta prava građenja pro-našlo bosanko-hercegovačko pravo.¹⁵⁹

Historijski razvoj austrijskog savremenog prava građenja započinje sa austrijskim Opštim građanskim zakonikom (OGZ), donesenim 1812. godine, a koji je poznavao i feudalnu ustanovu podijeljenog koristovnog vlasništva (§357 - §360). Izvorno je OGZ sadržavao i nasljednodaćnu pravnu ustanovu, prema kojoj je vrhovni vlasnik plaćao koristovnom vlasniku naknadu za zemljište, potom preobraženu rimsku emfiteuzu u vidu nasljednog zakupa, te ustanovu podnine (*Bodenzis*, §1125 -

¹⁵⁶§12 (1) Uredbe o nasljednom pravu građenja.

Dostupno na: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/erbbauv/gesamt.pdf>

¹⁵⁷ §13 Uredbe o nasljednom pravu građenja. Dostupno na: Ibid.

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Simonetti, „Evolucija ustanove superficijarnog prava“, 22.

§1150, OGZ-a), kao preobraženi rimski *superficies*, po kome je korisnik mogao uživati kao nasljedno pravo samo gornju površinu tuđeg zemljišta, sa obavezom plaćanja naknade vrhovnom vlasniku zemljišta.¹⁶⁰ Svi navedeni instituti danas predstavljaju relikte feudalnog prava. OGZ je međutim uveo i neke nove koncepte, kao naprimjer da su sastavni dio nekretnine (zemljišta) sve pokretne stvari ugrađene u zemljište sa namjerom da tu trajno ostanu, pri čemu se ova koncepcija proteže i na zračni stub iznad stvari (§297 OGZ). Primjenjivana je i ustanova etažnog vlasništva koja nije bila u sukobu sa feudalnim podijeljenim vlasništvom, a dokinuta je zakonom od 30.2.1879. godine, sa pravom zadržanja do tada stečenog etažnog vlasništva. Jedinstvo zgrade i zemljišta nije moglo ni u sistemu privatnog vlasništva opstati bez izuzetaka, te su već 1832. godine posebnim dekretom uvedene podrumke knjige, gdje su se upisivali podrumi kao posebne nekretnine ispod površine tuđeg zemljišta. Drugi izuzetak predstavljali su rudnici i naprave podignute na osnovu rudarskog prava.¹⁶¹

Austrijski zakon o pravu građenja, slično njemačkoj Uredbi, dokinuo je sve feudalne prilagodbe superficijarnog prava u Austriji i uspostavio koncept prava građenja u svrhu mogućnosti osnivanja prava vlasništva na zgradi na tuđem zemljištu. U §1 (1-3), određuje se pravo građenja kao ograničeno stvarno pravo na tuđoj stvari, imanja zgrade na ili ispod površine zemljišta, koje može biti protegnuto i na dijelove zemljišta „korisne“ za upotrebu prava građenja (ne samo neophodne), uz zabranu osnivanja prava građenja na dijelu građevine (stanu, ili spratu).

¹⁶⁰ Ibid, 23.

¹⁶¹ Ibid. 23-24; M. Vuković, *Opći dio građanskog prava*, knjiga II, Školska knjiga, Zagreb, str. 19-20; OGZ na srpskom jeziku: D. Arandelović (prev.), *Austrijski građanski zakonik*, Beograd, Nova štamparija – Davidović, 1906. Prečišćena verzija teksta dostupna na: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/AUSTRIJSKI_GRAĐANSKI_ZAKONIK

Vremensko ograničenje prava građenja, određeno je u §3:

§3(1) „Pravo građenja ne može se uspostaviti na period kraći od deset, a duži od sto godina.“¹⁶²

U bosansko-hercegovačkom pravu građenja, vremenski period uspostave prava građenja, nije zakonski preciziran.

Načini ograničenja prava građenja, te posebne odredbe vezane za plaćanje naknade (*Bauzins*), određeni su u §4, dok je pravno izjednačavanje prava građenja sa nekretninom određeno u §6(1):

§6(1): „Pravo građenja smatra se nekretninom“¹⁶³

§5(2), propisuje način upisa prava građenja u zemljišnu knjigu, što se čini na jednak način kao u njemačkoj Uredbi, te savremenom bosansko-hercegovačkom pravu: dvostrukim upisom prava građenja.

Propisana je i mogućnost uspostave založnog prava (hipoteke) na pravu građenja, te je regulisana pravna sudbina hipoteke nakon gašenja prava građenja prije proteka roka na koje je osnovano, u §7, §8, a prirastanje građevine zemljištu na kome je pravo građenja osnovano, nakon isteka prava građenja, propisano je u §9.

Od §13 do §18, opisani su različiti modaliteti plaćanja naknade kod prava građenja, dopušteni i nedopušteni uglavci kod ugovaranja prava građenja, načini procjene vrijednosti uspostavljenog prava građenja, dok je §19 propisao osnivanje prava građenja koncesijom organa javnih vlasti. Prelazne i završne odredbe Zakona propisane su u §20 i §21.¹⁶⁴

¹⁶² § 3 (1) Austrijskog zakona o pravu građenja, Izvorni tekst: „Das Baurecht kann nicht auf weniger als zehn und nicht mehr als hundert Jahre bestellt werden.“

¹⁶³ § 6 (1) Austrijskog zakona o pravu građenja, Izvorni tekst: „Das Baurecht gilt als unbewegliche Sache...“ Dostupno na: Ibid.

¹⁶⁴ *Austrijski zakon o pravu građenja*, noveliran 1990. godine, dostupan je na: <http://www.ris.bka.gv.at/Ergebnis.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Kundmachungsnummer=86%2F1912&FassungVom=22.12.2014> ; O karakteristikama prava građenja u austrijskom i njemačkom pravu pisao je i Simonetti,

Pravo građenja kako je ono koncipirano u pravnom sistemu Njemačke i Austrije, odstupilo je od rimske tendencije u razvoju instituta *superficies* – superficijarnog vlasništva na zgradi koja je doživjela svoj završni stepen u pravu Francuske i Italije, te je sa druge strane očuvalo načelo klasičnog rimskog prava *superficies solo cedit*, jedinstveni vlasnički režim zgrade i zemljišta, na način da je ulogu zemljišta preuzelo pravo građenja koje se osniva kao fiktivno zemljište na zemljištu u tuđem vlasništvu, i na kome je, u pravnom pogledu, sagrađena zgrada.

4. Razvoj superficijarnog prava i prava građenja u Bosni i Hercegovini u 19. i 20. stoljeću

Do Austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, bosansko-hercegovački pravni sistem pod osmanskim upravom bio je obilježen činjenicom da nije postojalo kodificirano privatno pravo. Tek za vrijeme reformi (tanzimata) u Osmanskom carstvu, dolazi do kodifikacije osmanskog prava zasnovanog na šerijatskom pravu. Kodifikacija, po uzoru na druge europske zemlje XIX vijeka, bila je jedan od ciljeva Osmanske države.¹⁶⁵ Tako je Osmanski građanski zakonik – Medžela (1869 – 1877), primjenjiv i u osmanskoj Bosni i Hercegovini, u svom članu 1020. propisivao da vlasnik zemljišta može otuđiti posebnim ugovorom zgrade ili drveća koji se nalaze na njegovom zemljištu, zadržavajući pravo vlasništva na samom zemljištu.¹⁶⁶

Postojao je i raniji pravni običaj razdvajanja vlasništva voćnih stabala od vlasništva nad zemljištem, a što se činilo kalemljenjem divljake na državnom zemlji-

štu.¹⁶⁷ Često se dešavalo i da Vakuf ustupi zemljišta koja mu pripadaju pravnim licima i to na način da su ona faktički predstavljala gradilišta, na kojima su pravna lica gradila zgrade različitih vrsta i namjena. Vlasnicima građevina postajali bi sami graditelji, sa pravom raspolaganja *inter vivos* i *mortis causa*, uz obavezu plaćanja Vakufu *mukatee*, zemljišne takse osnovane kao realni teret u korist Vakufa. Kasnijim uvođenjem zemljišnih knjiga, pravo vlasništva na samo zemljište knjižilo se na graditelje i bez zabilježbe da se radi o zemljištima vakufske prirode, osim što je u teretnom listu upisivala zemljišna taksa u korist Vakufa. Tako se pravo vlasništva pro-tezalo sa građevine na zemljište (načelo: *solum superfice i cedit*). Osim toga, graditelj je mogao graditi na državnom (mirijskom) zemljištu ili zasaditi voćnjak, te tako postati vlasnik tih zgrada i voćnjaka, ukoliko je postojalo prethodno odobrenje organa vlasti, a bez odobrenja, ukoliko je posjed bio nesmetan u periodu u tri godine. Radilo se o takozvanim „mulk objektima“.¹⁶⁸

Dolaskom Austrougarske vlasti na područje Bosne i Hercegovine, recipirani su određeni osmanski zakoni koji su se odnosili na aspekte agrarnog prava: Saferska naredba iz 1859. godine, Ramazanski zakon iz 1858. godine, osmanski zakon o zemljišnom posjedu, zakon o tapijama i dva zakona o vakufima iz 1863. i 1870. godine. Naredbom austrougarskih vlasti primjenjivali su se svi dotadašnji osmanski važeći zakoni, dok god nisu bili u suprotnosti sa austrijskim pravnom sistemom, a kao pomoćni izvor prava, primjenjivao se Austrijski građanski zakonik.¹⁶⁹ Tako su odredbe superficijarnog prava Austrijskog građanskog zakonika (one koje nisu bile derogirane u odnosu na izvornu verziju zakonika) mogle biti primjenjivane na području BiH, kao supsidijarni pravni

„Odlike prava građenja“, 15-26; Kratak pregled austrijskog prava građenja sadržan je i u: Landhaus Bregenz, *Kurzinformation Baurecht und Raumplanung*, Bregenz, 1990.

¹⁶⁵ E. Mutapčić, „Austrijski građanski zakonik i njegova primjena u Bosni i Hercegovini poslije 1918. godine“, *Austrijski građanski zakonik (1811-2011) – zbornik radova*, E. Mutapčić (ured.), 2014., str. 153-155.

¹⁶⁶ Spaić, *Stvarno pravo*, 296.

¹⁶⁷ M. Filipović, „Svojina voćaka po narodnim pravnim običajima“, *Istorijski Pravni zbornik Pravnog fakulteta u Sarajevu*, sv. 2, 1949.

¹⁶⁸ Spaić, *Stvarno pravo*, 296.

¹⁶⁹ Mutapčić, „Austrijski građanski zakonik“, 156-157.

izvor. Kasnijim djelovanjem austrijskih vlasti sve više je potiskivana upotreba Međele, dok se sve više prostora davalo recepciji Austrijskog građanskog zakonika. Međutim, novele austrijskog zakonika nisu se primjenjivale na području Bosne i Hercegovine. Važan je bio direktno primjenjivi Gruntovnički zakon iz 1884. godine, kojim je regulisan način upisa stvarnih prava u zemljišne knjige. Ovaj zakon odvojen je evidentirao zgrade, voćke i nasade na mirijskoj zemlji, kao samostalne objekte (član 6.), u skladu sa Ramazanskim zakonom iz 1857. godine, te pratećim zakonima iz 1867. i 1876. godine, koji su ove objekte evidentirali kao samostalne mulk objekte na mirijskom ili vakufskom zemljištu.¹⁷⁰ Austrijska vladavina u Bosni i Hercegovini bila je provizornog karaktera, te iako je izvršen pravni uticaj na Bosnu i Hercegovinu, sam pravni sistem ipak je ostao nejedinstven do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini.¹⁷¹

Okončanjem Prvog svjetskog rata, Bosna i Hercegovina ulazi u sastav Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS), a cjelokupan pravni karakter novonastale države ogledao se u izrazitom pravnom partikularizmu. Nastojalo se unificirati pravo na području nove države, a područje Bosne i Hercegovine bilo je u pravnoj nadležnosti Vrhovnog suda u Sarajevu, gdje su važili imovinsko-pravni propisi iz vremena austro-ugarske uprave. Time su nastavili postojati superficijarni instituti iz austrijskog građanskog zakonika, sa primjenom lokalnog partikularizma iz doba osmanske vladavine u vidu različitih praktičnih primjena superficijarnog prava.¹⁷² Poslije Drugog svjetskog rata, republička zakonodavstva, pa tako i ono Bosne i Hercegovine, samo povremeno su govorila o pravu građenja. Zakon o obaveznoj opravci oštećenih i dovršenju

započetih stambenih zgrada NRBiH, iz 1946. godine, obavezivao je njihove vlasnike da oštećene zgrade oprave. Ukoliko oni to ne bi učinili, državni organ je sam mogao izvesti potrebne radove, podići zajam i odobriti uknjižbu hipoteke umjesto vlasnika. Vlasnik je ugovorom mogao prepuštiti opravku trećem licu, koji bi imao pravo nakon opravke, useliti u zgradu i uživati prostorije bez iseljenja godinu dana poslije amortizacije troškova opravke.¹⁷³ Ovime se približilo institutu prava građenja, iako na obligaciono-pravnoj, a ne stvarnopravnoj osnovi. Uredbom o izgradnji stambenih zgrada radnika i službenika Federativne Narodne Republike Jugoslavije iz 1951. godine, uvedeno je pravo korištenja neizgrađenog građevinskog zemljišta u društvenom vlasništvu, a u svrhu podizanja stambenih zgrada. Prema mišljenju većine teoretičara stvarnog prava, ovo pravo korištenja predstavlja po svojoj suštini pravo građenja.¹⁷⁴ Navedeno pravo korištenja prošireno je Zakonom o prometu zemljišta i zgrada iz 1954. godine (prečišćen tekst 1965. godine), koji je proširio krug prava titularu prava korištenja, te je izričito naveo pravni osnov za pravno razdvajanje zgrade od zemljišta u članu 6., stav 1:

„Otudjenjem zemljišta na koje postoji pravo svojine prenosi se i pravo svojine na zgradu koja se nalazi na tom zemljištu, ako ugovorom nije drukčije određeno.“¹⁷⁵

Dakle ugovor postaje pravni osnov za razdvajanje zgrade i zemljišta na kome se zgrada nalazi. Isti član propisuje u stavu 2 da se otudjenjem zgrade u društvenom vlasništvu ne stiče i vlasničko pravo na zemljištu, nego samo pravo korištenja za vrijeme postojanja zgrade.

¹⁷³ Spaić, *Stvarno pravo*, 297.

¹⁷⁴ Tako: Spaić, *Stvarno pravo*, 297; Vedriš, Klarić, *Građansko pravo*, 264; Č. Rajačić, *Stvarno pravo (skripta)*, Zagreb, str. 378; Simonetti, *Pravo građenja*, 114.

¹⁷⁵ Član 6., st 1, *Zakona o prometu zemljišta i zgrada*, prečišćeni tekst iz 1965. godine. Dostupan na: www.projuris.org.

¹⁷⁰ Simonetti, „Nekretnine kao objekti prava vlasništva“, str. 46-47, fn 43.

¹⁷¹ Ibid. 156-159.

¹⁷² M. Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, treće dopunjeno i redigirano izdanje, Sarajevo, Magistrat, 2003, str. 301-302.

Zakon o uređenju imovinskih odnosa nastalih uzurpacijom zemljišta u opštenarodnoj imovini Narodne Republike Bosne i Hercegovine, iz 1955. godine, u članu 11. stav 2, govori o pravu korištenja na uzurpiranom zemljištu, ovlašćujući korisnika prava kome je zemljište uzurpirano da od narodnog odbora sreza besplatno dobije drugo zemljište u društvenoj svojini na korištenje, sa sredstvima, a radi podizanja kuće.¹⁷⁶ Nacionalizacijom izgrađenih i neizgrađenih zemljišta, a donošenjem Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta od 28.12.1958. godine, vlasnici porodičnih stambenih zgrada i etažni vlasnici imali su pravo besplatnog korištenja građevinskog zemljišta.¹⁷⁷

Zakon o građevinskom zemljištu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, iz 1986. godine, takođe je predviđao pravo korištenja radi izgradnje, regulišući ga u članovima 17. i 18.

Član 17., stav 1: „Skupština opštine može neizgrađeno gradsko građevinsko zemljište dodjeljivati fizičkim i pravnim licima na korišćenje radi izgradnje trajnih građevina (u daljem tekstu: pravo korišćenja zemljišta radi građenja) ili zakup radi izgradnje privremenih građevina.“¹⁷⁸

Vidljiva je sličnost sa pravom građenja, s obzirom da se radi o upotrebi zemljišta radi izgradnje zgrade, ali je razlika u tome što se radi isključivo o neizgrađenom zemljištu, dakle ne može se uspostaviti na već postojećoj zgradi na zemljištu.

Sadržaj prava korištenja propisan je članom 18.

Član 18., stav 1: „Pravo korišćenja zemljišta radi građenja ovlašćuje njegovog nosioca da na gradskom građevinskom zemljištu izgradi građevinu prema uslovima određenim u odobrenju za građenje u

skladu sa Zakonom o prostornom uređenju („Službeni list SR BiH“, br. 13/74, 21/81 i 34/86).“¹⁷⁹

Stav 2 istog člana ipak definira modalitete prava korištenja koji ga razlikuju od savremenog prava građenja, a to su neprenosivost, neotuđivost, te posebni uslovi nasljeđivanja prava.

Član 18., stav 2: „Pravo korišćenja zemljišta radi građenja ne može se prenijeti, otuđiti i opteretiti, a nasljeđuju ga pod opštim uslovima zakonski nasljednici koji su članovi porodičnog domaćinstva nosioca prava korišćenja zemljišta radi građenja.“¹⁸⁰

Jugoslavenski Zakon o osnovnim svojinsko – pravnim odnosima iz 1980. godine, takođe prepoznaje pravo korištenja neizgrađenog građevinskog zemljišta. Član 12., ovog Zakona navodi:

„Kada je zgrada na kojoj postoji pravo svojine izgrađena, u skladu sa zakonom, na zemljištu u društvenoj svojini, vlasnik zgrade ima pravo korišćenja zemljišta na kome je zgrada izgrađena i zemljišta koje služi za redovnu upotrebu te zgrade dok ona postoji.

Pravo svojine iz stava 1. ovog člana može se prenositi samo sa prenosom prava svojine na zgradi.“¹⁸¹

Postoje dva uslova za ostvarenje ovog prava. Prvi uslov je da se zgrada izgradi na zemljištu, na zakonom predviđen način, bilo da je graditelj ranije imao pravo vlasništva na zemljištu koje je prenjeto u društveno vlasništvo, pa da na osnovu njega gradi, ili da je odlukom državnog organa graditelju dodijeljeno zemljište na korištenje radi izgradnje odgovarajuće zgrade ili bilo koji zakonom predviđen način, uz dobijanje građevinske dozvole. Drugi

¹⁷⁶ Spaić, *Stvarno pravo*, 297.

¹⁷⁷ Ibid., 298.

¹⁷⁸ Član 17., Zakona o građevinskom zemljištu SR BiH, („Službeni list SR BiH“, broj: 34/86).

¹⁷⁹ Član 18., Ibid.

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Član 12. Zakona o osnovnim svojinsko – pravnim odnosima, od 1.9.1980. godine.

uslov je da na zgradi izgrađenoj na društvenom zemljištu postoji pravo vlasništva. Samo u tom slučaju mogu postojati dva vlasničko-pravna režima, pravo vlasništva graditelja na zgradi i društveno vlasništvo koje ostaje na zemljištu, sa prenosom prava korištenja na graditelja. U svakom drugom slučaju je pravni režim jednoobrazan, bilo da je privatno vlasništvo na zemljištu i zgradi ili društveno vlasništvo na zemljištu i zgradi. Međutim, ovo pravo prestaje prestankom postojanja zgrade, a dok god zgrada postoji ovo pravo je trajno. Pravo korištenja prenosivo je samo sa pravom vlasništva na zgradi, jedno od drugog su neodvojivi.¹⁸²

Na osnovu svega iznesenog, priklonit ćemo se većinskom mišljenju da je navedeno pravo korištenja, u ranijem sistemu, zaista po svojoj suštini predstavljalo pravo građenja sa elementima superficijarnog prava. Osnovno ovlaštenje bilo je izgraditi zgradu na tuđem zemljištu i steći pravo vlasništva na predmetnoj zgradi. Međutim, osnovna razlika nalazila se u tome što je pravo korištenja izgradnjom zgrade ostalo trajno vezano za građevinu, dok je savremeno pravo građenja, kao fiktivna nekretnina, vezano za zemljište na kome je uspostavljeno. Osim toga, savremeno pravo građenja ne poznaje dihotomiju vlasničkih režima, kao superficijarno pravo, nego savremeno pravo građenja i služi kao fiktivna nekretnina, kako bi izgradnjom zgrade na njoj, bio uspostavljen jedinstven vlasničko-pravni režim fiktivnog zemljišta i zgrade i formalno ostalo neokrnjeno načelo *superficies solo cedit*. Pravo korištenja nije kao pravo građenja poznavalo univerzalnu nasljedivost, otudivost i prenosivost i nije moglo biti, poput savremenog prava građenja, uspostavljeno na zemljištu koje je već izgrađeno, odnosno na kome već postoji zgrada.

Pravo građenja u Bosni i Hercegovini osavremenjeno je tek u XXI vijeku, po uzoru na germanski institut prava građenja (Njemačka, Austrija), na entitetskim nivoi-

ma i nivou Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

5. Zaključak

Rad na temu historijskog razvoja prava građenja u evropsko-kontinentalnom pravnom sistemu, za svoj osnovni cilj je imao prikaz evolucije jednog savremenog i za po-dručje Bosne i Hercegovine, potpuno novog pravnog instituta. Osim toga, radom se nastojalo prikazati i način na koji je historijski, od rimskog *superficies* do prava građenja, rješavana pravna problematika uspostave prava vlasništva nad zgradom sagrađenom na zemljištu u tuđem vlasništvu, te odnos pravnih rješenja ove problematike sa načelom *superficies solo cedit*.

Historijski razvoj savremenog prava građenja započeo je sa rimskim *superficies*om, a preko pandektnog i feudalnog prava, usljed ekonomskih i socijalnih potreba, razvio se vremenom u specifično pandektno superficijarno pravo. U nekim kontinentalnim pravnim sistemima, nikada nije dosegao stepen evolucije prava građenja, nego se sadržao na nivou superficijarnog prava (Italija), kao pravo unutar dvojnog, razdvojenog vlasničko-pravnog režima (odvojenih prava na zemljištu i prava na zgradi). Na taj način ovi pravni sistemi odstupili su od starog rimskog načela *superficies solo cedit*, poništavajući atrakcijsku pravnu snagu između zemljišta i svega što je trajno spojeno sa njim.

Sa druge strane, njemački i austrijski pravni sistem (germanski), razvili su pravo građenja kao posebno ograničeno stvarno pravo na tuđem zemljištu, fikciju nekretnine, ili netjelesni pojam stvari koji preuzima ulogu nekretnine, pri čemu se zgrada, u stvarnosti izgrađena na zemljištu, pravno smatra zgradom izgrađenom na pravu građenja koje je na tom zemljištu osnovano, što dovodi do očuvanja načela *superficies solo cedit*.

Savremeno bosansko-hercegovačko pravo prihvatilo je austrijski i njemački institut prava građenja, iako smo u ovom

¹⁸² Stojanović, Pop – Georgiev, *Komentar Zakona o osno-vnim svojinsko-pravnim odnosima*, 65-66.

radu prikazali da je pravo građenja u prošlosti Bosne i Hercegovine imalo odlike i superficijarnog prava, razdvojenosti vlasničkih pravnih režima na zgradi i zemljištu na kome je sagrađena, a sve do inkorporacije rješenja u vidu koncepta prava građenja iz austrijskog i njemačkog prava.

Savremeno pravo građenja u Bosni i Hercegovini trebalo bi i dalje razvijati u zakonodavnom i praktičnom smislu, te bi svrsishodno bilo uspostavljanje je-

dinstvenog i ujednačenog zakona o pravu građenja na nivou Bosne i Hercegovine. Osim toga, kako je ovaj ekonomski i socijalno važan pravni institut, suštinski jako malo poznat i često u praksi zamjenjivan za građenje na tuđem zemljištu kao oblik sticanja vlasništva na ne-kretnini, imalo bi vrijednost šire aktualizirati već postojeće priručnike i objaviti nove priručnike u kojima bi ovo pravo jasnije bilo predstavljeno široj javnosti.

Вадим Иванович Павлов*

заведующий кафедрой теории и истории государства и права
учреждения образования «Академия Министерства внутренних дел Республики
Беларусь»,

ВИЗАНТИЙСКОЕ КАНОНИЧЕСКОЕ ПРАВО В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПУТЕЙ РЕЦЕПЦИИ РИМСКОГО ПРАВА НА РУСИ

АННОТАЦИЯ: В статье исследуется вопрос о формировании специфического светско-церковного правового синтеза в Византии, который выразился в создании уникального источника права – номоканона. Прослеживается процесс создания первых номоканонов, их содержание, регулятивные особенности. Выделяются важнейшие специфические особенности византийского права, повлиявшие на процесс его рецепции в Древней Руси, а именно: его светско-церковный характер и практико-ориентированная направленность.

SUMMARY: The article examines the question of the formation of a specific secular and ecclesiastical legal synthesis in Byzantium, which was expressed in the creation of a unique source of law - Nomocanon. It traced the process of creating the first Nomocanon, content, regulatory features. Highlights important specific features of Byzantine law, influenced the process of its reception in Ancient Rus, namely its secular and ecclesiastical character and practice-oriented focus.

Введение. В современной юридической науке является распространенным мнение относительно путей формирования восточнославянских правовых систем, которые определяются в основном двумя характеристиками: 1) принадлежностью к романо-германской правовой семье и 2) рецепцией римского права, под которой понимается западный путь проникновения римского права через правовую доктрину XIX века. Вместе с тем данные характеристики являются достаточно широкими обобщениями, требующими существенных уточнений. Конкретно-исторический анализ и рассмотрение формирования юридического

дискурса в Древней Руси обнаруживают первоначальное базовое влияние на древнерусскую правовую традицию, во-первых, права Византийской империи IX-XII вв., во-вторых – установлений Восточно-христианской церкви, которые следует признать принципиальными моментами формирования древнерусской правовой традиции.

В современной учебной литературе, в частности, по истории государства и права Беларуси [1, с. 35–42; 2, с. 16–19], вопросы влияния византийского права хотя и упоминаются, однако подробно не анализируются, в основном учеными делается акцент на обычном

* доцент, vadim_pavlov@tut.by

местном праве и языческой религии, сразу после которых, как правило, рассматривается право более позднего периода – эпохи Великого княжества Литовского. Нередко не упоминаются и вопросы формирования Кормчей книги как важнейшего источника древнерусского права, составляющих его византийских источников светского права, почти ничего не говорится и о таких важнейших источниках административного, уголовного, процессуального права, как «Мерило праведное» и «Книги законные», которые одновременно выступали и юридическими руководствами для княжеского суда, а также источниками правовой доктрины. Впрочем, следует отметить, что в отдельных отечественных исследованиях эти вопросы находят свое отражение, например, в части формирования древнерусского брачно-семейного [3, с. 247–253], гражданского права [4], и, безусловно, эти положения требуют закрепления в учебной литературе.

В связи с вышеуказанным, полагаем актуальным исследовать процесс формирования отечественного древнего права как через исследование пути рецепции византийского права, так и через рассмотрение особенностей формирования последнего, чему и посвящена настоящая статья.

Основная часть. Важнейший источник древнерусского права – Кормчая книга – является рецептированным из Византии правовым актом, включавшим в себя разнообразные пласты правовых норм. Само наименование источника – «Кормчая книга» (с древнеславянского «кормчий», «кръмъчий» – рулевой) [см.: 5–8] – выступало славянским языковым аналогом греческого слова Номоканон («*Νομοκανών*»), которым в Византии именовался специфический светско-церковный источник права. Сам термин «номоканон» («*νομοκανών*») происходит от греческих слов «*νομος*» и

«*κανώνες*». «*Νομος*» – это гражданские законы в широком смысле этого слова, т.е. вся совокупность различных источников права, исходивших от гражданской власти и иных форм правоустановления – в основном нормативные правовые акты, изданные или утвержденные императором, прежде всего, *Corpus iuris civilis* Юстиниана (далее – *CIC*) и любые нормы, входящие в него (в том числе и положения классической юридической доктрины через Дигесты, а также нормы, регулирующие церковные правоотношения), иные гражданские кодификации, утвержденные светской властью (например, византийский кодекс конца IX века «Василики», τὰ Βασιλικά), а также новеллы императоров. «*Κανώνες*» – это каноны, т.е. правила церкви, – нормативные правовые акты, изданные или одобренные правотворческими органами церковной власти – соборами епископов, Поместными или Вселенскими соборами.

Номоканон представляет собой инкорпорированный сборник, включающий в себя, прежде всего, нормы церковного права, касающиеся правовых отношений, одной стороной которых выступала церковь, ее члены, имущественные обязательства и т.д. [9]. Однако, как мы сказали, это и правовые нормы, устанавливаемые гражданской, императорской властью, охватывающие правоотношения с религиозным элементом и не только.

В понимании развития и природы действия классического римского права в Византии следует учитывать некоторые особенности. Если сравнивать действие римского права в Византии по отношению к тому, как оно развивалось на Западе, то следует иметь в виду цивилизационно-культурную специфику каждого из этих двух регионов [см. 10]. На Западе после варварского завоевания, несмотря на то, что Юстиниану в VI веке кратко-временно удалось восстановить боль-

шинство утраченных территорий, а также на то, что в этой бывшей части империи достаточно поздно сохранялись островки императорской власти (на-пример, византийские экзархаты Равенна и Карфаген [11, с. 125]), тем не менее, постепенно именно Западная церковь и ее нормы фактически становятся единственным хранилищем римской правовой традиции, соседствующей с «варварскими правдами» на фоне постепенно угасающей с конца V – начала VI вв. практики применения римского права. Как отмечал Д. И. Азаревич, «на Западе церковь стала государством, тогда как на Востоке [в Византии – *В.П.*] мы замечаем совершенно обратное явление, а именно: двор и государство светские приобретают характер духовный» [12, с. 177]. В связи с этим В.А. Томсинов отмечает, что хотя западноевропейские «варварские правды» были написаны на латыни («*Lex Burgundionum*», «*Lex Visigothorum*», «*Lex Salica*», «*Lex Saxonum*»), «язык правоведов в западноевропейских странах был непонятен для простого населения, поэтому латинизированная западноевропейская юриспруденция развивалась в отрыве от народной духовной культуры» [13]. В Византии же, а равно и у славян посредством реципированных византийских источников права, юриспруденция и правовая система развивались в аутентичном общекультурном контексте, основой которого выступали язык и христианская вера – правовое регулирование, таким образом, было глубоко погружено в христианский контекст.

С самого начала христианизации Римской империи объективно назрела необходимость соотнесения канонического права с нормами продолжающего действовать римского права. Последнее, правда, начиная уже с Константина Великого, все более проявлялось через правотворческие полномочия императора, причем не языческого

pontifex maximus, а христианского царя, *васи-левса* [см.: 14]. Императорская власть, продолжающий функционировать и совершенствоваться римский государственный аппарат, представлявший, прежде всего, публично-правовой элемент в византийском праве, сама логика развития Византии вынуждала, с одной стороны церковь, а с другой – государство на правотворческом уровне соотносить законы и каноны, тем самым синтезировать правовое регулирование и нормы веры как важнейшие основания цивилизационно-культурной традиции и типичных для Византии антропологических практик.

Первая попытка систематизации церковно-правовых норм на уровне правотворческой деятельности государства была осуществлена уже в кодификации Юстиниана. Как отмечает А.Г. Бондач, «по мере христианизации государства появлялось все больше императорских конституций, посвященных тем или иным вопросам деятельности Церкви» [15, с. 77]. Вместе с тем, для гармоничного развития христианской империи систематизации одних только государственных актов, регламентирующих церковные правоотношения, было недостаточно – государственно-церковный синтез требовался не только в сфере нравственности и политики, но и в области правового регулирования. С неизбежностью возникала и проблема конкуренции норм светского и канонического права, которая, как правило, решалась в пользу последнего. И. С. Бердников отмечал, что «с появлением христианства должен был потерпеть ограничение принцип всемогущего и всепоглощающего государства, что предоставленное императору полномочие издавать законы – *quod principi placuit, legis habet vigorem* – не простиралось на сферу церковных отношений, – на изложение догматов веры, учреждения богослужения и богочтения, на уста-

новления церковных правил» [16, с. 120].

Еще до реформ Юстиниана императоры Валентиниан и Маркиан в 451 году под влиянием решений состоявшегося IV Вселенского, Халкидонского Собора издали конституцию, согласно которой все законы, изданные в нарушение церковных канонов, признавались недействительными (С. 1.2.12). В 545 году в 131 Новелле Юстиниана был сформулирован принцип соотношения законов и канонов: «Предписываем, чтобы священные церковные каноны, изданные или подтвержденные четырьмя святыми соборами ...имели ранг законов; ибо до-гматы... мы признаем наподобие святых писаний, а их каноны храним, как законы» (Nov. Just. 131.1) [17, с. 80–81]. С изданием в Византии Василик действие данной новеллы было распространено вплоть до II Никейского собора (787 г.). Назначение законов и канонов в общем правовом пространстве Византии было выражено в 137 Новелле: «светские законы имеют ввиду оградить общественную безопасность, церковные же каноны установлены ради спасения души. Власть над законами вверена от Бога императору; наблюдение за соблюдением канонов и установлением их вверена епископам» [16, с. 107].

Очевидно, что в Византии формировалась специфическая система правового регулирования, характеризующаяся синтезом светского и церковного элементов при их одновременном различии на уровне творчества. При этом, хотя церковное право для империи было традиционным способом регулирования, на наш взгляд, оно относится к особому специфическому типу права и не подходит под традиционное римское деление права на частное и публичное. По своей регулятивной сущности церковное право обладает уникальной природой, равно как и светское право имеет

совершенно определенные собственные регулятивные основания. Известный знаток канонического права А. С. Павлов отмечал, что воззрение средневековых канонистов о делении права на *jus civile* (здесь – все светское право) и *jus canonicum* (право церковное) остается в силе [6, с. 15]. Для исследования правовой системы Византии и права славянских народов такое деление действительно актуально и, видимо, единственно верно. Однако оно проблематично для секулярного общества и светского государства, по крайней мере, с точки зрения реального действия права.

Несмотря на все случающиеся перипетии в истории империи, в Византии закон всегда оставался законом, а канон каноном, причем самостоятельность и независимость, равно как и сила действия канона хотя и могли основываться на законе, быть юридическими, подтверждением чему и служат, например, многочисленные Новеллы Юстиниана по церковным вопросам, однако своим источником канон имел не закон, не природу права, а природу самой христианской веры, т.е. не юридическую, а богооткровенную, духоносную сущность. И. Мейендорф в связи с этим отмечал, что в Византии «власть императоров никогда не была выше догматов либо канонов Церкви» [18, с. 118]. Нельзя не отметить при этом, что византийская диархия, или, симфония («империя–церковь») представляла собой не только соработничество светского и духовного, но и своеобразный механизм ограничения императорской власти, который, конечно, действовал лишь в условиях христианского общества и государства.

Д. И. Азаревич, характеризуя проблему соотношения законов и канонов, отмечал, что «уже со времен Юстиниана светскими законами предоставлена каноническим предписаниям полная сила даже и в светских судах», причем «...κανόνες должны пользова-

тятся преимуществом перед воио в случаях коллизий между ними» [12, с. 178]. Знаменитый византийский канонист XII века Феодор Вальсамон, осуществляя официальное толкование Номоканона патриарха Фотия, через 600 лет (!) после формулирования 131 Новеллы Юстиниана, подтвердил ее юридический смысл («τὸς κανόνας ἰσχύειν πλεον τῶν νόμων» [15, с. 83]). Комментируя положение, изложенное в Титуле 1 Главы 2 Кормчей Фотия (V книга Василика) («Какие правила должны иметь силу»), «...Догматы вышеупомянутых святых соборов мы принимаем, как Св. Писание, и правила соблюдаем, как законы государственные» [19, с. 46–47], под «правилами» канонист понимает фактически все источники церковного права [19, с. 49].

Вместе с тем, современный греческий правовед Спирос Троянос обосновывает позицию, согласно которой соотношение законов и канонов в Византии основывалось не на новом, а на традиционном принципе римского права «lex posterior derogat priori» (D. 1.4.4) [ср.: 20, с. 117], в соответствии с которым законы и каноны имели одинаковую юридическую силу и их конкуренция разрешалась принципом юридическим приоритета позднейшего правового акта [21; 22]. Безусловно, данный принцип использовался византийскими юристами и канонистами (например, тем же Вальсамоном), для Византии это была традиционная практика правового и церковного регулирования. Не только канонисты, но и светские юристы в Византии признавали авторитет канонического права, часто использовали толкования канонов известными византийскими канонистами (в частности, их использовали автор Пространного Прохирона, автор «Алфавитной Синтагмы» Матфей Властарь [23], Константин Арменопул в своей «Εξάβιβλος» [24, с. 269]). Однако, как мы уже отметили, не должно быть сомнений в том, что

каноны в Византии рассматривались и понимались как имеющие по своей природе не юридическую, а богооткровенную, духоносную сущность, что подтверждается нередко случавшимися в истории Византии фактами жесткого сопротивления подвижников христианского благочестия неканоническим, либо даже противоправным действиям государственной власти (неканонические браки императоров, попытки государственной защиты ересей, тирания государственной власти и т.д.) таким действиям оказывали сопротивление свт. Амвросий Медиоланский, прп. Иоанн Дамаскин, прп. Феодор Студит и др. [17, с. 75–80].

После кодификации Юстиниана в Византии стала очевидной необходимость систематизации государственных законов, так или иначе пересекающихся с церковно-правовыми отношениями, и их согласования с канонами. Для этого следовало объединить, синтезировать в одном акте сборники канонов и сборники законов.

Еще в доюстинианову эпоху практически сразу после Миланского эдикта в первой половине IV века в Понтийском диоцезе был создан первый канонический сборник, включавший в себя сначала каноны Анкирского и Кесарийского (314 г.), а также Нео-кесарийского (315/319 гг.) Соборов, затем – правила Никейского, I Вселенского Собора 325 г. и в дальнейшем на протяжении IV-V вв. правила других вселенских и поместных соборов. В начале VI века также был создан не сохранившийся систематический сборник церковного права в 60 титулов, по образцу которого патриарх Иоанн Схоластик составил аналогично делению Дигест на 50 книг Сборник (Συναγωγή) канонов в L (50) титулов (в него вошли 85 апостольских правил, каноны первых 4-х Вселенских и 6-ти Поместных Соборов, два канонических послания свт. Василия Великого, разделенных на 68 правил [6, с. 66–67; 8, с.

184–185]). После Иоанна Схоластика, до Трулльского Собора 691 года, т.е. в конце VI-начале VII вв. был создан еще один сборник с дополнительно включенными в него правилами Поместных Соборов и святых отцов – Каноническая синтагма (Σύνταγμα κανόνικον), построенная по систематически-хронологическому принципу и разделенная на 2 соответствующие части.

Помимо сборников канонов для церкви было необходимо систематизировать и светские законы, в основном – императорские акты, но не только. Тот же патриарх Иоанн Схоластик в 60-х-70-х гг. VI века наряду со своей Синагогой канонов в 50 титулов составил к ней и Сборник из 87 глав (Collectio LXXXVII capitulorum), в который вошли извлечения из Кодекса, Институций, Новелл, Дигест Свода Юстиниана [25, с. 98–101]. На рубеже VI-VII вв. был составлен еще один сборник из 25 глав (Collectio XXV capitulorum) [25, с. 101], включавший в себя положения из Кодекса и Новелл Юстиниана. Наиболее содержательным же оказался третий сборник светского законодательства – Сборник церковных постановлений (Collectio constitutionum ecclesiasticarum, еще называемый Collectio tripartite, т.е. «Трехчастный сборник») [15, с. 77; 26], созданный при императоре Ираклии в VII веке. В Трехчастном сборнике извлечения из Свода Юстиниана (13 титулов из Кодекса Юстиниана с паратитами других правовых норм Кодекса, 6 титулов из Дигест и Институций, извлечения из Новелл Юстиниана с четырьмя Новеллами византийского императора Ираклия) даны по текстам сборников, реально применявшихся в византийской правоприменительной практике на греческом языке, а именно – Кодекс в переработке византийского юриста Анатолия, Новеллы – юриста Афанасия, Дигесты и Институции – анонимного юриста [6, с. 72; 8, с. 187].

Необходимо отметить, что в Византии оригинальный, в основном латинский текст СИС к концу VI века ввиду его громоздкости и доминирования в общеупотребительной речи греческого языка, в том числе и в правовой сфере, был вытеснен греческими вспомогательными пособиями и руководствами – парафразами, индексами, комментариями византийских юристов. Так, уже в 30-х гг. VI века появляется греческий парафраз к Институциям, написанный юристом константинопольской правовой школы, участником законодательной комиссии Трибониана, предшественником Феофилом; вспомогательные пособия к Дигестам, индекс к Кодексу (сохранился во фрагментах к Василикам) также были составлены Феофилом и другими юристами – Федором, Исидором, Дорофеем и Фалелеем из Бейрутской правовой школы [27, с. 19]. Византийские юристы конца VI века также составляли комментарии – Сумма Дигест Анонима и Кирилла, Сумма Кодекса Стефана Анатолия, Сумма Новелл Афанасия из Эмесы, «О мнимых противоречиях в Дигестах» Анонима Энантиофана. Следует отметить, что все эти работы, принадлежащие к толкованию и правовой доктрине одновременно, выступали основой для применения положений Свода Юстиниана так, как выступили гораздо позже сборники глоссаторов на Западе.

Составление в Византии отдельно сборников канонов и отдельно сборников законов первоначально имело цель подчеркнуть самостоятельность и независимость церковного и государственного законодательства, причем именно каноны составляли источники права Церкви, в то время как законы должны были их дополнять. В противоположность такой позиции, «в Западной церкви, поставленной сравнительно независимо от светской власти во всех государствах, возникших на развалинах западной римской империи,

навсегда осталось в силе то воззрение, что каноны стоят неизмеримо выше законов и никак не могут быть смешиваемы с этими последними» [6, с. 73]. Впоследствии данный факт способствовал усилению римо-католической церкви и ее претензии на сугубо государственно-властные полномочия на Западе. В Византии же в связи, во-первых, с сохранением империи и ее институтов, во-вторых, в связи с ее христианизацией и, как следствие, влиянием государства на религиозную жизнь общества, была выработана форма актов светско-церковного содержания, которые и стали впоследствии именоваться номо-канонами. Юридико-технически это было сделано посредством атрибуции законов к соответствующим титулам канонов, располагавшихся в систематическом порядке.

В начале VII века появился первый Номоканон в L (50) титулов, в который вошла Синагога Иоанна Схоластика и его Сборник из 87 глав, а также некоторые дополнения из работ византийских юристов – из Дигест (парафраза Дорофея), Кодекса (Исидора) и Новелл (Афанасия).

Наиболее же устоявшимся и авторитетным для Византии стал Номоканон в XIV титулов, составленный в первой половине VII века. Именно этот номоканон уже в обработке константино-польского патриарха Фотия 883 года получил широкое распространение в славянских странах, в том числе и на Руси [19; 25, с. 112; 28]. Помимо извлечений из Свода Юстиниана в него вошли и нормы сборников светского права (Эклога, Прохирон и др.).

Светские правовые нормы, вошедшие в Номоканон XIV титулов, были представлены объединенными в сборники выборками из Кодекса, Институций, Новелл, Дигест Свода Юстиниана – это указанные выше Сборники в 87 и 25 глав, а также Трехчастный сборник. Дореволюционный канонист

В. Н. Бенешевич же обосновывал, что в самой первой редакции Номоканона в XIV титулов законы брались не из вышеуказанных сборников светского права, составленных духовными лицами (Сборники в 87 и 25 глав, и Трехчастный сборник), а напрямую из обработок свода Юстиниана известными византийскими юристами [5, с. 215–227].

Относительно номоканона как источника права следует сказать, что он представляет собой творение исключительно византийской правовой традиции, на знавшее аналогов [29]. Официально статус номоканона как источника права был определен во 2-м правиле VI Вселенского, Трулльского Собора (691-692 гг.). На соборе были сформулированы важнейшие принципы действия церковного права не только по территориальному признаку (т.е. на территории Византии), но применительно ко всей Вселенской церкви, т.е. по субъектно-территориальному принципу – принципу существования верующих и их общины в любых светских юрисдикциях, в любых государствах. 2-е Правило предписывало, что канонические нормы являются обязательными и не подлежат принципиальной отмене [30, с. 437]. Сербский канонист Никодим Милош, толкуя данное правило, отмечал, что «общеобязательную силу, для каждого члена церкви, имеют все без исключения правила, входящие в общий канонический кодекс. Такое значение правил обуславливается не источником их происхождения, а тем, что приняты и утверждены голосом вселенской церкви» [30, с. 439].

Таким образом, номоканон как источник права вошел в правовую систему Византии.

Ввиду специфики номоканона как акта светско-церковного характера, в нем, как отмечает А.Г. Бондач, «была сконцентрирована весьма значительная часть норм византийской правовой сис-

темы. Номоканон объединял в себе почти все внутрицерковные нормативно-правовые акты (не только каноны) и многие государственные, даже те, которые не касались непосредственно деятельности Церкви (например, Земледельческий и Морской законы, входившие в Appendix Eclogae [«Приложение к Эклоге» – В.П.])» [15, с. 86]. Специфика номоканона прослеживается в официальном комментарии Номоканона в XIV титулов Фотия, который в XII веке осуществлял Феодор Вальсамон по поручению императора Мануила I Комнина. Вальсамон комментировал только те Главы, в которых содержались excerpts (выдержки) из законов [23, с. 85–86], каноны же комментарии не подвергались. Как отмечается в литературе [15, с. 85], это объясняется тем, что задачей Вальсамона было приведение Номоканона в соответствие с актуальными, действующими в XII веке светскими источниками права – в частности, с Василиками и императорскими новеллами, а также со сложившейся правоприменительной практикой. Вместе с тем, здесь нельзя упускать и специфику византийского светского права – упомянутый кодекс Василики представлял собой не какой-то новый для империи источник права – а, традиционный, эволюционировавший за 300 лет и переработанный в соответствии с потребностями юридической практики тот же свод Юстиниана с дополнением его положениями Прохирона (60 книга, посвященная уголовному праву) и Исагоги [14, с. 145; 32].

Помимо принципа традиционности и преемственности при составлении Василик византийскими законодателями использовался и такой принцип право-творческой деятельности, как ориентация на синкретичность в византийском правовом сознании закона и канона, светского и духовного, государства и церкви, что выразилось во включении в Василики норм цер-

ковного права – ему, в частности, посвящены первые книги Свода [33].

В связи с этим важно понимать, что византийская правовая реальность основывалась на религиозном фундаменте, а византийское общество представляло собой религиозный мир, в котором юридические правила поведения не дифференцировались, не разделялись на светские и церковные, а воспринимались населением как единое пространство правовой регламентации. По этому поводу И.П. Медведев отмечает, что в Византии «все государственные чиновники, да и сам император – члены церкви и, наоборот, все верующие, включая патриарха, – граждане государства, а органы церкви – носители публичной власти...» [17, с. 74]. Например, брачно-семейное, наследственное право практически полностью находились в области церковного права, включая имущественные и связанные с ними иные правоотношения, и в общественном правосознании византийцев данный факт воспринимался в контексте единой системы правового регулирования. Источники права создавались византийскими юристами, которые, как правило, были одновременно и прекрасными канонистами, нередко канонисты выходили из среды юристов, адвокатов (пример – бывший юрист и адвокат, константинопольский патриарх VI века Иоанн Схоластик). Поэтому в связи во многом с синтетическим характером правовой реальности в Византии невозможно было заниматься правотворческой деятельностью без знания положений канонического права, глубоко взаимосвязанного с правом светским. Кроме того, в отличие от глоссаторов на Западе, которые свою деятельность первоначально организовывали в качестве сугубо университетского теоретического занятия по абстрактному изучению Дигест, «изучение канонов в Византии носило по преимуществу практический, а не теоретический и

исследовательский характер» [8, с. 86]. Более того, на Западе *jus civile*, изучаемое в университетах, нередко противопоставлялось *jus canonicum*, это противостояние, как уже было отмечено выше, выражало конфликт пап и королей, борьбу сугубо за светскую юрисдикцию, поэтому западная традиция права хотя и использовала схоластический метод, однако формировалась на секулярной почве. В Византии же, напротив, применение норм церковного права, в том числе и гражданского законодательства, их толкование и развитие осуществлялось из жизни синтезированной византийской церковно-правовой и светской правоприменительной практики.

Заключение. Таким образом, вышеприведенное понимание специфики рецептированного на Руси византийского канонического права определяет и особенность формирования древнерусской правовой традиции, выражающуюся, во-первых, в специфике формы подачи норм римского права – через номоканоны, во-вторых, в рецептировании римского права не теоретическим путем, а в контексте синкретичной византийской системы светско-церковной правоприменительной практики. Эти факторы оказали сильнейшее воздействие на формирование древнерусской правовой традиции и, на наш взгляд, продолжали быть определяющими вплоть до XIX века.

Список цитированных источников:

1. Доўнар Т.І. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі : падручнік / Т.І. Доўнар. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2014. – 416 с.
2. Вішнеўскі А.Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі : вучэб. да-пам. / А.Ф. Вішнеўскі, І.У. Вішнеўская. Мінск : Тетра-Системс, 2005. – 192 с.
3. Сліж Н. Шлюбныя і пазашлюбныя стасункі шляхты ў звычайным праве і заканадаўчых актах ВКЛ / Н. Сліж // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 10. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. – С. 246–288.
4. Ермолович В.И. Влияние римского права на развитие гражданского законодательства средневековых славянских стран // Право и демократия : сб. науч. тр. / редкол. : В.Н. Бибило (гл. ред.) [и др.]. Минск : БГУ, 2009. Вып. 20. С. 127-149.
5. Бенешевич В.Н. Канонический сборник XIV титулов со второй четверти VII в. до 883 г. К древнейшей истории источников права греко-восточной церкви. СПб, 1905. – 334 с.
6. Павлов А.С. Курс церковного права. Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1902. – 539 с.
7. Суворов Н.С. Курс церковного права. Т. 1. Ярославль, 1889. – 369 с.
8. Цыпин В. (протоиерей) Каноническое право. М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2009. – 864 с.
9. Заозерский Н.А. К истории номоканона в Византии и древней Руси // Прибавления к Творениям св. Отцов. 1886. Ч. 37. Кн. 1. – С. 412–427.
10. Gallagher C., S. J. Church Law and Church Order in Rome and Byzantium: A Comparative Study. Aldershot: Ashgate, 2002. XII. – 279 p.
11. Острогорский Г.А. История Византийского государства / Пер. с нем.: М.В. Грацианский; ред. П.В. Кузенков. – М.: Сибирская Благозвонница, 2011. – 895 с.
12. Азаревич Д.И. История византийского права: Том 1. Часть 2. Ярославль, 1877. – 351 с.
13. Томсинов В.А. Юриспруденция Древней Руси и правовая культура Византии // Вестник МГУ. Сер. 11. Право. 2009. №4. – С. 3–26.

14. Сильвестрова Е.В. *Lex generalis*. Императорская конституция в системе источников греко-римского права V-X вв. н.э. М.: Индрик, 2007. – 248 с.
15. Бондач А.Г. Νόμοι καὶ κανόνες в византийском церковном праве // Власть, общество и церковь в Византии: Сб. науч. ст. / Армавир. гос. пед. ун-т; Волгогр. гос. ун-т; Ред. кол.: С. Н. Малахов (отв. ред.) и др. Армавир: Б.и., 2007. – С. 74–88.
16. Бердников И.С. Основные начала церковного права православной церкви. Казань : Типо-литография Императорского Университета. 1902. – 398 с.
17. Медведев И.П. Правовая культура Византийской империи. СПб. : Алетея, 2001. – 576 с.
18. Мейендорф И. (протоиерей) Византийское богословие. Исторические тенденции и доктринальные темы / Пер. с англ. В. Марутика. Минск : Лучи Софии, 2001. – 336 с.
19. Нарбеков В. (пер.). Номоканон константинопольского патриарха Фотия с толкованием Вальсамона. Часть 2. Казань: Типо-литография императорского университета, 1899. – 620 с.
20. Дигесты Юстиниана. Том I. Книги I-IV / Перевод с латинского; Отв. ред. Л.Л. Кофанов. М.: Статут, 2002. – 584 с.
21. Troianos S. Nomos und Kanon in Byzanz. // *Kanon. Kirche und Staat im christlichen Osten*. Bd. 10. 1991. S. 37-51;
22. Троянос С. Закон и канон във Византия // Интернет-портал «Живо Предание: образцы на съвременното православно богословие» (Болгария). Режим доступа : http://dveri.bg/component/com_content/Itemid,100522/catid,281/id,16604/view.article. Дата доступа : 22.02.2016.
23. Бондач А.Г. Номоканон в XIV титулов и синтагма Матфея Властаря: к истории систематизации византийского церковного права // Проблемы теологии: вып. 3: Материалы Третьей международной богословской научно-практической конференции, посвященной 80-летию со дня рождения протопресвитера Иоанна Мейендорфа (2-3 марта 2006 г.): в 2 ч. / Рос. гос. проф.-пед ун-т. Екатеринбург, 2006. Ч. 1. – С. 83-88.
24. Красножен М.Е. Толкователи канонического кодекса восточной церкви: Аристин, Зонара и Вальсамон: Исследование / Красножен М., проф. – 2-е изд., испр. и доп. – Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1911. – 304 с.
25. Азаревич Д.И. История византийского права: Том 1. Часть 1. Ярославль, 1876. – 118 с.
26. *Ecclesiasticarum constitutionum collectio* // PG. Vol. 138. Col. 1077-1334.
27. Эклога. Византийский законодательный свод VIII в. / Вступ. статья, перевод, комментарий Е.Э. Липшиц. — М. : Наука, 1965. – 224 с.
28. Щапов Я.Н. Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI–XIII веках / Я.Н. Щапов. – М. : Наука, 1978. – 289 с.
29. **Stolte B.H. Balancing byzantine law // XXe Congres international des etudes byzantines: Pre-actes: [En 3 vol.]. [Vol.] I: Seances plenieres. P., 2001. – P. 165–166.**
30. Милош Никодим. Правила Православной Церкви с толкованиями Никодима, епископа Далматинско-Истрийского. Том. 1. Пер. с серб. СПб. : Тип. М. Меркушева, 1911. – 640 с.
31. Dagron G. Lawful Society and Legitimate Power: Ἐννομος πολιτεία, ἔννομος ἀρχή // *Law and Society in Byzantium: Ninth – Twelfth Centuries* / edit. by Angeliki Laiou and Dieter Simon. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1994. P. 27–51.
32. Сильвестрова Е.В. Василики // Интернет-ресурс «Православная энциклопедия» (Электронная версия) Режим доступа : <http://www.pravenc.ru/text/149783.html>. Дата доступа : 22.02.2016.

Miroslav Baljak*

Fakultet političkih nauka
Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla
Tuzla, BiH

Miro Maksimović**

Evropski univerzitet Brčko distrikt
Brčko, BiH

BOSNA I HERCEGOVINA NA PUTU KA EVROPSKOJ UNIJI

Sažetak

Bosna i Hercegovina se na svom putu u EU suočava sa nizom specifičnih problema, naj-većim dijelom usljed postojanja kompleksne institucionalne strukture, podjeli odgovornosti između državnog i entitetskog nivoa u skladu sa Ustavom, te uloge Visokog predstavnika međunarodne zajednice i EU u BiH. Bosna i Hercegovina uglavnom zahvaljujući političkim problemima i nedostatkom institucionalnih kapaciteta, još uvijek nije u stanju da prevlada početne korake ka procesu integracije u EU.

Evropsko partnerstvo za BiH utemeljeno je na stanju koje trenutno vlada u procesu pri-prema i prilagođeno je specifičnim potrebama BiH. Od zemlje se očekuje da odgovori na Evro-psko partnerstvo tako što će pripremiti plan sa rokovima i detaljima kako namjerava da ispuni principe Partnerstva.

Ključne reči: Evropska unija, integracije, sporazum, regionalizam

Abstract: Bosnia and Herzegovina is on its way to the EU faces a number of specific problems, mainly due to the existence of a complex institutional structure, the division of responsibilities between the state and entity levels in accordance with the Constitution and the role of the High Representative of the international community and the EU in BiH. Bosnia and Herzegovina mainly due to political problems and a lack of institutional capacity is still not able to overcome the initial steps toward EU integration process.

The European Partnership for BiH is based on the condition that the government is currently in the process of preparation and is tailored to the specific needs of BiH. The country is expected to respond to the European Partnership by preparing a plan with deadlines and details how it intends to comply with the principles of the Partnership.

Key words: European Union, integration, agreement, regionalism

* Doktor pravnih nauka, docent. E-mail: baljak.miroslav@gmail.com

** Docent, E-mail: miro.maksimovic@gmail.com

Uvod

Bosna i Hercegovina je najsloženiji slučaj tranzicije u Evropi, jer prolazi više-struke promjene. Neke karakteristike tog procesa slične su sa ostalim republikama bivše Jugoslavije: tranzicija ekonomskog sistema, izgradnja novog političkog sistema i tranzicija suverenosti sa ranije federalne na jednu veoma složenu zajednicu. Razlika je u tome što je ovaj proces bio zaustavljen ratom, a nakon toga se odvijao u uslovima međunarodnog protektorata sa neograničenim ovlašćenjima Visokog predstavnika. Danas, BiH prolazi kroz dvo-stepenu tranziciju prenosa ovlašćenja i autoriteta sa međunarodne zajednice na domaće organe. Prvi stepen je prepuštanje autoriteta Kancelarije visokog predstavnika predstavnicima Evropske unije, sa osnovnim zadatkom da se sa snažne administracije pređe više na političko usmjeravanje. Druga faza je potpuno preuzimanje odgovornosti vlasti u BiH za funkcionisanje i razvoj zemlje.

Bosna i Hercegovina se mora što prije riješiti uticaja Međunarodne zajednice, koji se ogleda u velikom uticaju Visokog predstavnika BiH i vlasti moraju preuzeti odgovornost na sebe. To podrazumijeva i njenu specifičnu strukturu i puno uvažavanje postojanja entiteta. Bosna i Hercegovina ima budućnost samo ako vlasti Republike Srpske i Federacije BiH imaju punu saglasnost u važnim odlukama. U suprotnom, BiH neće imati perspektivu kako u regionu tako i u Evropskoj uniji. Zbog toga se na tome mora stalno insistirati i kod Međunarodne zajednice, kako bi to blagovremeno shvatila.

Ekonomska situacija u BiH je veoma loša, jer su nove tehnologije, oživljavanje privrede i sve drugo, bili potpuno zanemareni, nije bilo razvojnih planova. Dosadašnja privatizacija i transformacija državnog i društvenog kapitala sprovedeni su u interesu pojedinih pljačkaških grupa.¹⁸³ Uprkos inostranim i donatorskim

ulaganjima neki vidniji ekonomski napredak u BiH nije se osjetio.

1. Politički faktori

Pitanje uspjeha BiH u pregovorima o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju nije pitanje spremnosti na organizacionom, ekspertnom ili normativnom nivou, nije čak ni pitanje tehnike ili vještine pregovaranja, nego prije svega unutrašnje, političko pitanje. Ovaj uspjeh zavisi od toga da li će BiH vlasti i državne institucije moći pratiti tempo procesa pregovora i ispuniti obaveze i uslove na koje će se u tim pregovorima obavezati.

Kada su u pitanju politički kriterijumi, napredak BiH je usporen. Složena ustavna rješenja i nepoštivanje Dejtonskog mirovnog sporazuma ugrožavaju reformski proces ove zemlje. Ostaju da se riješe ključni prioriteti evropskog partnerstva, a to se posebno odnosi na reformu policijskih struktura i ustavnu reformu.

Postignut je ograničen napredak u području demokratije vladavine prava, dok je u sistem upravljanja u BiH i dalje značajno uključena međunarodna zajednica. Kancelarija visokog predstavnika/specijalnog predstavnika EU usko sarađuje sa Evropskom komisijom kako bi BiH približila kancelariji EU. Međutim, vlasti BiH nisu pokazale sposobnost da preduzmu dalju političku odgovornost, te su potrebne hitne mjere kako bi se obezbjedilo efikasno funkcionisanje državnih institucija.

Iako je razlika u stavovima političara Republike Srpske i Federacije BiH dijametralna u pogledu funkcionisanja OHR-a u sadašnjem obliku, očigledno da će Kancelarija visokog predstavnika u BiH još dugo biti otvorena, a ova zemlja i dalje će biti poluprotektorat.

Postavlja se pitanje, da li vlasti u BiH uopšte žele da prihvate punu političku odgovornost i konačno uredi BiH po mjeri sva tri konstitutivna naroda, ili BiH čeka

¹⁸³ „Bosna i Hercegovina i evroatlantske integracije“, grupa autora, Biblioteka BiH, Sarajevo, 2001, str. 45

situacija slična onoj na Kosovu i u Srbiji, os-taje da se vidi.¹⁸⁴

Izbori koji su održani u oktobru 2010. godine, pa i u oktobru 2014. godine održani su u skladu sa međunarodnim standardima. Postignut je određen napredak u unapređenju tehničkih i ljudskih resursa na državnom nivou, ali nije zabilježen napredak u poboljšanju koordinacije između države i entiteta. Ukupno funkcionisanje izvršnih i zakonodavnih institucija je nedosljedno, a posebno je to izraženo u funkcionisanju Savjeta ministara i Predsjedništva BiH.

Ostvaren je određen napredak u području državne uprave, ojačana je Kancelarija koordinatora i preduzeti su koraci za sprovođenje Strategije reforme javne uprave koja je jedan od ključnih prioriteta Evropskog partnerstva. Poboljšana je efikasnost agencija za državnu službu, te su preduzeti dalji koraci za opremanje državnih ministarstava i institucija, posebno u pogledu kadrova i kancelarijskog prostora. U segmentu javne uprave posebno prednjači Republika Srpska.

Kada je u pitanju pravosudni sistem, BiH je postigla napredak u smanjenju zavisnosti od međunarodne zajednice, jer su domaće sudije i tužioci zamijenili strane. Međutim, pravosudni sistem je i dalje rascjepkan i neefikasan, iako je međunarodna zajednica insistirala da se pravosuđe, formiranjem Visokog sudskog i tužilačkog savjeta BiH, odvoji od uplitanja politike. Državno odjelenje za ratne zločine pri Sudu BiH funkcioniše, ali istrage o pojedinim predmetima teku veoma sporo, pa bi se moglo protumačiti da je to zataškavanje činjenica, kako se pojedinci ne bi skoro procesuirali.

Bosna i Hercegovina nije ostvarila skoro nikakav napredak u borbi protiv korupcije koja je i dalje veoma rasprostranjena i predstavlja ozbiljan problem. Vrlo često se u javnosti ističe da i dalje ovom problemu podsticaj daju pojedini predstavnici vlasti u BiH te da im nije u interesu

da se ovo bolesno tkivo uopšte podvrgne odstranjivanju. Malo napretka je postignuto u području ljudskih prava i zaštite manjina. Treba poboljšati sveobuhvatnu primjenu međunarodnih konvencija o ljudskim pravima, te postići potpunu usaglašenost zakonodavstva sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. Vjerska netrpeljivost i dalje predstavlja problem, iako je stanje malo bolje nego ranijih godina. Kolika je sloboda izražavanja i medija u BiH veoma je diskutabilno pitanje, ako u obzir uzmemo činjenicu da dolaskom novih političkih garnitura i pojedini mediji moraju da se povinuju njihovoj političkoj volji. Određen napredak postignut je u pogledu podrške vlasti razvoju civilnog društva, iako je, ukupno gledajući, ovaj sektor i dalje nerazvijen.¹⁸⁵

Bosna i Hercegovina je napredovala u saradnji sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju ali je potrebno ostvariti punu saradnju u skladu sa Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju. Iako je BiH ispunila većinu post-prijemnih obaveza prema Savjetu Evrope, sa njihovom primjenom i dalje se kasni. Osim međunarodnih obaveza, BiH je ostvarila i napredak u vezi sa regionalnim pitanjima. Ostalo je još i neriješenih trgovinskih i graničnih pitanja sa susjedima.

2. Ekonomski faktori

Ekonomija BiH se nastavila širiti, održana je ukupna makroekonomska stabilnost, ali i dalje su prisutne prijetnje po fiskalnu stabilnost. Visoka stopa nezaposlenosti i dalje ostaje jedan od ključnih razloga za zabrinutost, pogoršanje ukupnog političkog okruženja odrazilo se na ekonomske reforme i na poslovno okruženje.

Kada su u pitanju ekonomski kriterijumi, BiH je ostvarila mali napredak u uspostavljanju funkcionalne tržišne ekonomije, pa je neophodno sprovesti ključne reforme u ovoj oblasti, kako bi se mogli nositi sa pritiskom konkurencije i tržišnih

¹⁸⁴ „Strategija integrisanja BiH u Evropskoj uniji“, Direkcija za Evropske integracije, Sarajevo, 2005, str. 56

¹⁸⁵ *Ibidem*, str. 67

snaga unutar Evropske unije.¹⁸⁶ Uvođenje Poreza na dodatnu vrijednost (PDV) znatno je povećalo fiskalne prihode. Međutim, još je diskutabilan način raspodjele prikupljenih sredstava od ovog poreza. Republika Srpska i Brčko Distrikt vrlo često su bili oštećeni u proteklom periodu, ali u Upravi za indirektno oporezivanje uspjeli su razriješiti ovaj problem. Još postoji dilema da li u ovoj siromašnoj zemlji može da se održi jedna stopa PDV-a, ili je potrebno razmišljati o uvođenju nulte stope za neophodne životne namirnice, ili uvesti više stopa, kao što su to uradile pojedine zemlje regiona. Proces privatizacije u Republici Srpskoj je napredovao, zahvaljujući prodaji velikih preduzeća u naftnom sektoru i oblasti telekomunikacija. Finansijski sektor se brzo razvija, dok je konkurentnost cijena u velikoj mjeri zadržana.

Kada je riječ o razvoju u Federaciji BiH, proces privatizacije i restrukturisanje javnih preduzeća su usporeni, a stopa nezaposlenosti je i dalje visoka. Javna potrošnja, a posebno socijalna, značajno su porasle i na taj način oslabile kvalitet fiskalnih prilagođavanja i povećali fiskalni rizik.

Potreban je razvoj oba entiteta, ali nikako se ne bi smjelo dozvoliti da se to radi na uštrb jednih ili drugih. Takođe, strani kapital je veoma bitan, ali u vidu ekonomskog interesa stranih investitora, a ne zaduživanja. U tom smislu, oba entiteta i BiH u cjelini moraju raditi na stvaranju ekonomskih zona, koje su u ekonomski bogatim zemljama poluga razvoja.

U pogledu unutrašnjeg tržišta, napredak je postignut u oblasti slobodnog kretanja robe, ali i dalje izvozne kapacitete koči nepostojanje tijela i postupaka za ocjenjivanje usklađenosti propisa sa Evropskom unijom i to u oblasti standardizacije, sertifikacije i kontrole tržišta. Dobijanje licence i registracija preduzeća i dalje su opterećeni administrativnom procedurom.

Kada je riječ o konkurenciji, BiH polako napreduje u oblasti kontrole monopola. Nije postignut nikakav napredak u pogledu kretanja socijalnih politika po uzoru na Evropske standarde, a stanje je nešto bolje u kreiranju politike zapošljavanja. Određeni napredak, u skladu sa Evropskim standardima, postignut je u oblasti obrazovanja posebno usvajanjem Zakona o visokom obrazovanju koji podstiče učešće u Bolonjskom procesu.

3. Doprinos priključenja Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji

Prednosti članstva u EU su političke, ekonomske i socijalne prirode. Članstvo znači širenje zone mira, stabilnosti i bezbjednosti, doprinosi bržem ekonomskom rastu, razvoju trgovine i otvaranju novih radnih mjesta, uz mogućnost korišćenja pomoći iz fondova Unije, kao i boljem kvalitetu života. Posebno je važno jačanje ugleda na međunarodnoj sceni.¹⁸⁷

Budući da je BiH integralni dio evropskog kontinenta, njeno članstvo bi doprinijelo da se zaokruži velika cjelina zajednice evropskih zemalja. Osim toga, članstvo BiH značajno je i za proširenje tržišta EU, ne toliko zbog veličine i brojnosti, koliko zbog kompaktnosti cjeline unutrašnjeg tržišta EU. Bosna i Hercegovina unosi u jedinstveni prostor EU prirodne resurse, od kojih je posebno važan hidroenergetski. Korišćenje teritorije BiH je veoma značajno radi skraćivanja komunikacija od centralne Evrope do Jadranskog mora. Svojom specifičnom strukturom različitih kultura i religija BiH će obogatiti mozaik kultura u EU. Zajedno sa ostalim zemljama u Procesu stabilizacije i pridruživanja, BiH će pomoći da se stvore uslovi za dugoročnu stabilnost u ovom regionu. BiH može ponuditi Uniji sljedeće pojedinačne elemente: tržište, prirodne

¹⁸⁶ „Bosna i Hercegovina na putu ka Evropskoj uniji“, Zbornik radova, Sarajevo, 2007, str. 98

¹⁸⁷ „Europuls“, Bilten DEI, broj 7, Sarajevo, 2007, str. 69

resurse, komunikacije i infrastrukturu i bogatstvo kultura.¹⁸⁸

Bosna i Hercegovina otvoriće svoje tržište prema EU, čime će se povećati unutrašnje tržište Unije. Članstvo BiH u EU neće nanijeti štetu radnicima u zemljama članicama, jer cjelokupno stanovništvo BiH iznosi samo oko 0,8% stanovništva Unije. Kao veoma kvalifikovana radna snaga s razvijenim radnim sposobnostima, radnici u BiH predstavljaju prednost za poslodavce iz EU zemalja. Njihovi proizvodi bi se iz BiH mogli plasirati prema regionu Balkana i dalje na svjetska tržišta. Nova radna mjesta biće otvorena ne samo u BiH, već i u zemljama članicama EU, zbog uspostavljanja novih trgovinskih veza i drugih vidova saradnje s BiH.

Od prirodnih resursa kojima BiH raspolaže najvažniji je hidropotencijal, čije iskorišćavanje omogućava BiH da izvozi električnu energiju. Bosna i Hercegovina takođe raspolaže prostranim šumskim oblastima s visokokvalitetnim drvetom. Značajna su i nalazišta uglja i željezne rude.

Obzirom da je BiH smještena na najkraćem putu između država članica EU ona svojim položajem povezuje evropske komunikacione linije. Svojim potpunim uključenjem u EU BiH će se integrisati u evropski prostor, na kojem su integrisane energetske i infrastrukturne mreže. Već se sada radi na izgradnji brzih puteva i dijelova autoputa na Koridoru 5c Transevropske mreže puteva. Ovim će se uz ukiđanje granica, olakšati komunikacija između zemalja u centralnoj Evropi s Jadranskim morem, a time će se olakšati i razvoj trgovinskih relacija između pojedinih zemalja članica. Na ovoj relaciji dobro se može iskoristiti i željeznički saobraćaj u BiH za transport i isporuku svih vrsta robe od Jadranskog mora ka centralnoj Evropi i obratno. Prostor BiH važan je za avionske prelete na rutama ka jugoistočnim dijelovima Evrope i dalje ka Bliskom Istoku i

Aziji. Bosna i Hercegovina je već članica *Eurocontrola*, Evropske organizacije za bezbjednost vazdušne navigacije, koja će imati esencijalnu ulogu u izgradnji Jedinstvenog evropskog vazdušnog prostora (*Single European Sky*). Razvojem tržišta regionalne električne mreže u Jugoistočnoj Evropi, čiji je dio i BiH, i njegovim povezivanjem s Evropskim sistemom električne energije, integrisaće se i grčko tržište u unutrašnje tržište električne energije EU.

4. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju

Proces stabilizacije i pridruživanja inicirala je Evropska komisija u maju 1999. godine. Cilj procesa je da se pomogne, da pet zemalja jugoistočne Evrope ispune odgovarajuće kriterije i da na kraju budu prihvaćene kao zvanični kandidati za članstvo. Ovaj program sastoji se iz modificovanih kao i novih ponuda zemljama jugoistočne Evrope, uključujući povećanu liberalizaciju trgovine, poboljšanu finansijsku i ekonomsku pomoć, redovan politički dijalog, saradnju u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova, a posebno novu, prilagođenu kategoriju ugovornih odnosa, Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju kojim se određenoj zemlji daje status potencijalnog kandidata.¹⁸⁹

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) je nova, treća generacija evropskih sporazuma ponuđena isključivo zemljama Zapadnog Balkana, u sklopu Procesu stabilizacije i pridruživanja. Sporazum se potpisuje na neodređeno vrijeme s ciljem doprinosa ekonomskoj i političkoj stabilnosti BiH. Države koje su postale članice petim proširenjem Evropske unije su potpisale Sporazume o pridruživanju tzv. Evropske sporazume. Osnovna razlika između dva pomenuta sporazuma je u sadržaju „evolutivne klauzule“ u SSP-u i naglašavanju regionalne saradnje na Zapadnom Balkanu. Sklapanjem Sporazuma,

¹⁸⁸ „Strategija integrisanja BiH u EU“, Dokument Savjeta Ministara BiH, Direkcija za Evropske integracije, 2005, str. 15

¹⁸⁹ „Bosna i Hercegovina i evroatlantske integracije“, grupa autora, Biblioteka BiH, Sarajevo, 2001, str. 92

BiH će zahvaljujući „evolutivnoj klauzuli“ potvrditi status zemlje potencijalne kandidatkinje. To je mnogo više nego što su zemlje potpisnice Evropskog sporazuma dobile u pogledu daljeg pridruživanja Evropskoj uniji. Druga razlika se ogleda u regionalnoj saradnji, gdje se zemlja potpisnica obavezuje da će potpisati bilateralne Sporazume sa zemljama Procesu stabilizacije i pridruživanja i zemljama kandidatkinjama.

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju je „mješovitog“ karaktera, što znači da su za područja saradnje dijelom odgovorne zemlje članice, a dijelom Evropska unija. SSP na odgovarajući način uređuje odnose BiH s Evropskom unijom u sva tri stepena Unije (Evropska zajednica, ekonomske politike i zajedničko tržište, Zajednička vanjska i bezbjednosna politika i pravosuđe i unutrašnji poslovi).

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sastoji se od 10 poglavlja:

- Opšta načela,
- Politički dijalog,
- Regionalna saradnja,
- Slobodno kretanje roba,
- Kretanje radnika, poslovni planovi, pružanje usluga, kapital,
- Usklađivanje prava, provođenje prava i pravila tržišnog takmičenja,
- Pravosuđe i unutrašnji poslovi,
- Oblici saradnje,
- Finansijska saradnja,
- Institucionalne, opšte i završne odredbe.

Evropsko partnerstvo za BiH zasnovano je na stanju koje trenutno vlada u procesu priprema i prilagođeno je specifičnim potrebama BiH.¹⁹⁰ Od zemlje se očekuje da odgovori na Evropsko partnerstvo tako što će pripremiti plan sa rokovima i dateljima kako namjerava da ispuni principe Partnerstva.

Na osnovu uspjeha više od pola vijeka duge regionalne i političke saradnje, EU aktivno pomaže zemljama Zapadnog Balkana da promovišu demokratiju i bližu saradnju, dok, u isto vrijeme, vrše promociju održivog ekonomskog razvoja u cijeloj regiji. Albanija, BiH, Hrvatska, Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Srbija i Crna Gora su posvećene konceptu trajne ekonomske, socijalne i političke stabilnosti, koja je zagarantovana uspostavljanjem bližih veza sa Evropom.¹⁹¹ Poštujući ovu posvećenost, Evropska unija je u maju 1999. godine otpočela PSP, u kojem su naznačeni principi po kojima se ove zemlje i građani regije moraju kretati prema integraciji i budućem članstvu u Uniji. Prioriteti uključuju:

- uspostavljanje demokratije zasnovane na vladavini zakona;
- razvoj tržišne ekonomije i
- borbu protiv organizovanog kriminala.

Ovaj proces ima cilj da pruži zemljama Zapadnog Balkana instrumente kojima će održavati stabilne demokratske institucije, obezbjediti da vladavina zakona prevlada i pomoći otvorenu i prosperitetnu ekonomiju zasnovanu na evropskoj praksi i standardima. Takođe se podstiče bliža saradnja između zemalja u regiji, posebno kroz zaključivanje ugovora o slobodnoj trgovini i jačoj saradnji na carinskim pitanjima i pitanjima povratka izbjeglica. Jake veze su formirane između svake od zemalja i EU-a putem tri glavna mehanizma:

- trgovina;
- finansijska podrška i
- odnosi zasnovani na ugovorima.

5. Značaj potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju

Potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju znači otvaranje

¹⁹⁰ više o Partnerstvu na :

<http://www.integracije.cg.yu/index.php?akcija=rubrika&rubrika=18&sort=1&idv=>

¹⁹¹ „BiH na putu ka evropskoj uniji“, Zbornik radova, Svjetlana Derajić, Dženana Hodžić, Zara Halilović, Publikacija Direkcije za Evropske integracije, Sarajevo, 2007, str.177-178

brojnih mogućnosti za BiH. Potpisivanjem SSP BiH i službeno postaje potencijalni kandidat sa ugovorenim odnosima sa EU. Na privrednom planu BiH se otvara veliko tržište oslobođeno carina, pružaju se mogućnosti za korišćenje fondova Evropske unije koji potiču ne samo privredni nego i sveopšti razvoj. SSP donosi i brojne pogodnosti na političkom putu kako mu i sam naziv kaže – to je sporazum sa zemljom koja je stabilizovana i koja je u procesu pridruživanja Evropskoj uniji.

Bosna i Hercegovina počinje da otvara svoje tržište, odnosno da smanjuje i ukida carine na dogovorene grupe proizvoda. Prije svega, ukidanje carina u najbržem vremenskom roku je predviđeno za sirovinu iz Evropske unije za kojim postoji potreba u BiH i drugim proizvodima gdje BiH nema mogućnost daljeg razvoja. Najveći stepen zaštite će zadržati određeni poljoprivredni proizvodi, a neki će čak biti zaštićeni i nakon isteka prelaznog perioda od šest godina. S obzirom da je Sporazum mješovitog karaktera, da bi stupio na snagu u potpunosti mora biti potvrđen u svim parlamentima zemalja članica, Evropskom parlamentu i Parlamentu BiH. Potpisivanjem Sporazuma, privremeni Sporazum (*Interim Agreement*) stupa na snagu, a uključuje trgovinske odredbe.

Pored toga treba naglastiti da potpisivanje sporazuma podiže ugled BiH u svijetu, međunarodnoj politici, međunarodnim organizacijama i institucijama. Pored toga jača se i regionalna saradnja sa ostalim zemljama koje su već potpisale Sporazum što, u stvari predstavlja jedan od osnovnih pretpostavki stabilizacije i pridruživanja.¹⁹²

Potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju BiH će stupiti u prvi ugovorni odnos sa Evropskom unijom. Zadatak BiH je da sprovede dogovorene odredbe iz Sporazuma i da nastavi sa svojim aktivnostima i ispunjavanju kriterija za punopravno članstvo. Nakon potpisivanja

Sporazuma, sljedeći korak je sticanje statusa zemlje kandidatkinje.

Do tada, BiH će pripremiti i plan provođenja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, koji će zajedno sa prioritetima iz Evropskog partnerstva u okviru Strategije integrisanja BiH u Evropsku uniju činiti Program integrisanja BiH u EU. Naredni period će biti ispunjen velikim reformskim procesima kako bi se BiH prilagodila i što bolje ispunjavala kriterije za članstvo u Evropsku uniju, dok će u isto vrijeme i raditi na implemenciji SSP-a.

Zaključak

Veoma često se čuje u javnosti kako većina građana BiH želi u Evropu. Postavlja se pitanje da li građani uopšte znaju šta je Evropska unija, kako funkcioniše, koji su njeni principi i koliko još otvorenih pitanja i dilema stoji pred tim istim građanima. S druge strane, građani su u veoma lošoj ekonomskoj situaciji.

Ako se vratimo u devedesete godine i sjetimo kako se preko noći raspala bivša Jugoslavija, na koju EU sve više podsjeća, možemo se upitati da li je ujedinjena Evropa čista utopija. Da li će ekonomija biti taj korektivni faktor koji će sve ostale različitosti kod evropskih naroda pomiriti ili ne, na neki način je otvoreno pitanje, o kojem će se naučnici baviti u budućnosti. Savremene promjene izazvane procesom globalizacije stvaraju nove pravne poretke i sisteme, demokratska uređenja u svijetu, ali isto tako i nova krizna žarišta u svijetu, s ogromnim posljedicama za čovječanstvo.

Bosna i Hercegovina može opstati samo ukoliko se ispoštuje Dejtonski mirovni sporazum i shvati da je Republika Srpska neupitna, kao i Federacija BiH. U suprotnom, nema šanse da napreduje prema EU, jer bi suprotstavljeni stavovi u zemlji usporili njen napredak. Zbog toga se već sada mora ozbiljno pristupiti ispunjavanju evropskih standarada u okviru postojećeg stanja u BiH, a ne zamajavanjem o nekim novim podjelama u BiH.

¹⁹² „Strategija integrisanja BiH u Evropskoj uniji“, Direkcija za Evropske integracije, Sarajevo, 2005, str. 56

Pitanje uspjeha BiH u Evropskoj uniji nije, dakle, pitanje spremnosti na organizacijskom, ekspertnom ili normativnom nivou, nije čak ni pitanje tehnike ili vještine pregovaranja, nego prije svega unutrašnje, političko pitanje. Taj uspjeh zavisi od toga da li će vlasti BiH i državne institucije moći pratiti tempo procesa i ispuniti obaveze prema standardima Evropske unije. Došli smo do zaključka da je to do sada išlo veoma sporo, a jedan od razloga je što politički dijalog u BiH nije adekvatan i što pojedinci iz političke elite Federacije BiH ne prihvataju činjenicu da

je Republika Srpska, u okviru BiH, neupitna i da je njena uloga u ovim procesima veoma važna za dalje napredovanju prema EU.

Bosni i Hercegovini je potrebna klima razuma i kompromisa. Samo je u njoj moguće pripremiti zemlju za demokratsku modernizaciju i evropski put. U takvoj klimi će se osloboditi snage sposobne da izgrade bosanskohercegovački prostor, kao ambijent u kojem se radi i stvara, koji ljude zadržava i privlači. Istina, takva klima već dolazi, ali previše sporo.

LITERATURA:

1. „*Bosna i Hercegovina na putu ka Evropskoj uniji*“, Zbornik radova, Sarajevo, 2007.
2. „*Bosna i Hercegovina i evroatlantske integracije*“, grupa autora, Biblioteka BiH, Sarajevo, 2001.
3. Vukadinović, R, „*Politika evropskih integracija*“, Zagreb, 2005.
4. „*Europuls*“, Bilten DEI, broj 7, Sarajevo, 2007.
5. Kapetanović, A, Latinović, Đ, „*Bosna i Hercegovina od regionalnih integracija do Evropske unije*“, Sarajevo, 2005.
6. Misita, N, „*Osnovi prava evropske unije*“, Magistrat, Sarajevo, 2002.
7. „*Priručnik za usklađivanje propisa BiH sa propisima EU*“, Sarajevo, 2005.
8. Prokopijević, M, „*Evropska unija*“, Beograd, 2005.
9. „*Strategija integrisanja BiH u Evropskoj uniji*“, Direkcija za Evropske integracije, Sarajevo, 2005.
10. <http://www.integracije.cg.yu/index.php?akcija=rubrika&rubrika=18&sort=1&idv=103>

Izet Z. Banda*
Evropski Univerzitet „Kallos” Tuzla
BiH

NEOPHODNOST PROMJENA U REVIZIJI U ZEMLJAMA U TRANZICIJI

Apstrakt: Razvijena i kompetentna računovodstvena i revizijska profesija jedan su od esencijalnih uslova za izgradnju usavršenog i modernog sistema finansijskog izvještavanja, koji treba da rezultira većim stepenom upoređivanja i razumjevanja ekonomskih prikaza privrednih entiteta. Preduzeća sa lošim korporativnim upravljanjem i niskom korporativnom kulturom, tipičnom za ekonomije tranzicionih zemalja, više su izložena korišćenju finansijskih izvještaja za izvršenje računovodstvenih prevara. Upravo iz navedenog razloga, računovodstvena i revizijska profesija u ekonomijama tranzicionih zemalja treba da postanu problematika od prvorazrednog značaja.

Ključne riječi : finansijski izvještaji, mišljenje revizora, forenzičko računovodstvo, revizijska profesija, korupcija ...

Izet Z. Banda **NECESSITY CHANGES IN THE AUDITING IN TRANSITION COUNTRIES**

ABSTRACT : Developed and competent accounting profession are among essential conditions for developed and modern financial reporting, that should result in a higher level of comparison and understanding of economic presentations of business entities. Companies with bad corporate management and low corporate culture, typical for transition countries economies, are more exposed to use of financial reporting in accounting frauds. That is why accounting and auditing professions in transition countries economies should become highest priorities.

Key words : financial reporting, audit opinion, forensic accounting, auditing profession, corruption...

* Doktor ekonomskih nauka, docent. E-mail: izet.banda@gmail.com

UVOD

Reafirmacija preduzenišтва i preduzeća, kao i realizacija ideje restrukturiranja uvela je tranzicione zemlje u jednu potpuno novu situaciju, koja podrazumjeva novu terminologiju, nove kategorije, drugačije poslovno ponašanje i drugačiji mentalitet, odnosno prihvatanje za njih, nove filozofije tržišne ekonomije.

Još je Benko Kotruljić (Benedetto Cotrugli Raugio, 1400-1468), čuveni dubrovački diplomata, trgovac, političar i jedan od prvih merkantelističkih pisaca u svjetskoj ekonomskoj literaturi, u svom čuvenom djelu "o trgovini i savršenom trgovcu", pisao o značaju knjigovodstva. "Trgovac ni u kom slučaju ne smije da se osloni na svoje pamćenje, već mora bilježiti i o svemu mora voditi računa i kako svako nije obdaren izvanrednim pamćenjem, pribjegava se knjigovodstvu, pomoću koga ne smo da se očuvaju i održe u sjećanju obavljani poslovi, već se zahvaljujući njemu izbjegnju mnogi sporovi, sumnje i sramote"¹⁹³

Da na aktuelnosti nije izgubila ni poruka čuvenog berlinskog bankara Carla Furstenberga-a (1850-1933, akcionari su glupi i drski; glupi jer svoj novac slijepo povjeravaju jednom preduzeću, a da nemaju, pri tome, adekvatnu kontrolu o upotrebi novčanih sredstava; drski, jer za svoju glupost očekuju još i nagradu u obliku dividende), najbolji svjedok je aktuelna globalna finansijska kriza, kod krize, čije pogubne posljedice danas trpe i najrazvijenije zemlje. Jedan od zaključaka sa ekonomskog samita održanog u Tokiju (9. i 10 februara, 2008 godine) posvećenog aktuelnim dešavanjima na globalnim finansijskim berzama, ukazao je, takođe, na aktuelnost Bendetto – vih riječi.

Naime, zaključak je glasio: U samom "jezgru osumnjičenih" za finansijsku krizu na berzama, nalaze se najveće banke

Wall Street-a, odnosno "veliki investitori" sa najuspješnijim profitnim performansama, čija se "razbijačka praksa" realizovana vođenjem "tajnog knjigovodstva", čime su ohrabivali, ali i zavedeni svi ostali investitori, po najprije i oni sami.

Uvodni dio referata ćemo završiti, takođe, riječima Benka Kotruljića, kome pripada pionirsko počasno mjesto među prvim ekonomistima u istoriji ekonomske misli, koji je dvojno knjigovodstvo prikazao kao jedan od niza elemenata koji čine savršenog poslovnog čovjeka. Prema tome, spominjem i savjetujem svakog trgovca: da sam nađe zadovoljstvo u tome da zna dobro i uredno voditi svoje knjige, a koji ne umije neka se u tome da poučiti ili uzeti sposobnog i izvježbanog mladića knjigovođu. Bez toga u tvojoj će trgovini vladati kaos i babilonska pometnja, od čega treba da se čuvaš ako su ti dragi tvoja čast i tvoje imanje.

1. RAČUNOVODSTVO I REVIZIJA U USLOVIMA TRANZICIJE

Da bi se osjećaj o riziku od strane međunarodne finansijske zajednice sveo na prihvatljiv nivo (u pogledu investiranja vlasničkog kapitala ili kreditiranja, posebno onih tranzicionih ekonomija u kojima se do sada nije razvijala menadžment kultura i tržišno privređivanje), tranzicionim ekonomijama je neophodna međunarodna priznata računovodstvena profesija.

Međutim, brojni su i vidljivi dokazi koji indiciraju da je u ekonomijama tranzicionih zemalja kvalitet finansijskog izvještavanja na vrlo niskom nivou. Pođe li se od činjenice da su računovodstvo i revizija produkt ekonomskog i ukupnog društvenog sistema, ali istovremeno i determinanta razvoja sistema, onda je očigledno da krivca za pomenuto stanje treba tražiti na više strana.

Naime, i na strani profesije, kao i u njenom okruženju, imamo veći broj učesnika, među kojima i onih koji imaju ulogu kreiranja na obje strane, odnosno utiču i na oblikovanje javnog interesa i na kvalitet

¹⁹³ M. Benedetto Cotrugli Raugio, "Della mercatura et del mercante perfetto" Libri quatro, sertiti gia pui di annt CX, et hoza dati in Luce Utilissime ad ogni Mercante com privilegio, in Vinegia all elefanta M.D.DLXXIII

računovodstveno-informacionog odgovora na izazove iz okruženja. Podsjetimo li se elementarnih zahtjeva računovodstvene profesije, sasvim je jasno zašto zemlje primitivne nerazvijene ekonomije, kao totalitarne i semitotalitarne države nemaju potrebe za istinitim, objektivnim i poštenim finansijskim izvještavanjem¹⁹⁴

U pomenutim zemljama, naime, ne postoji ničiji interes da, se posredstvom računovodstvene profesije utvrdi realno stanje i rezultat poslovanja pojedinih osiromašenih preduzeća. Kao istina se nameće samo i isključivo ono što putem “slobodnih medija”, partijsko državni vrh plasira široj javnosti. U takvim okolnostima se, po prirodi stvari, ni od računovodstvene profesije ne može očekivati da se putem nje sagleda istinito i pošteno stanje i rezultat poslovanja, posebno, od strane države, povlašćenih preduzeća i banaka.

Obzirom na činjenicu, da je u ekonomijama tranzicionih zemalja još uvijek mnogo veći broj onih koji su istinski zainteresovani za računovodstvenim informisanjem tipa “lakirovke”, sasvim je logično što u tim zemljama (izuzev deklarativno) ne postoji kvalitetna računovodstvena profesija, korak sa savremenim uslovima privređivanja, objektivno rečeno, ekonomija u tranzicionim zemljama će moći uhvatiti samo ukoliko se pokaže realna volja i želja da se raskine sa praksom nezainteresovanosti za istinitim i poštenim finansijskim izvještavanjem svih zainteresovanih korisnika.

Računovodstvena profesija, međutim, ima ključnu ulogu u procesu upravljanja u ekonomijama razvijenih tržišnih zemalja u kojima je glavni cilj menadžmenta preduzeća da se zaštiti i maksimalno uveća vrijednost kapitalnog učešća investitora u preduzeću. Računovođa, u navedenim uslovima, mora poznavati varijable koje imaju uticaj na tržišnu vrijednost preduzeća, te obezbjediti da proces donošenja odluka u oblasti strategijskog

planiranja i upravljanja ovo stanje održava. Od računovođa treba zahtijevati čitav niz vještina vezanih za finansijski menadžment, menadžersko računovodstvo, korporativno finansijsko upravljanje, poreski sistemi, internu reviziju, strategijsko planiranje i marketing. Ključnu komponentu u minimiziranju investicionog rizika predstavlja kvalitet finansijskog izvještavanja, kao i kvalitet revizorske profesije u pogledu Međunarodnih standarda revizije. Naravno, ispunjenje pomenutih zahtjeva traži od računovodstvene profesije veći broj eksperata u primjeni međunarodnih računovodstvenih standarda, međunarodnih standarda finansijskog izvještavanja i međunarodnih standarda revizije prilikom pripreme i revizije finansijskih izvještaja.

Da bi računovodstvena profesija u tranzicionim zemljama (kojoj i dalje ozbiljno nedostaje nivo naprednih računovodstvenih struktura i finansijskih instrumenata tipičnih za razvijene ekonomije), dobila pozitivnu ocjenu od strane međunarodne finansijske zajednice (u smislu uspješnog prelaska računovođa na znanja i vještine koje će se od njih zahtijevati u tržišnoj privredi), neophodno je obezbjediti da Udruženje računovođa i revizora sve potencijalne članove podvrgne procesu ispita za resertifikaciju koji je nezavistan od ispita u nacionalnim obrazovnim institucijama. U početnoj fazi tranzicije u očima međunarodne finansijske zajednice je sasvim prihvatljiva politika skraćene profesionalne edukacije računovođe i revizora, posebno pođe da se od činjenice da su ekonomija u tranzicionim zemljama nerazvijene i ruinirane, te da im ozbiljno nedostaje nivo naprednih računovodstvenih struktura i finansijskih instrumenata (tipičnih za razvijene privrede).

Naravno, u narednim fazama tranzicije, stepen razvijenosti struktura u okviru privrede će se povećati, tako da se pred Udruženja računovođa i revizora u tranzicionim zemljama postavlja zadatak da izvrše temeljnu reviziju svoje politike u pogledu broja predmeta u skladu sa mnogo

¹⁹⁴ Vidaković S. Finansijsko izvještavanje – osnova upravljanja biznisom, Fakultet za uslužni biznis, Novi Sad, 2005.

napred-nijim međunarodno priznatih nastavnih planova i programa.

Obzirom na izuzetno visok nivo zas tupljenosti računovodstvenih prevara i manipulacija, korupcije, privredne nerazvijenosti i skoro neregularnosti u finansijskom izvještavanju, za tranzicione zemlje bi od velike koristi bila potreba forenzičkog računovodstva, koji se ponekad označava i kao istražiteljsko računovodstvo, uključujući i primjenu računovodstvenih koncepta i tehnika na pravne probleme. Radi se, dakle, o specijalnostima koji zahtijevaju integraciju istražiteljskih računovodstvenih i revizorskih vještina. Prema udruženju ovlašćenih istražitelja prevara (Association of Certified Fraud Examiners - ACFE) forenzičko računovodstvo predstavlja korišćenje računovodstvenih vještina u potencijalnim ili stvarnim civilnim ili krivičnim sporovima, uključujući opšte prihvaćene računovodstvene i revizijske principe; utvrđujući gubitke profita, prihoda, imovine ili štete; internih kontrola, prevara, i sve drugo što zahtijeva uključivanje računovodstvenih ekspertiza u pravni sistem.¹⁹⁵

2. NEOPHODNI KORACI ZA IZLAZ IZ KRIZE POVJERENJA U REVIZIJU FINANSIJSKIH IZVJEŠTAJA

Pružanje razumljivih, relevantnih, uporedivih i pozdanih finansijskih izvještaja može se označiti opšteprihvaćenim ciljem finansijskog izvještavanja. Međutim, pogrešnu predstvu o prinosnom i/ili finansijskom položaju preduzeća pružaju netačni i obmanjivi finansijski izvještaji, na osnovu kojih investitori, kao i ostali korisnici finansijskih izvještaja donose pogrešne poslovne odluke koje u značajnoj mjeri ugrožavaju njihove interese.

Nakon što su investitori, zbog velikih neregularnosti u finansijskim izvještajima izgubili enormno visoke sume novca, kao i zbog opravdanog straha od posljedica gubitka povjerenja u finansijske iz-

vještaje (prije svega po opstanak i razvoj finansijskih tržišta ali i nacionalne i globalne privrede u cjelini), u prvi plan su izbili problemi vezani za pouzdanost finansijskog izvještavanja. Brojni finansijski skandali sa početka XXI vijeka kao i nedavna bankarstva u SAD-u u 2008. godini (Lehman Brothers, American International Group, Merrill Lynch, Fanne Mae, Freddie Mac, Goldman Sachs) naglasili su, po ko zna koji put, da je revizija jedna od najvžnijih faktora u obezbjeđivanju kvaliteta i pouzdanosti finansijskih izvještaja.¹⁹⁶

Važnom determinantom procesa koji treba da obezbjedi kredibilitet i pouzdanost finansijskim izvještajima, čini okolnost da revizija u sadejstvu sa forenzičkim računovodstvom vrši retrospektivu, provjeru finansijskih izvještaja sa ciljem otkrivanja da li postoje greške i/ili prevare. Zadatak revizije, u tranzicionim uslovima, jeste da otkrije da li postoje netačni materijalno značajni navodi u finansijskim izvještajima. Prije nego što finansijski izvještaji postanu dostupni računovodstvenoj javnosti, revizor je dužan navesti menadžment klijenta da ukloni otkrivene netačnosti iz finansijskih izvještaja. S druge strane, objavljivanje revizorskog izvještaja s rezervom ili, pak, netačnog mišljenja, revizori jasno stavljaju investitorima na znanje da se ne trebaju oslanjati na informacije iz navedenih finansijskih izvještaja.

Poslovna aktivnost savremenog tržišnog preduzeća, koja ocjenjuje kvalitet svog finansiranja i moguću profitabilnost na osnovu stepena efikasnosti upotrebe angažovanih sredstava u svim oblicima u procesu poslovanja je organizovana i sinhronizovana kompozicija funkcija i svih interakcija na putu do ekonomskih efekata. Međutim, u svakoj funkciji i interakciji se može doprinjeti povećanju efekata, s jedne strane, ali se finansijski rezultat može i upropastiti, s druge strane.

¹⁹⁵ Mc Kittrick, C. (2009). Forensic Accouting, dostupno na www.forensicaccouting.com, Prismun: 20-30-2010

¹⁹⁶ Vidaković S. Revizija osnova kompetentnosti, kredibiliteta, povjerenja, Fakultet za uslužni biznis, novi sad, 2009.

Iz navedenog razloga korisno je, s vremena na vrijeme, i u najboljem poslovanju osvrnuti se unazad (lat. revidere - ponovo vidjeti, pogledati unazad) i retro-aktivnim postupcima uočiti eventualne propuste u realizovanim poslovnim aktivnostima.¹⁹⁷ Ima li ubjedljivijeg razloga od pomenutog za striktno poštovanje revizijske profesije u tranzicionim zemljama.

Naime, poduzetnik se ne smije uspraviti lovorikama trenutne uspješnosti i, tom prilikom, zaboraviti da nasuprot svakom uspjehu stoje potencijalni propusti, koje će revizor uočiti i podučiti poduzetnika o načinu djelovanja u sljedećem poslovnom periodu, bez ponavljanja grešaka iz prethodnog poslovnog perioda.

Glavna ciljna grupa čije potrebe revizijska profesija mora da zadovolji danas, na početku XXI vijeka, jeste najšira javnost. Izazovi sa kojima se suočava revizijska profesija danas nikad nisu bili veći i mišljenja smo da je sada povoljan momenat za sve one koji se bave istraživanjima u reviziji da posebnu pažnju obrate na području javnih očekivanja, koja će i u tranzicionim zemljama u bliskoj budućnosti primarno biti naglašena.

Specifičan zahtjev u reviziji javnog sektora tranzicionih zemalja, sve više, jeste razmatranje zakonitosti i ispravnosti budžetskih transakcija.

Pored navedene, u tranzicionim zemljama do izražaja posebno dolaze sljedeće uloge revizije, i to: u korporativnom upravljanju; u procesu vlasničke transformacije preduzeća; u otkrivanju pravara, obmana i nepravilnosti; u otklanjanju postojećeg konflikta ciljeva između bilansne teorije i politike bilansa.

Upotreba savremene informacione tehnologije i Interneta za objavljivanje informacija i zahtjevi da te informacije budu ažurne, nameće, danas, u XXI vijeku, nove probleme revizorima, u poslovima kontinuirane revizije u realnom vremenu. Za takvu kontinuiranu reviziju uputstva priprema komitet za međunarodnu praksu

revizije (International Auditing Practices Committee – IAPC).

Veliki izazov za revizijsku profesiju u budućnosti, jesu zahtjevi korisnika finansijskih izvještaja da revizori nađu način da provjere i izvještavaju u vezi sa budućim informacijama, što bi predstavljalo značajnu korist za društvo. Naime, danas korisnici finansijskih izvještaja izražavaju sve veće nezadovoljstvo sa istorijskim finansijskim izvještajima, tako da postoje izražena očekivanja ne samo da kompanije treba korisnicima da nude projekcije koje se odnose na budućnost, već i to da revizori po tome izražavaju svoje mišljenje.

Ovo poboljšanje bi se, po našem mišljenju, moglo uraditi sa drugačijom formom izvještaja o reviziji, odnosno to bi zahtjevalo izvještaj o reviziji u drugačijoj formi (Long Form Report), u kome će prigovori i vjerovatnoća, koji se odnose na takve projekcije, biti jasno izraženi. Od revizijske profesije se očekuje u budućnosti i čitav niz neophodnih poboljšanja, odnosno ona mora svojim korisnicima da pokaže da će im pružiti adekvatniju spoznaju finansijskih izvještaja i omogućiti im da procjene rizike, koji su neizbježan pratilac svakog biznisa. Sa navedenim je povezano i pitanje značajnosti, odnosno granice značajnosti uvedene su s ciljem smanjenja neophodnog obima revizorskih provjera.

Negativni trendovi u tranzicionim zemljama, ispoljeni su u svim oblastima života odrazili su se, po prirodi stvari, i na sistem finansijskog izvještavanja, uključivši i reviziju finansijskih izvještaja. Ne treba gajiti iluzije da se stanje u oblasti revizije i kvaliteta finansijskog izvještavanja može bitnije popraviti u kratkom vremenskom periodu. Ipak, konzistentno rješenje sljedećih pitanja predstavljalo bi neophodne korake u pravcu strpljivog izlaska iz krize kredibiliteta revizije finansijskih izvještaja:

- a) perspektivu razvoja revizije u tranzicionom i posttranzicionim zemljama razmatrati sa tri među-

¹⁹⁷ Vidaković S. Eksterna revizija finansijskih izvještaja, Fakultet za uslužni biznis Novi Sad,

sobno uslovljena i povezana stuba zdrave ekonomije (korporaciono upravljanje, interna kontrola i finansijsko izvještavanje), bez kojih nije moguće riješavati probleme oličene u pomenutim finansijskim skandalima;

- b) tranzicionim i posttranzicionim zemljama omogućiti ravnopravno učešće u kreiranju i donošenju adekvatne zakonske regulative, uz respektovanje njihovih specifičnosti dostignutog stepena privrednog razvoja;
- c) reviziju finansijskih izvještaja (umjesto po konceptu samoregulacije), obavljati uz neophodan uticaj državnih regulatornih organa (na način na koji je to na nacionalnom nivou učinjeno u SAD-u, Sarabanes Oxley zakonom, ili na regionalnom nivou, kako su to učinile i institucije EU, doneseći 2006 godine novu Osmu direktivu, kao odgovor na krizu revizije i izazove novog milenijuma);
- d) na polju pružanja usluga revizije finansijskih izvještaja na nacionalnom nivou napraviti i primjenjivati specijalan antimonopolski zakon (brojne su negativne kosekvencije koje proističu iz monopola koje četiri globalne revizorske organizacije trenutno imaju na području revizije finansijskih izvještaja);
- e) podržati član Sarabanes Oxley zakona koji preduzećima za reviziju finansijskih izvještaja zabranjuje simultantno pružanje drugih usluga iz oblasti računovodstva i revizije;
- f) želju moćnih korporacija za ostvarivanje profita (koja se trenutno realizuje po svaku cijenu i bez ikakvih ograničenja, a ujedno je i osnovni generator krize kredibiliteta

revizije finansijskih izvještaja), svesti u ralne okvire transparentnim uvidom u njihove finansijske izvještaje.

ZAKLJUČAK

Dosadašnji sistem privređivanja u tranzicionim zemljama zasnivao se, u glavnom, na subjektivnim voluntarističkim kriterijumima diagnosticiranja položaja preduzeća, dok se upravljanje kriznim situacijama u privredi svodi na formalne sankcije, privremene mjere, štampanje novca, i sl. U kojoj će se mjeri, međutim, preduzeća u tranzicionim privredama osposobiti da uhvate korak u savremenim uslovima privređivanja, zavisiće i od sposobnosti top menagmenta da upravlja preduzećem posebno u uslovima krize.

Iskustva iz prakse tranzicionih zemalja indiciraju da upravljački vrh njihovih preduzeća računovodstvo i reviziju, po standardima i zahtjevima tržišne privrede, smatra neugodnom i nametnutom obavezom, a ne jednostvnom prilikom, što ona doista i jeste, za pribavljanje informacija, zaista širokog spektra, neophodnih za primjereno upravljanje i rukovođenje savremenim preduzećem.

Otuda, upravo, i potiče odsustvo svijeti o tome da informacije koje pružaju računovodstvo i revizija mogu biti korištene u kreiranju poslovne politike, usmjerene ka jednoj vrsti ekstravertnog preduzetništva (okrenutog ka okruženju), kao i, simultantno, intrapreduzetništvu (koje je okrenuto ka samom preduzeću).

Prevazilaženje konstatovanog stanja zahtjeva da upravljački vrh tranzicionih preduzeća spozna mogućnost koju pružaju računovodstvo i revizija, kao i da zna da na adekvatan način koristi informacije dobijene iz računovodstva i revizije.

LITERATURA

1. S. Clayton, M., & T. Skalak: A Guide to forensic Accouting Investigation, John Wily & Sons, Inc, Now York, 2006.
2. M. Benedetto Cotrugli Raueo, "Della mercatura et del mercante perfetto", Libry quatro, sertitti gia di annt CX, et hoza dati in Luce Utilissime ad ogni Mercante con privilegio, In Vinegia all elefanta M:D:LXXIII.
3. Mc Kittrick, C. (2009). Forensic Accouting, Dostupno na : www.forensicaaccouting.com, Pristup : 20-03-2010
4. Vidaković S. Finansijsko izvještavanje- osnova upravljanja biznisom, Fakultet za uslužni biznis, Novi Sad, 2005.
5. Vidaković S. Eksterna revizija finansijskih izvještaja, Fakultet za uslužni biznis, Novi Sad, 2007.
6. Vidaković S. Revizija osnova kompetentnosti, kredibiliteta, povjerenja, Novi Sad ,2009.
7. Wests Encyclopedia of American low, Dostupno na : [www.ansvers.com/topic/forensic-accouting](http://www.answers.com/topic/forensic-accouting), Pristup: 19-08-2009.

Damir Ahmić, Branimir Mikić, Adem Prljević

Edukacijski fakultet Univerziteta u Travniku, Pedagoški fakultet, Evropski Univerzitet „Kallos“ Tuzla, Studijski program „Sport i fizičko vaspitanje“, državni Univerzitet u Novom Pazaru, Srbija

KARAKTERISTIKE VODSTVENE USPJEŠNOSTI KAO ELEMENAT EFEKTIVNOG UPRAVLJANJA U SPORTSKIM KLUBOVIMA

Sažetak

U ovom istraživanju su učestvovali klubovi iz Bosne i Hercegovine, i to košarkaški klubovi prve i druge lige Bosne i Hercegovine. Korišteni su upitnici koji pokazuju elemenat vodstvene efikasnosti. S obzirom na dobijene rezultate, gdje su analizirana 24 faktora koja predstavljaju uspješnost u vodstvu, uvidjelo se da postoji razlika u faktorima u zavisnosti od ranga takmičenja. Može se reći da je veliki broj odgovora bio na zavidnom nivou kada su u pitanju klubovi prve lige, dok se ne može reći za klubove koji se takmiče u drugoj ligi. Komparacija ovih rezultata pokazuje da postoji razlika u određenim faktorima u odnosu na ligu u kojem se klubovi takmiče. Faktori gdje postoji razlika su: mišljenje, spretnost govora, privlačnost drugih, strogoća, poštovanje autoriteta, korištenje moći, logičnost na odluke, donošenje teških odluka, pozitivan stav, stvaranje ponosa, povezivanje, prenos pozitivne energije, držanje stava, inspiracija. Ti rezultati idu u korist klubova prve lige, što je i logično s obzirom na rang takmičenja.

Ključne reči: vodstvo, faktor, uspješnost, klub.

CHARACTERISTICS OF LEADERSHIP SUCCESS AS ELEMENTS OF EFFECTIVE MANAGEMENT IN SPORT CLUBS

Damir Ahmić, Branimir Mikić, Adem Prljević

Summary

In this study participated clubs from Bosnia and Herzegovina, and basketball clubs first and second division of Bosnia and Herzegovina. Questionnaires were used to show elements of managerial efficiency. Due to the results, which are analyzed 24 factors that represent success in leadership, it has been noticed that there is a difference in factors depending on the rank of the competition. It can be said that a large number of responses was at a high level when it comes to major league clubs, and can not be said for clubs competing in the second division. Comparison of these results shows that there is a difference in certain factors in relation to the league in which teams compete. Factors where there are differences: thinking, dexterity speech, the attraction of other, rigor, respect authority, use of power, logic decisions, tough decisions, a positive attitude, creating pride, connect, transfer positive energy holding position, results of the open inspiration. They go in favor of the clubs first league, which is logical given the rank of competition.

Keywords: leadership, factor, the success of the club.

UVOD

Kao bitan segment uspješnosti kluba, jako je bitno odrediti elemente koji utiču na efekat sistema vodstva u sportskim klubovima. Zbog toga je segment upravljanja u sportu jedan od najbitnijih faktora. Zbog toga se menadžment kao nauka smatra kao vodilja prema ostvarivanju pozitivnog cilja.

Teorija menadžmenta nastaje 1903. g. kada je F. W. Taylor objavio svoje djelo *Shop Management* čime je rođen *Scientific Management*. U našem jeziku je gotovo nemoguće naći adekvatan izraz kojim bi se prevela riječ *management*. *Management* se često prevodi s *upravljanje* što nije adekvatno budući da upravljanje ima šire značenje. Etimološki gledano najbliža riječ bi bila *rukovođenje* (glagol *manage* od lat. riječi *manus* – ruka).

Sama riječ menadžment se preklapa sa riječima kao što su nadziranje, vođenje, organiziranje, administriranje, kontrola i usmjeravanje. Ti pojmovi se često poistovjećuju u literaturi, no potrebno ih je razgraničiti.

Studije na Državnom univerzitetu u Ohiju (SAD) su se posvetile analizama kako se pojedinci ponašaju kada vode grupu ili organizaciju, koje su bile popraćene popunjavanjem upitnika od strane podređenih. Rezultati ovih istraživanja se očituju u identifikaciji dva osnovna tipa ponašanja rukovodilaca (Fleishman, 1953 prema Petz, 1987): *iniciranje strukture tj. strukturiranje* (*Initiating structure*) te drugi tip koji je nazvan *uvažavanje* (*Consideration*).

Strukturiranje podrazumijeva da je to ponašanje usmjereno na zadatke, a obuhvata aktivnosti kao što su organizacija posla, strukturiranje radnih sadržaja, raspodjela odgovornosti i definisanje rokova za radne zadatke (Northouse, 2008).

Prema izvještaju *Dissertation Abstracts International-a*, istraživanja u oblasti menadžmenta u sportu, u periodu od 1950. do 1980. godine, su bila fokusirana: na poslovnu politiku, postupke i primjene;

analizu sadržaja nastavnih programa; odgovornosti i specifikacije; ekonomsku problematiku; planiranje kapaciteta; finansijska i budžetska razmatranja; liderstvo; pravne aspekte; organizacione faktore; te na filozofske aspekte. (Parkhouse, B., Ulrich, D., Soucie, D. 1982).

Na osnovu spoznajnih činjenica, jako je bitno odrediti uspješnost vođenja jedne sportske organizacije ili kluba. Mnogi faktori utiču na određivanje uspješnosti vodstva u sportskom poslovanju. S toga ovo istraživanje predstavlja odnos sistema vođenja u odnosu na nivo takmičenja i komparaciju faktora, gdje se može uvidjeti koji faktori predstavljaju prekretnu uspjehnog poslovanja.

METODE RADA

Osnovna metoda koja se koristila u istraživanju je bibliografsko – deskriptivna metoda.

- a) Uzorak ispitanika, deset košarkaških klubova prve lige Bosne i Hercegovine i deset košarkaških klubova druge lige Bosne i Hercegovine
- b) Varijable istraživanje putem anketiranja u formi upitnika u kojem su dati faktori vodstvene uspješnosti

Metode obrade podataka:

Metod rada statističkih parametara koji nam daje relevantne podatke je predstavljen obradom podataka u SPSS programu i za dobijene podatke se koristila deskriptivna statistika. Urađeni su deskriptivni parametri za analizu činjeničnog stanja u klubovima. Kada je u pitanju srednja vrijednost, korišten je Median test. U sklopu ovih deskriptivnih parametara s obzirom da se radi o podacima koji su dobijeni sa ordinalnih skala dobijene su i frekvencije odgovora na postavljena pitanja unutar upitnika. Sistem odgovora je bio sljedeći: 4-potpuno se slažem, 3-djelimično se slažem, 2-djelimično se ne slažem, 1-uopće se ne slažem.

REZULTATI I DISKUSIJA

Analiza vodstvene uspješnosti u košarkaškim klubovima prve lige Bosne i Hercegovine

U tabeli 1 prikazano je stanje vodstvene uspješnosti u klubovima prve lige Bosne i

Hercegovine. Rezultati nam govore da je nivo uspješnosti na djelimično visokom nivou, što pokazuje najčešći rezultat odgovora - Median 3.0 u analiziranju osam faktora, dok je u dva faktora Median 3.5 i u jednom faktoru Median 2.5.

Tabela 1

		Info.sljedben	Mišljenje	Spret.gov	Slušač	Dojam o šef	Pretv u sljed	Pruž.nagr	Nastoj.pobj
N	Valid	10	10	10	10	10	10	10	10
	Missing	0	0	0	0	0	0	0	0
	Median	3	3	3	3	3,5	3,5	3	2,5
	Minimum	2	2	2	2	2	2	1	2
	Maximum	4	4	4	4	4	4	4	4

U tabeli 2 prikazano je stanje u sljedećih osam faktora vodstvene u klubovima prve lige Bosne i Hercegovine. Rezultati nam govore da je nivo uspješnosti takođe na

djelimično visokom nivou, što pokazuje najčešći rezultat odgovora - Median 3.0, u dva faktora je Median 3.5.

Tabela 2

		Privl.drugi h	Potpor a	Pruž.stru kt	Uspos.autor it	Strogoć a	Pošt.autor it	Koriš.mo ći	Logič.pra v
N	Valid	10	10	10	10	10	10	10	10
	Missin g	0	0	0	0	0	0	0	0
	Median	3	3	3	3	3,5	3,5	3	3
	Minimum	1	2	2	3	2	2	2	1
	Maximum	4	4	4	4	4	4	4	4

U tabeli 3 prikazano je stanje vodstvene uspješnosti u sljedećih osam faktora u klubovima prve lige Bosne i Hercegovine. Rezultati nam govore da je nivo uspje-

snosti na srednjem nivou, što pokazuje najčešći rezultat odgovora - Median 3.0, u dva faktora je Median-2.5 i u jednom faktoru Median je 2.0.

Tabela 3

		Prizn.pog rš	Donoš.odl uk	Stav.po z	Stvaranj.pono sa	Poveziv a	Pren.poz.e nr	Drž.stav a	Inspiraci ja
N	Valid	10	10	10	10	10	10	10	10
	Missing	0	0	0	0	0	0	0	0
Median		2	3,5	3	3	3	3	2,5	3
Minimum		1	2	2	2	2	2	2	2
Maximum		4	4	4	4	4	4	4	4

S obzirom na dobijene rezultate, možemo reći da su rezultati u 24 faktora koja su analizirana i koja predstavljaju sistem uspješnosti rukovođenja, na zavidnom nivou. Većina njih je odgovorila sa odgovorom djelimično se slažem, što nam potvrđuje da su rezultati na zavidnom nivou kada je u pitanju prva liga Bosne i Hercegovine.

3.0, da je u dva faktora Median 2.5, i da je takođe u dva faktora Median 2.0.

Analiza vodstvene uspješnosti u košarkaškim klubovima druge lige Bosne i Hercegovine

U tabeli 4 prikazano je stanje vodstvene uspješnosti u klubovima druge lige Bosne i Hercegovine. Rezultati nam govore da rezultat nije na zavidnom nivou. Rezultat pokazuje da je u četiri faktora Median

Tabela 4

		Info.sljedben	Mišljenje	Spret.gov	Slušač	Dojam o šef	Pretv u sljed	Pruž.nagr	Nastoj.pobj
N	Valid	10	10	10	10	10	10	10	10
	Missing	0	0	0	0	0	0	0	0
Median		2,5	3	3	2,5	3	2	2	3
Minimum		2	3	2	2	2	2	2	2
Maximum		4	4	4	4	4	3	4	4

U tabeli 5 prikazano je stanje vodstvene uspješnosti u sljedećih osam faktora u klubovima druge lige Bosne i Hercegovine. Rezultati nam govore da nivo uspješnosti na visokom nivou, što poka-

zuje rezultat srednje vrijednosti: u jednom faktoru je Median 4.0, u četiri faktora je Median 3.0, u dva faktora je Median 2.5 i u jednom faktoru je Median 2.0.

Tabela 5

	Privl.drugi h	Potpor a	Pruž.stru kt	Uspos.autor it	Strogoć a	Pošt.autor it	Koriš.mo ći	Logič.pra v
N Valid	10	10	10	10	10	10	10	10
Missin g	0	0	0	0	0	0	0	0
Median	2,5	3	3	3	4	3	2	2,5
Minimum	1	2	1	2	2	1	2	2
Maximum	4	4	3	4	4	4	4	4

U tabeli 6 prikazano je stanje vodstvene uspješnosti u sljedećih osam faktora u klubovima druge lige Bosne i Hercegovine, gdje vidimo da rezultat nije na

zavidnom nivou. Rezultat snam govori da je u pet faktora Median 2.5, u jednom faktoru je Median 2.0, i u dva faktora je Median 3.0.

Tabela 6

	Prizn.pog rš	Donoš.odl uk	Stav.po z	Stvaranj.pono sa	Poveziv a	Pren.poz.e nr	Drž.stav a	Inspiraci ja
N Valid	10	10	10	10	10	10	10	10
Missin g	0	0	0	0	0	0	0	0
Median	2	3	2,5	2,5	2,5	2,5	3	2,5
Minimum	1	2	2	2	2	1	1	1
Maximum	3	4	4	4	4	4	4	4

ZAKLJUČAK

U radu je urađena analiza uspješnosti u košarkaškim klubovima prve i druge lige Bosne i Hercegovine. Na osnovu istraživanja koje je činilo 20 klubova dobili smo rezultate, gdje se vidi da postojia razlika u vodstvu kada je u pitanju rang takmičenja. S obzirom na dobivene rezultate u 24 faktora koja su analizirana i koja predsta-

vljaju sistem uspješnosti rukovođenja, možemo reći da je veliki broj odgovora bio na zavidnom nivou kada je u pitanju prva liga Bosne i Hercegovine, a da većina njih nije odgovorila sa rezultatom koji su na zavidnom nivou kada je u pitanju druga liga Bosne i Hercegovine. S toga možemo napraviti komparaciju ovih rezultata gdje vidimo da postoji razilika u određenim faktorima kada je u pitanju liga u kojem se klubovi takmiče. Faktori gdje

postoji razlika su: *mišljenje, spretnost govora, privlačnost drugih, strogoća, poštovanje autoriteta, korištenje moći, logičnost na odluke, donošenje teških odluka, stav pozitivan, stvaranje ponosa, povezivanje, prenos pozitivne energije, držanje stava, inspiracija*. Ti rezultati idu u korist klubova prve lige, što je i logično s obzirom na rang takmičenja. Na osnovu ovih podataka može se dati kompletan zaključak kada je u pitanju sistem vodstva u spor-

tskim klubovima, a to da je upravljačka struktura i njeni faktori koji su uticajnog karaktera najbitniji elemenat za uspjeh jednog sportkog kluba. Mora se naglasiti da je sistem vodstva najbitniji faktor u domenu sporta, pogotovo u njegovom razvijanju. S toga isto mora se obratiti pažnja na određene faktora koji su dali lošije rezultate, da se uradi segment za njegovo poboljšanje.

LITERATURA

1. Brooke M.Z., (1986.), International Management, Century Hutchinson, London
2. Clegg, S. (Ed.) (1999). Studying Organization. Thousand Oaks: Sage.
3. Flynn G., (2008.), Leadership and Business Ethics, Issues in Business Ethics, VOLUME 25, Springer
4. Haslam S. A., Reicher S.D., Platow M.J., (2011.), The New Psychology of Leadership - Identity, Influence, and Power, Psychology Press
5. Masteralexis L, Barr C, Hums M. (1998), Principles and Practice of Sport Management, Aspen Publishers, Inc, Grithersburg, Maryland.
6. Maxwell J.C., (1993.), Developing the leader within you, Thomas Nelson, Inc., Nashville
7. Northouse, P.G. (2008). Liderstvo: teorija i praksa. Beograd. Data status.
8. Parkhouse, B. L. (1991): «The Management of Sport – Its Foundation and Application»; Mosby-Year Book, Inc., St. Louis, United States.

OGLEDI, PRIKAZI, RECENZIJE

А. Н. Стацкевич, ИНТЕРНЕТ И ДЕГРАДАЦИЈА МОЗГА

Зоран Милошевић, НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ У ДРУШТВУ
ПРИВИЛЕГОВАНИХ

А. Н. Стацкевич
Москва, Русија

ИНТЕРНЕТ И ДЕГРАДАЦИЈА МОЗГА*

- Већина људи осећа велике тешкоће при читању великих текстова, а о књигама већ да не говоримо.
- Чак и људи с раније добрим навикама читања кажу да после целог дана на интернету и балансирања међу десетинама и стотинама електронских писама физички не могу да почну с читањем веома занимљиве књиге, будући да се читање само прве странице претвара у право мучење. Читање једноставно „не иде“
- Још је 2008. године било познато да просечан корисник интернета не чита више од 20% текста на страници и на све начине избегава велике пасусе! Осим тога, посебна истраживања су утврдила да човек, који је стално прикључен на интернет, и не чита текст, већ га скенира као робот – хвата у њему расцепкане комадиће података, стално прескаче с места на место, а информације оцењује искључиво с тачке гледишта дељења, тј. да ли је могуће то „откриће“ неке проследити.
- Уређаји који обезбеђују сталну изложеност информацијама, паметни телефони, ајпеди и остало, без којих се сад не може отићи ни у тоалет, чине вас практично дебилом с увелим и апатичним мозгом, који једва схвата и који није способан да мисли и анализира. Али, као и сваки наркоман, ви сте, наравно, убеђени у супротно: да ваши мезимци чине живот испуњеним и удобним, а вас лично „веома напредном личношћу“ која је увек у току.
- Захваљујући тим уређајима у ваш мозак непрекидном бујицом стално долази свакако ђубре, које толико загађује ваш „рачунар“ да можете да извршавате само најпримитивнији и нискоквалификовани посао. Нисте у стању ни да повезано говорите, ни да пишете ни да читате. Ваш говор је мањкав и пун поштапалица. Када неке причате о нечему, тешко налазите потребне речи, а кад слушате неког, брзо губите нит разговора и почињете да се досађујете и зевате. Не можете да пишете јер у свакој речи чините грешке, а не знате чак ни приближно како се користе интерпункцијски знаци.
- И на крају, потребно је да поново учите да читате књиге. Праве папирне књиге, а не да сатима зурите у екран свог мезимца, разумете?

* Деградација мозга, «Академија Тринитаризма», Москва, Эл № 77-6567, 07.03.2016.

Сваки дан се све више људи жали на проблеме с можданом активношћу, на све већу расејаност (тј. немогућност да се усмери пажња, да се саберу мисли ради решавања одређених задатака), на проблеме око памћења информација, на физичку немогућност читања великих текстова, а да не говоримо о књигама. И траже нешто за побољшање мождане активности уопште и конкретно – памћења. Притом, колико год то било парадоксално, **дати проблем није карактеристичан толико за старије људе, „за чији је узраст“ и уобичајено да слаби мождана активност, колико за људе средњег узраста и млађе.** Уз то, многи се чак и не интересују зашто се то дешава. Аутоматски то приписују стресу, умору, нездравој екологији, истом том узрасту итд, иако све то ни издалека није узрок. Међу мојим пацијентима има и оних који имају много више од седамдесет година, али који уопште немају никких проблема ни с памћењем ни с можданом активношћу.

Па шта је онда узрок?

Он лежи у томе што нико не жели да се одрекне такозване сталне и целодневне „изложености информацијама“ без обзира на све разлоге. Другим речима, **убрзани губитак ваших можданих функција започео је оног чувеног дана када сте решили да будете стално „на вези“.** И нема никакве разлике да ли вас је на то натерао посао, досада или елементарни страх да нисте „на нивоу“, тј. да не испаднете црна овца и чудак у својој средини.

Још је 2008. године било познато да просечан корисник интернета не чита више од 20% текста на страници и на све начине избегава велике пасусе! Осим тога, посебна истраживања су утврдила да човек, који је стално прикључен на интернет, и не чита текст, већ га скенира као робот – хвата у њему расцепкане комадиће

података, стално прескаче с места на место, а информације оцењује искључиво с тачке гледишта дељења, тј. да ли је могуће то „откриће“ неке проследити. **Али ни то се не чини у циљу дискусије, већ најчешће с циљем да се изазове емоција у виду кратких одговора и емотикона.**

У току истраживања дошло се до закључка да се странице на интернету не читају, као што је већ речено, већ се **насумично прегледају по шаблону који личи на латинично слово F.** Корисник у почетку чита првих неколико редова садржаја стране (некад чак у целости од почетка до краја), а затим прелази на средину странице где чита још неколико редова (по правилу, само делимично, не завршавајући читање редова до краја), а затим се брзо спушта на сам крај странице да види „како се ствар завршила“.

Зато најефикаснији начин представљања информације обичном кориснику интернета представља излагање информације у виду преврнуте пирамиде (тј. по принципу „што ниже, то мање“) с обавезним издвајањем кључних речи (како би корисници схватили шта је важно, а шта не) и развијањем не више од једне мисли у пасусу. Само се тако може задржати пажња на страници максимално дуго. Ако се обим информације не смањује паралелно са спуштањем странице, или још горе, ако се повећава (као што је то случај с овим чланком), на таквим страницама се задржавају само појединци.

Мој лични став је да **интернет представља прави наркотик.** А шта је наркотик? То је потпуно некорисна ствар без које сваки човек може да живи све док га не проба. А кад га проба, настаје доживотна зависност, јер се наркоманија не лечи.

На проблеме са схватањем информације жале се људи свих струка – од висококвалификованих уни-

верзитетских професора до сервисера веш-машина. Такве жалбе могу се посебно често чути у академској средини, тј. од оних који су по природи свог посла приморани да дубоко и свакодневно комуницирају с људима (држе предавања, испите и сл.). Они кажу да већ низак ниво схватања информације и ниво читалачких навика код оних с којима раде пада из године у годину.

Већина људи осећа велике тешкоће при читању великих текстова, а о књигама већ да не говоримо. Чак се и постови на блоговима, који су већи од три или четири пасуса, већини чине пре-више тешким за схватање, а самим тим и досадним, те не заслужују чак ни елементарну пажњу. **Тешко да ће се наћи човек који није чуо популарну изреку с интернета – Превиише је слова, нисам могао.** Тако се добија зачарани круг: нема смисла писати много, јер то скоро нико неће читати, а смањивање обима мисли која се преноси доводи до још већег сиромашења ума не само читалаца, већ и писаца. Услед тога имамо то што имамо – **масовно заглупљивање.**

Чак и људи с раније добрим навикама читања кажу да после целог дана на интернету и балансирања међу десетинама и стотинама електронских писама физички не могу да почну с читањем веома занимљиве књиге, будући да се читање само прве странице претвара у право мучење. Читање једноставно „не иде“ зато што:

а) не успевамо да се натерамо да престанемо са скенирањем текст тражећи у њему кључне речи;

б) не усваја се сложена синтакса, својствена већини класичних и научних дела који уопште нема у размени СМС-порука.

Услед тога се једна реченица мора читати и по неколико пута! Најотворенији људи тако и кажу: Згражавам се самом себи.

Али то још није све. **Због сталне прикључености на интернет нагло се**

погоршавају и такве навике попут враћања на већ осмишљену информацију, анализирање прочитаног и укључивање имагинације. Још горе је то да у 80% случајева људи на интернету траже сумњиву забаву или одатле ваде информације које поред нулте информативне вредности имају и негативну културну вредност.

Притом је већина људи (посебно оних млађих) толико везана за свој уређај да при претњи да остану без интернета само на један дан осећају не само психички притисак који се граничи с паником, већ и физичке реакције које подсећају на наркотичке. Не верујете? Искључите свог љубимца и покушајте да проведете без њега барем два или три дана.

Постоји мишљење да ће способност ефикасног схватања сложених текстова ускоро постати привилегија елита, доступна само посебној касти људи. У потпуности се слажем с тим. Та идеја није нова јер је још Умберто Еко у свом роману *Име руже* предложио да се у библиотеку пуштају само они који знају и који су спремни да усвајају сложена знања. А сви остали ће бити у стању да читају само огласе и интернет.

Укратко говорећи, **никаве таблете, додаци уз исхрану и дијете не могу да зауставе деградацију мозга.** Она се може зауставити само прекидом уласка у систем обраде свемогућег информационог отпада и свакодневно оптерећивање мозга такозваним „корисним информацијама“. Тај процес је веома сложен, а за многе чак и неизводљив. Што би се рекло, за многе је воз већ прошао.

Још једанпут укратко: **уређаји који обезбеђују сталну изложеност информацијама, паметни телефони, ајпеди и остало, без којих се сад не може отићи ни у тоалет, чине вас практично дебилом с увелим и апатичним мозгом, који једва схвата и који није способан да мисли и анализира.** Али, као и сваки наркоман, ви

сте, наравно, убеђени у су-протно: да ваши мезимци чине живот ис-пуњеним и удобним, а вас лично „веома напредном личношћу“ која је увек у току.

Захваљујући тим уређајима у ваш мозак непрекидном бујицом стално долази свакако ђубре, које толико загађује ваш „рачунар“ да можете да извршавате само најпримитивнији и нискоквалификовани посао. Нисте у стању ни да повезано говорите, ни да пишете ни да читате. Ваш говор је мањкав и пун поштапалица. Када неке причате о нечему, тешко налазите потребне речи, а кад слушате неког, брзо губите нит разговора и почињете да се досађујете и зевате. Не можете да пишете јер у свакој речи чините грешке, а не знате чак ни приближно како се користе интерпункцијски знаци. Али зато Ви одлично сликате себе и куцате неке на *Viber* или *Whatsapp*.

Укратко, чујте лоше вести: **мобилну везу треба користити само и искључиво у ванредним околностима**. На пример: ако сте дошли у непознати град и не можете да нађете особу која вас чека, стварно је потребно да је позовете. Или ако касните на важан састанак, стварно је потребно да се јавите, тј. ваш уређај треба подесити само за пријем и преношење професио-

налних и пословних информација које су вам потребне. **А остатак времена ваш уређај треба да буде искључен**. Уосталом, замишљајм колико вам је неугодна и сама помисао на то.

Треба бити спреман на то да вас околина, благо речено, неће разумети. Рећи ће вам да сте сасвим скренули. Игноришите и не обраћајте пажњу. Запамтите да сте ви мета информационог напада и да је потребно да се заштитите. Као што је рекао Ричард Селант, директор CBS News, „Наш посао није да људима продајемо оно што они хоће, већ оно што је нама потребно.“

И на крају, потребно је да поново учите да читате књиге. Паве папирне књиге, а не да сатима зурите у екран свог мезимца, разумете? Биће тешко, али ви ћете покушати. Не треба терати себе. Првог дана прочитајте пола стране, следећег дана целу, а оног тамо страницу и по. Узмите у обзир да ће се организам томе на све могуће начине успротивити – биће и тешко и бољеће и вући ће вас на све друге активности, само да се не напреже.

Не желим вам срећу, јер вам она уопште није потребна.

(Са руског превео Стефан Милошевић)

СНИМАК СКЕНИРАЊА МОЗГА ПРИ ЧИТАЊУ

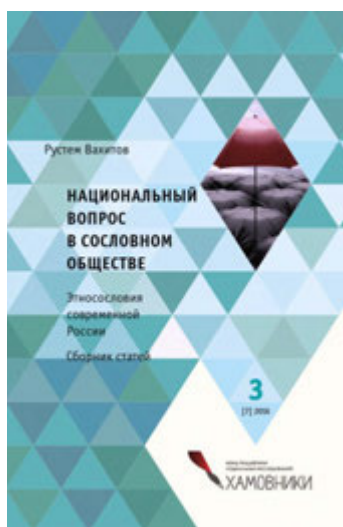

Црвено — зона, где се пажња читалаца задржава дуже него другде. Жуто — зона брзог прегледавања. Плаве и сиве области се не читају уопште

Зоран Милошевић
 Факултет политичких наука
 Европски универзитет Брчко дистрикта
 Брчко, БиХ

НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ У ДРУШТВУ ПРИВИЛЕГОВАНИХ

Рустем Вахитов, *Национальный вопрос в сословном обществе*, Страна Оз, Москва, 2016, стр. 224.

Рустем Вахитов је филозоф млађе генерације, а који ради у Уфи, Републици Башкортостан, Руске Федерације. Иако је етнички Татарин, Вахитов у својим научним промишљањима уједињује евроазијство, словенофилство и теорију Симона Гдаљевича Кордонског, што даје оригиналан и интересантан поглед на научне и друштвене проблеме, али и на руску и европску стварност.

Вахитов није непознат балканској јавности. До сада му је преведено пет научних радова на српски језик, и то: „Пројекат државе – цивилизације као алтернатива грађанском и етничком национализму“, затим „Национална држава или држава – цивилизација“ у зборнику *Где ти је држава, Каине?*, следи чланак „Русија и латинство: анти-

католички зборник евроазијаца“, у зборнику *Небеска геополитика*, „Балканско место развоја у учењу евроазијаца“ и „Хитлеровска 'Европска унија' против Русије - СССР", у зборнику *Србија и Евроазијски савез*

Нова књига Вахитова објављена је као део истраживања у оквиру пројекта бр. 2014007, који је финасирао Фонд „Хо-мовники“.

Аутор полази од од чињенице да у Русији нема друштава, већ нација. Међутим, суштински стварност је обрнута – нема нација, већ различитих друштава, у том смислу и етничких друштава. Појам етничка друштва је за западну науку доста непознат, јер је изграђен током историје и представља механизам стабилизације полиетничког руског друштва, тј. **представља алте-**

рнативу губитничкој паради национализама.

Проблем нашег друштва закључује се у томе што је овај механизам скоро у потпуности ван оптике савремених истраживача или се, чак, посматра као аномалија, те стога његова реконструкција и није била тема дијалога, иако се, очигледно, истрошио...

Национално питање једно је од нај-актуелнијих у савременој Русији. Тренутно много се ради на покушајима давања смисла етничким заједницама у Русији, проучавају се проблеми међуетничког разумевања и активност националних политичких елита. Међутим, већина истраживача и учесника у овој расправи на руску стварност калемим идеологију, парадигме и вредности осмишљене на Западу, а које, пре свега, одражавају реалност живота западних народа, али не и оних на евроазијском простору. Зато се и говори у западно-европским категоријама: нације (народи) Русије, национализам, националне државе, федерализам или унитаризам руске државе, итд., које нису аутентично евроазијске.

Све је то, сматра Рустем Вахитов, погрешно, те полазећи од чињенице да те реалности (увезена са Запада у Русији нема), а ако и има то је у почетној или имитационој фази.

Да би се, дакле, схватило шта се догађа у Русији потребна је нова теорија, а Вахитов сматра да се она садржи у делу Симона Гдаљевича Кордонског (рођеног 1944. године у Томску). Управо ослањајући се на теоријско наслеђе словенофила и евроазијаца, те теорију Кордонског, посебно његову „верну матрицу“ (Веерная матрица), која представља тип таблица са одговарајућом методом класификација, која се користи у методологији, теорији класификација итд., а ради описа набројаног и онтолошког.

Вахитов, ослањајући се, дакле, на све напред набројано изводи за-

кључак да је Русија, за разлику од Запада, некласно друштво, друштво које је усторојено на одређеним привилегијама које додељује (и одузима) држава.

Управо ово је важно сазнање које даје (и) одговор на питање зашто су у Русији, а богоми и код нас, непримењиве западне политичке и политиколошке парадигме.

Књига „Национално питање у друштву привилегованих“, Рустема Вахитова, садржи две главе и један прилог. У првој глави, аутор је обрадио девет питања, и то: Национална политика у класном друштву, Да ли је у СССР-у постојала изградња нација (Бенедикт Андерсон против руских конструктивиста), СССР: ненационалистичка модернизација, Империја и нација у руској историји, Укидање националних република у саставу Русије: анализа последица, Да ли су уједињавале националне републике СССР-а Русију?, Шта говоре руски национал-демократи о руском народу и Империја као алтернатива етничком и грађанском национализму.

Друга глава посвећена је проучавању „Етнодруштва у Републици Башкортостан“ преко шест питања: Етнодруштва у совјетском друштву (на примеру етнодруштва Башкира у Башкирској ССР), Идеологија башкирског националног покрета и особености руског друштва, Губернизатор и ифедералисти: самоидентификација и реалност, Структура постсовјетских етнодруштва (на примеру етнодруштва Башкира у Републици Башкортостан), Етнодруштва и његове друштвене корпорације и етнодруштва Руса у националним републикама Руске Федерације.

Књигу Рустема Вахитова препоручујемо за читање свакоме ко може да дође до ње и ко зна руски језик, при чему треба размислити и о њеном преводу, јер, како се чини, балканска стварност је ближа руској него западно-европској, те би заиста могла да буде од користи, не само научницима и теоретичарима, већ и политичарима.

UPUTSTVO/UPUTA AUTORIMA

Ovom uputom utvrđuju se način i uslovi publikovanja naučnih publikacija i utvrđuju se kriterijumi, način i postupak izbora naučnih publikacija za objavu u „Evropskoj reviji“.

Struktura

Članak u časopisu mora biti uređen na standardan način, sa navedenim osnovnim elementima članka kao što su: naslov, imena autora, naziv ustanove, adresa.

Naslov treba da što vjernije opiše sadržaj članka, prikladnim riječima za indeksiranje i pretraživanje, a ukoliko takvih riječi nema u naslovu, tada se naslovu pridoda podnaslov.

Pored naslova na jeziku kojim je članak napisan, naslov se daje i na lokalnom i engleskom, odnosno nekom drugom svetskom jeziku, a ovi naslovi ispisuju se ispred sažetka na odgovarajućem jeziku.

Tekući naslov članka se ispisuje u zaglavlju svake stranice članka radi lakše identifikacije, a sadrži prezime i inicijal imena autora (ako je autora više, preostali se označavaju sa "et al." ili "i dr."), naslove rada i časopisa i kolaciju (godina, volumen, sveska, početna i završna stranica).

Navodi se puno prezime i ime (svih) autora članka, ako ih ima, i srednji inicijali imena autora.

Prezimeni i imena domaćih autora uvijek se ispisuju u originalnom obliku (sa dijakrićkim znakovima), nezavisno od jezika na kojem je članak napisan.

Naziv institucije autora (afilijacija) - navodi se pun naziv i sjedište institucije u kojoj je autor zaposlen, a eventualno i naziv institucije u kojoj je autor obavio istraživanje. U složenim institucijama navodi se ukupna hijerarhija institucije.

Ako je članak napisalo više autora, a neki od njih su angažovani u različitim institucijama, mora se, posebnim oznakama ili na drugi način, naznačiti koju od navedenih institucija predstavlja svaki od navedenih autora (moguće navesti i više institucija).

Afilijacija se ispisuje neposredno nakon imena autora, dok se funkcija i zvanje autora ne navode.

Kontakt podaci, adresa ili e-adresa autora daju se u napomeni pri dnu prve stranice članka, a ako je autora više, daje se samo adresa jednog autora.

Sažetak (apstrakt) članka je kratak informativan prikaz sadržaja članka koji čitaocu omogućava da brzo i tačno ocijeni njegovu relevantnost i koji sadrži termine koji se često koriste za indeksiranje i pretragu članaka. Sastavni dijelovi sažetka su: cilj istraživanja, metodi, rezultati i zaključak. Sažetak može da bude strukturisan, tj. da ima standardne i istaknute nazive pojedinih odjeljaka. Sažetak ima od 100 do 250 riječi i stoji između zaglavlja, koje čini naslov, imena autora i dr., i ključnih riječi, nakon kojih slijedi tekst članka.

Osim sažetka na maternjem jeziku članak mora imati sažetak i na engleskom jeziku, a samo izuzetno, umjesto na engleskom, sažetak može biti napisan na nekom drugom jeziku raširene upotrebe u datoj naučnoj disciplini.

Za sažetke na stranim jezicima mora se obezbijediti kvalifikovana lektura, odnosno gramatička i pravopisna ispravnost.

Rezime. Ukoliko je članak napisan na maternjem jeziku, sažetak na stranom jeziku daje se u proširenom obliku kao tzv. rezime.

Rezime treba da bude u strukturisanom obliku, a njegova dužina može biti do maksimalno 1/10 dužine članka. Rezime se daje na kraju članka nakon odjeljka koji se odnosi na literaturu, a precizne instrukcije za izradu rezimea daju se u uputstvu autorima.

Ključne riječi su termini ili fraze kojih ne može biti više od deset, koje se daju neposredno nakon sažetaka, odnosno rezimea, pisane na svim jezicima na kojima postoje sažeci i koje najbolje opisuju sadržaj članka za potrebe indeksiranja i pretraživanja i koje se dodjeljuju s osloncem na neki međunarodni izvor, kao što je popis, rječnik ili tezaurus, koji je najšire prihvaćen unutar date naučne oblasti.

Tabelarni i grafički prikazi treba da budu dati na jednoobrazan način, u skladu s APA ili drugim odabranim standardom uređivanja i opremanja članaka.

Bibliografija. Citirana literatura obuhvata bibliografske izvore, kao što su članci, mono-grafije i slično, i daje se isključivo u zasebnom odjeljku članka u vidu liste referenci.

Reference se navode na dosljedan način, redosljedom koji zavisi od standarda navođenja u tekstu, a **koji je preciziran uputstvom autorima.**

Reference se ne prevode na jezik kojim je članak napisan, a sastavni dijelovi referenci, kao što su autorska imena, naslov rada, izvor itd., navode se u svim člancima objavljenim u časopisu na isti način, u skladu sa usvojenim standardom navođenja.

Prilikom navođenja referenci, preporučuje se upotreba punih formata referenci koje po-državaju vodeće međunarodne baze namijenjene vrednovanju, kao i Srpski citatni indeks (SCIIndeks), a koji su propisani uputstvima:

- a) Publication Manual of the American Psychological Association (APA),
- b) Council of Biology Editors Manual, Scientific Style and Format (CBE),
- v) The Chicago Manual of Style (Chicago),
- g) Harvard Style Manual (Harvard),
- d) Harvard Style Manual - British Standard (Harvard-BS),
- đ) Modern Language Association Handbook for Writers of Research Papers (MLA) i
- e) The National Library of Medicine Style Guide for Authors, Editors, and Publishers (NLM).

Pored uputstava iz stava 4. ovog člana, preporučuje se upotreba i užestručnih formata datih u uputstvima:

- a) American Chemical Society (ACS) Style Guide i
- b) American Institute of Physics (AIP) Style Manual.

Format ispisa referenci detaljno se opisuje u uputstvu autorima.

Postupak citiranja dokumenata preuzetih s interneta posebno se opisuje.

Napomene autora se daju pri dnu strane u kojoj se nalazi komentarisani dio teksta i mogu da sadrže manje važne detalje, dopunska objašnjenja, naznake o korišćenim izvorima, ali ne mogu biti zamjena za citiranu literaturu.

Kategorizacija

Kategorizacija članaka je obaveza i odgovornost uredništva, a mogu je predlagati rece-nzenti i članovi uredništva, odnosno urednici rubrika.

Članci u časopisima se, po COBISS ili nekom drugom oficijelno priznatom sistemu, ra-zvrstavaju u naučne radove i stručne članke.

Originalan naučni rad je rad koji je organizovan po shemi IMRAD (Introduction, Methods, Results And Discussion), u kome se prvi put publikuje tekst o rezultatima sopstvenog istraživanja ostvarenog primjenom naučnih metoda, koje su tekstualno opisane i koje omogu-ćavaju da se istraživanje po potrebi ponovi, a utvrđene činjenice provjere.

Pregledni rad je rad koji donosi nove sinteze nastale na osnovu pregleda najnovijih djela o određenom predmetnom području, a koje su izvedene sažimanjem, analizom, sintezom i eva-luacijom s ciljem da se prikaže zakonomjernost, pravilo, trend ili uzročno-posljedični odnos u vezi sa istraživanim fenomenima, tj. rad koji sadrži originalan, detaljan i kritički prikaz istra-živačkog problema ili područja u kome je autor ostvario određeni doprinos.

Kratko ili prethodno saopštenje je originalni naučni rad, ali manjeg obima ili preliminarnog karaktera gdje neki elementi IMRAD-a mogu biti ispušteni, a radi se o sažetom iznošenju rezultata završenog izvornog istraživačkog djela ili djela koje je još u izradi.

Naučna kritika, odnosno polemika ili osvrt je rasprava na određenu naučnu temu, zasnovana isključivo na naučnoj argumentaciji, gdje autor dokazuje ispravnost određenog kriterijuma svoga mišljenja, odnosno potvrđuje ili pobija nalaze drugih autora.

Radovi klasifikovani kao naučni moraju imati bar dvije pozitivne recenzije.

Stručni rad je prilog u kome se nude iskustva korisna za unapređenje profesionalne prakse, ali koja nisu nužno zasnovana na naučnom metodu, odnosno naglasak je na upotrebljivosti rezultata izvornih istraživanja i na širenju znanja, a tekst mora biti prilagođen stručnom i na-učnom nivou stručne javnosti kojoj je rad namijenjen.

Informativni prilog je uvodnik, komentar i slično.

Prikaz knjige, instrumenta, računarskog programa, slučaja, naučnog događaja i slično je prilog u kome autor ocjenjuje i dokazuje pravilnost / nepravilnost nekog naučnog ili stručnog rada, kriterijuma, postavke ili polazišta, uz poseban naglasak na kvalitet ocjenjivanog rada.

Napomene

Ako je članak u prethodnoj verziji bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja, pod istim ili sličnim naslovom, podatak o tome treba da bude naveden u posebnoj napomeni, po pravilu pri dnu prve strane članka.

Rad koji je već objavljen u jednom časopisu ne može se objaviti u drugom tj. prešampati niti se može objaviti pod sličnim naslovom i u izmijenjenom obliku.

STUDIJE

**MUHAREM SELIMOVIĆ, UPRAVLJANJE PROMJENAMA U PRAVOSUDNIM
INSTITUCIJAMA BOSNE I HERCEGOVINE I OSVRT NA UPOREDNO PRAVO**

JOVAN STOJANOVIĆ, ZALOŽNO PRAVO SUI GENERIS GRADANSKOG PRAVA

**ENID PAŠALIĆ, HISTORIJSKI RAZVOJ SAVREMENOG INSTITUTA PRAVA
GRADENJA U EVROPSKO-KONTINENTALNOM PRAVNOM SISTEMU**

**ВАДИМ ИВАНОВИЧ ПАВЛОВ, ВИЗАНТИЙСКОЕ КАНОНИЧЕСКОЕ ПРАВО
В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПУТЕЙ РЕЦЕПЦИИ
РИМСКОГО ПРАВА НА РУСИ**

**MIROSLAV BALJAK, MIRO MAKSIMOVIĆ, BOSNA I HERCEGOVINA NA PUTU KA
EVROPSKOJ UNIJI**

**IZET Z. BANDA, NEOPHODNOST PROMJENA U REVIZIJI
U ZEMLJAMA U TRANZICIJI**

**DAMIR AHMIĆ, BRANIMIR MIKIĆ, ADEM PRLEVIĆ, KARAKTERISTIKE
VODSTVENE USPJEŠNOSTI KAO ELEMANT
EFEKTIVNOG UPRAVLJANJA U SPORTSKIM KLUBOVIMA**

OSVRTI, PRIKAZI, RECENZIJE, RAZGOVORI

A. H. СТАЦКЕВИЧ, ИНТЕРНЕТ И ДЕГРАДАЦИЈА МОЗГА

ЗОРАН МИЛОШЕВИЋ, НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ У ДРУШТВУ ПРИВИЛЕГОВАНИХ

ISSN 2303-8020

Ul. Bijeljinska cesta 72-74 76100 Brčko distrikt
tel. BiH: +387 (0)49 590 605, 590 610
mob. BiH: +387 (0)60 31 959 71
mail: studentskaslužba@evropskiuniverzitet-brcko.com